

ИЗ ИСТОРИЯТА НА ТЪРГОВИЯТА И БАНКОВОТО ДЕЛО В СВИЦОВ. ТЪРГОВСКО-БАНКЕРСКИ (САРАФСКИ) ФИРМИ И БАНКЕРСКИ КЪЩИ И ЗНАЧЕНИЕТО ИМ ЗА ГРАДСКОТО СТОПАНСТВО (1878–1912 г.)¹

Маргарита МАРИНОВА²

Международно висше бизнес училище
E-mail: mmarinova@ibsedu.bg/

Емилия ВАЧЕВА³

Стопанска академия „Д.А. Ценов“
E-mail: e.vacheva@uni-svishtov.bg

***Резюме:** Въз основа на неизползвани досега източници, главно от архивен характер, периодичния печат и други информационни издания, в студията се прави преглед на стопанския живот на Свищов в периода 1878–1912 г., като акцентът пада върху развитието на търговията. На този фон се разглежда въпросът за пренасочване на търговския капитал към банкерството. Централен обект на изследване са търговс-*

¹ Редакционният съвет на списание „Икономика 21“ прие студията за публикуване с приложен традиционен вид на цитиране на информационните източници (под линия). Предвид спецификата на стопанско-историческото изследване, което е базирано на многобройни исторически извори (архивни материали, периодичен печат, сборници с документи и др.), както и на някои обзори с информационен характер (изложения, отчети и др.), използването на определения от редакцията APA Style, освен че би срещнало технически затруднения, би утежнило много изложението и не би допринесло за пълноценното му възприемане от читателите.

² Авторството на доц. д-р М. Маринова е, както следва: цялостната концепция; резюмето; въведението; подпараграф 1.2; параграф 2; параграф 3; заключението и библиографията.

³ Участието на преподавател Е. Вачева включва: написването на подпараграф 1.1; събиране на архивния материал и на част от публикуваните документи.

ко-банкерските (сарафски) фирми и банкерски къщи (8 дружествени и 9 еднолични). Даден е обстоен отговор на широк кръг въпроси относно тяхното възникване, институционалните им характеристики, характерат на мобилизирания в тях капитал; банковите операции и услуги, които те предлагат, като основно внимание е отделено на кредита и на обстоятелствата, които позволяват на банкерските къщи, в определени периоди да дадат своя по-сериозен принос в кредитирането на местната търговия и производство; психологическия профил на свищовския търговец; причините, поради които акционерното начало не се утвърди здраво и трайно в стопанския живот в града. Разкрита е водещата роля на Българската народна банка в кредитирането на местната търговия и на двете спестовни акционерни дружества, които съществуват през 90-те години на XIX в. Значението на банкерските къщи за развитието на градското стопанство се открива в три насоки – те са субекти в процеса на първоначалното натрупване на капитал, осигуряват краткосрочен кредит и увеличават общите средства за извършване на разплащателни операции, внасят стабилност във функциониране на банково-кредитната система особено в периоди на промени в политиката на централната банка. Те играят и ролята на „финансов буфер“, който осигурява оцеляването на фирми в периоди на временни трудности. Достига се до заключението, че дистанцираността от акционерното предприемачество, особено в банковото дело, и неспособността на местните стопански сили да изградят акционерна банка, са сред основните причини за стопанското изоставане на града, започнало в края на XIX в.

Ключови думи: Свищов, търговия, банкерски къщи, търговско-банкерски (сарафски) фирми, акционерно дело, кредит, лихварство, капиталонатрупване, модернизация, акционерни банки.

JEL: N33, N73.

Въведение

Банковото дело в България се заражда в периода на Възраждането успоредно с напредъка на стоковото производство и обращение, разрастващата се вътрешна и външна търговия, активното участие на стопанските субекти в паричните процеси, разширяването на сделките с пари⁴. Първите събирателни и акционерни дружества, които извършват банкови операции и услуги, възникват в редица важни икономически центрове след първата четвърт на XIX в., и особено през втората му

⁴ Радков, Р. Пари, банки и парична политика. С., Издателство Мартилен, 2001, с. 103.

половина, и са дело на заможни търговци. За появата им допринася и политиката на реформи в Османската империя и най-вече усъвършенстването на търговското и съдебното законодателство. Една част от дружествата практикуват само лихварство и обмен на пари (сарафлък). Други се оформят като прототипи на истински банкови учреждения (търговски банки)⁵, които отпускат заеми, откриват текущи сметки, приемат и изплащат полици и записи и др.⁶. Насочването на търговския капитал към лихварство и банкерство става устойчив модел на поведение най-вече поради липсата на достатъчно условия и сигурност за инвестициите в промишлено производство, както и поради добрите приходи, които тези дейности осигуряват⁷.

Модерна банково-кредитна система у нас започва да се изгражда след Освобождението. В периода до войните (1912–1918 г.) паричен капитал, носещ лихва, се предлага в неорганизирана форма от лихварите по селата и частните банкерски къщи в градовете, а в организирана – от държавни банки и от частни акционерни банки и дружества⁸. Водещата роля принадлежи на държавата най-вече посредством създадената през 1879 г. Българска народна банка (БНБ). Държавата наследява възникналите през Възраждането земеделските каси, които през 1903 г. дават началото на Българската земеделска банка (БЗБ), а през 1910 г. се основава и Българска централна кооперативна банка. Мястото на частните кредитни институции е далеч по-скромно. Най-рано те се появяват в оживените търговски градове като безспорното лидерство принадлежи на Русе. Тук се учредяват редица спестовни акционерни дружества, сред

⁵ В историческата литература няма единно становище по въпроса, коя е първата българска банка от модерен тип. Изказано е мнението, че такъв статут може да се даде на „Българското търговско братско дружество във Варна“ (1869–1874 г.), основано на 1 февруари 1869 г. (вж. **Лазаров, Н.** История на Българската народна банка и банковото дело в България. С., Издателство Сиела, 1997, с. 34). В последните години все повече привърженици печели добре аргументираната позиция на проф. Ив. Русев, че като най-ранен прототип на търговска банка у нас трябва да се разглежда голямото сливенско лихварско дружество „Сливенское содружие“. То е създадено на 1 януари 1849 г., съществува до Кримската война (1853-1856 г.), като след това неговите основатели образуват на 1 септември 1858 г. „Компания лихвена“ – ново съдружие, която също се занимава в банкерска дейност (вж. **Русев, Ив.** По въпроса коя е първата българска банка – дискусивно и документално. // *Българска историческа библиотека*, 2000, кн. 4, с. 26-40).

⁶ **Русев, Ив.** Търговската модерност на Българското възрождане като култура и практика. Изследване и извори. В. Търново. Издателство Ровита, 2015, с. 524-617.

⁷ **Давидова, Евг.** Братята Христо и Никола Тъпчилещови – стопанска и обществена дейност през Възраждането. Автореферат на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, С., 1998, с. 14, 18.

⁸ **Йорданов, Д.** Кредитните дружества в България. С., 1909, с. 3.

които най-успешното е „Гирдап“ (1881 г.), а също и Българската търговска банка (БТБ) (1895 г.), която се издига до най-мощната частна банка в страната. От 1895 г. води началото си и първата частната акционерна банка в Пловдив – Търговско-индустриална банка (ТИБ). Кредитни дружества и по-малки банки има и в други селища. В началото на XX в. в банковия сектор навлиза и чужд капитал. През 1905–1906 г. се основават Българска генерална банка (с френски капитали), Кредитна банка (с немски капитали), Балканска банка (с австрийски капитали).

През всички тези години неизменна част на банковото-кредитната система са и търговско-банкерските (сарафски) фирми и банкерски къщи. Те присъстват във всяко градско стопанство. Въпреки големия им брой, българската стопанско-историческа наука не проявява особен интерес към тях. Днешните изследователи фокусират вниманието си върху акционерните частни банкови институции като по-ефективни и важни за стопанското развитие в сравнение с дребните кредитни къщи, организирани върху принципите на неограничената отговорност. Последните се смятат или за прекалено безлични, или за „...подчертано специфични...ако говорим за няколко обрасли с история имена“⁹. Възходът на акционерното предприемачество в света през XX в. и днес включително, по един или друг начин, оказва влияние за подобно отношение и то не само към частните банкерски къщи, а и към спестовните каси и кооперативните банки и това се отчита от съвременната историография¹⁰. В нея се чуват и гласове срещу необяснимото пренебрежение към изучаването на малките фирми в преиндустриална Европа¹¹. Що се отнася до периода на Българското възрождение и следосвобожденските десетилетия, подобна тенденция се наблюдава и в развиващата се и у нас бизнес история, чието внимание засега привличат главно крупните еднолични фирми и търговски дружества.

Настоящото проучване насочва поглед към историята на търговията и банковото дело в Свищов през довоенния период (1878–1912 г.) в светлината на големия проблем за приложението на новите форми на стопанска организация, разпространени вече в напредналите европейски държави, в конкретните български условия. През 50–70-те години на XIX в. капиталонатрупването в града протича по-ускорено в сравнение с други селища от вътрешността на страната, до края на века върви с бързи темпове и въпросът за навлизането на акционерния модел в местното

⁹ **Аврамов, Р.** Комуналният капитализъм. т. II, Фондация българска наука и култура. Център за либерални стратегии. С., 2007, с. 403.

¹⁰ **Schmidt, Reinhard H, Dilek Bülbük, Ulrich Schüwer.** Savings Banks and Cooperative Banks in European Banking Systems. - cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-cc747e51-1910-478a-93ed-3bcd67e73419

¹¹ **Gelderblom Oscar, Francesca Trivellato.** The Funding of Small-Scale Business in Pre-Industrial Europe. 2016.- www.its.caltech.edu/~rosentha/events/EMG2016/2016%20Gelderblom&Trivellato.pdf.

търговско предприемачество и кредитната система като част от модернизиранието на градската икономика предизвиква оправдан интерес. Целта на изследването е да представи развитието и значението на частния кредит в Свищов в неговата неорганизирана форма в контекста на различните причини и обстоятелства, които не осигуряват траен живот на местните спестовни акционерни дружества и възпират създаването на акционерна банка. За постигането на тази цел се обособяват следните задачи: да се очертаят основните етапи и характерни особености на икономическото развитие на Свищов и главно на търговията като най-важен сектор; да се уточни броят, годината на основаването и времето на съществуване на търговско-банкерските (сарафски) фирми и bankerски къщи, предметът на дейността им и тяхната правна форма, както и източниците на мобилизирания в тях капитал; да се предоставят и биографични данни, в това число и такива за професионалното образование, икономическата и обществено-политическа дейност на видните търговци-банкери и сарафи; да се определи реалното присъствие на БНБ и местните спестовни акционерни дружества на кредитния пазар в града; да се разкрият банковите операции и услуги, които разглежданите къщи предлагат, както и техните институционални характеристики; да се систематизират обстоятелствата, които позволяват на bankerските къщи в определени периоди да дадат своя по-сериозен принос в кредитирането на местната търговия и производство; да се очертае психологическият профил на свищовския търговец; да се обяснят причините, поради които в Свищов акционерното начало не се утвърди здраво и трайно в стопанския живот.

Обект на изследване се явяват търговско-банкерските (сарафски) фирми и bankerски къщи в Свищов в периода 1878-1912 г., а тяхната характеристика, насоки на дейност и взаимоотношенията им с търговските фирми и промишлени предприятия, както и с други кредитни институции, е предметът на проучване. В методологичен план са използвани принципите на историческия, както и на логическия и дедуктивния метод за анализ. В изложението се прилага и сравнителният метод, а като цяло то е изградено според изискванията на проблемно-хронологическия подход. За теоретическа основа са използвани някои икономически концепции в областта на банковото дело и предприемачество.

Предложеното изследване, което по същество има регионален характер, разкрива важни страни от стопанския живот на Свищов. За разлика от други крайдунавски центрове като Русе, Никопол, Лом, Видин и Силистра, Свищов все още няма своя написана стопанска история за периода на Третото българско царство и студията е малък принос в това отношение. Изследването хвърля светлина и върху въпроса за „включването“ в национално стопанство на свободна България на развитите възрожденски търговски центрове и показва как специфичните географски и социално-икономически условия, както и локалният стопански манталитет, влияят върху функционирането на търговския и банков капитал. Това

помага за уплътняване на общата национална история на частните банкови институции. Изнесената информация за редица фирми би улеснила изследователите на стопанския живот и на други градове, с които Свищов има партньорства. Студията ще е и в помощ на краеведите, които работят върху историята на свищовските фамилии и родове, със съдържащите се в нея нови, неизвестни досега данни за някои от тях.

За написване на студията са използвани източници от различен произход. На първо място това са непубликувани досега документални материали, свързани с търговията и кредита в Свищов, извлечени от фонда на Свищовския окръжен съд, в който са включени Търговският дружествен регистър и Търговският едноличен регистър, съхраняван в Държавния архив във В. Търново (ДА – Велико Търново). Важно значение имат и използваните данни от статистическите годишници, годишните отчети на БНБ, на Пощенска спестовна каса и на двете свищовски спестовни акционерни дружества, които съществуват в Свищов през 90-те години на XIX в. Надежден доказателствен материал се съдържа и в поредицата на сборника „Български алманах“, излизащ в периода 1892–1911 г., макар и нерегулярно всяка година¹², и от годишните изложения на окръжните управители. С важно значение са и материалите от местни периодични издания, а също и от националната и регионалната преса. Привлечени са и изследвания, които пряко или косвено засягат икономическия живот на Свищов в периода 1878–1944 г., както и такива за историята на банково-кредитната система в България и за важните частни банкови институции. Информацията обаче за конкретните банкови операции и услуги, извършвани от разглежданите фирми, се оказва крайно недостатъчна. Досегашните ни усилия да открием балансите, счетоводни книжа и друга тяхна документация в архива във Велико Търново, в музея и архивната сбирка към читалище „Е. и К. Д. Аврамови“ в Свищов, в Държавен архив – Русе, където се съхраняват документи на клона на БНБ в града, не дават положителен резултат. Остава надеждата, че материали, свързани с тях, ще се намерят в бъдеще от нас или от други автори, които работят по проблемите на българското стопанско минало. Предвид тези ограничения в изворовата и историографската база някои части от проучването, както и направените наблюдения и заключения, са недостатъчно емпирично подплатени. При откриване на нови сигурни източници авторите заявяват готовност да обогатят, доразвият или коригират някои от предложените тук изводи.

Студията се състои от въведение, три части, заключение и библиография.

¹² Сведенията за фирми, институции, длъжностни лица и стопански дейци от различни български градове, включени в тази справочно-информационна поредица, се предоставят от тях и представляват своеобразна реклама на дейността им.

1. Градската икономика на Свищов и неговите едри търговци, търговско-банкерски (сарафски) фирми и bankerски къщи

1.1. Години на търговски разцвет

Свищов, благодарение на удобното си географско разположение, израства като общобългарски търговски център през Възраждането и поспециално след 30-те години на XIX в., когато се открива свободното корабоплаване по р. Дунав. В града възникват множество фирми, които извършват мащабна търговия (посредническа и/или на собствена сметка), свързана с износ на зърнени храни и разнообразни селскостопански суровини и с внос на колониални и манифактурни стоки, сол, дървен материал и др. Те поддържат интензивни контакти с редица български селища, а също и с Виена, Зимнич, Браила, Букурещ, Галац, Александрия, Брашов, Будапеща, Одеса и др.¹³ Нарастващите нужди от капитал с оглед интензивността на обмена или временни затруднения и пречки са причина, търговците да влизат в сдружения, най-често на роднинско-приятелска основа, и да създават събирателни дружества с неограничена солидарна отговорност. В Свищов обаче не се създава лихварско-кредитно сдружение под формата на събирателно дружество с широк кръг участници, с тенденция да се превърне в акционерно, каквито структури възникват в Сливен и Варна¹⁴. Не се основава и акционерно дружество, което да извършва лихвени и полични операции. Тук високите приходи от търговията позволяват, част от печалбата да се инвестира в нови сделки, да се работи самостоятелно или в дружествени фирми с малък брой участници и така да се осъществява самофинансиране. По данни на изследователя на миналото на Свищов Стефан Ганчев в навечерието на Освобождението търговските фирми са около 45 на брой и в тях се включват над 200 семейства. По същото време, според Феликс Каниц, най-богатият свищовски гражданин разполага със 125 000 франка капитал, а всеки местен търговец, който има поне 50 000 франка и е предприемчив, може да си осигури добър годишен доход¹⁵. При необходимост свищовските търговци ползват и кредити от свои партньори, както местни, така и от други български градове, и най-вече от големите bankerски къщи „Евлогий и Христо Геор-

¹³ **Друмев, М.** Стопанското развитие на Свищов и дейността на търговските фирми на Цвятко Радославов през Възраждането. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, С. 2018, с. 18-111. В това изследване е направен обстоен преглед на икономическото развитие на града през XV-XIX в.

¹⁴ **Русев, Ив.** Търговската модерност..., с. 444-451; 572.

¹⁵ **Минев, Д.** Стопанското положение на Дунавска България и Балкана преди Освобождението според Ф. Каниц. С., 1940, с. 83.

гиеви“ в Букурещ – Галац, „Христо П. Тъпчилещов“ – Цариград и др.¹⁶. Тези благоприятни обстоятелства не съдействат за формиране на нагласи за съвместна работа в по-големи групи. Дистанцираността от акционерната форма на работа става устойчива черта в стопанската култура на свищовските търговци и се проявява и в следосвобожденските десетилетия.

В литературата вече е отчетено, че в Свищов, както и в други крайдунавски градове, до 1878 г. с печалбите от търговия не се създават промишлени предприятия¹⁷, но липсата на подборни изследвания за търговските фирми с изключение на тази на Цвятко Радославов¹⁸, не позволява да се каже кои от тях насочват част от капиталите си в банкерство и сарафлък¹⁹. Засега разполагаме със сигурна информация от Търговския регистър на Свищовския окръжен съд за предмета на дейност само на онези възрожденски фирми, които продължават да се развиват след Освобождението и преминават регистрация през 1898 г.²⁰. Тези фирми са: „**Д. Начович**“ (1845 г., търгува с колониални стоки)²¹, „**Ангел Цвятков и Сие**“, (1847 г., купуване и продаване на едро и дребно с манифактурни стоки и дреболии)²², „**Георги Н. Високов**“ (1864 г. житарство и суватлък)²³ „**Петър Димов и Христо Донков**“ (1868 г., търговия на дребно с манифактурни стоки и упражнява занаята бояджилък)²⁴, „**Бр. Теодорови**“

¹⁶ **Коен, Д.** Банкерската дейност на къщата „Евлоги и Христо Георгиеви“ в българските земи до Освобождението. // *Исторически преглед*, 1975, кн. 6, с. 64-68.

¹⁷ **Косев, К.** Икономическото положение на Свищов преди Освобождението. – В: Сборник в чест на академик Михаил Димитров, С., 1974, с. 622.

¹⁸ От изследването на М. Друмева за търговската дейност на Цвятко Радославов става ясно, че той често отпуска и стокови кредити, без обаче този род операции да са обособени като важно направление в работата на неговата фирма. Подобна практика използват и други търговци (**Друмева, М.** Цит. съч., с. 313).

¹⁹ Такава информация липсва и в изследването на Стефан Ганчев за историята на Свищов, направено в края на 20-те години на ХХ в. (**Ганчев, Ст.** Свищов. Принос за историята му. Свищов, 1929, второ фототипно издание, Свищов, 1996). В него той изброява стари търговски фирми и родове, но отделя повече внимание на тяхната обществена дейност, роднински връзки. В редки случаи посочва само номенклатурата на стоките, които те изнасят и внасят, и някои партньорства, но тези сведения не са достатъчни, за да се състави по-ясна картина за дейността им (вж. **Давидова, Евг.** Българските търговски къщи през Възраждането (Някои историографски аспекти). // *Исторически преглед*, 1997, кн. 5-6, с. 97).

²⁰ От юни 1898 т. всички фирми подлежат на задължителна регистрация по силата на приетия през 1897 г. Търговски закон.

²¹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 593, л. 108. (Държавен архив – В. Търново, фонд 928К, опис 1, архивна единица 593, лист 108.)

²² ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 28-29.

²³ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 32-33; Български алманах за 1897 г. С., 1897, с. 1451.

²⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 36-37.

(1868 г., търговия на дървен строителен материал)²⁵, **Киро Ил. Вълев** (1868 г., търговия с дървен материал)²⁶, „**Филип Маринов**“ (1871 г., търговия с храни)²⁷, „**Братя Апостол и Анастас Моневи**“ (1873 г., житарство)²⁸, „**Братя Самоковлиев**“ (1873 г., житарство и отчасти банкерство)²⁹. „**Бръчков & Кодов**“ (1874 г., купуване-продаване на храни и други стоки)³⁰, „**В&Д Павурджиеви**“ (1875 г., търговия с колониални стоки)³¹, „**Бр. Д. Стамов**“ (1875 г., купуване и продаване на разни храни)³². Както се вижда от направения кратък преглед, само една от този кръг фирми е ангажирана с банкерство.

Фирма „**Братя Самоковлиев**“ представлява събирателното дружество със солидарна неограничена отговорност, основано през 1873 г. от двамата братя – Апостол и Янко Г. Самоковлиев³³. Има сигурно основание да се смята, че братята започват да търгуват по-рано – в „Български алманах“ за 1897 г. те посочват за начало на своята дейност годината 1866 г.³⁴, но защо в търговския регистър е упомената 1873 г., не ни е известно. Можем да допуснем, но без претенция за доказана истинност, че фирмата от 1866 г. е претърпяла фалит или по някакви други причини спира работа и през 1873 г. те основават нова. От края на 90-те години на XIX в. наред с износ на зърнени храни братята се захващат и с внос на колониални и манифактурни стоки. Успоредно с това развиват и банкерство, но в значително по-малка степен³⁵. Банкерството придобива по-голяма тежест в общата им дейност и ангажира по-значителен дял от капиталите

²⁵ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 44-45.

²⁶ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 91.

²⁷ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 67-68.

²⁸ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 34-35.

²⁹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 25-26.

³⁰ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 29-30.

³¹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 46-47.

³² ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 21-22.

³³ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 25-26. Фамилното име Самоковлиев е едно от известните в града. През 1895 г. в Свищов се основава фирма на други двама братя Самоковлиев „Братя Иван и Андрей К. Самоковлиев“ с цел колониална търговия на дребно и отчасти с купуване и продаване на храни, която е обявена в несъстоятелност в края на 1899 г. (ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 50-51). Дали има роднинска връзка между собствениците на тази фирма и братята Апостол и Янко Г. Самоковлиев – като разклонения на един род, или съществуват няколко рода без общ корен, засега е неясно.

³⁴ Български алманах за 1897 г. С., 1897, с. 1450.

³⁵ Доказателство за това е фактът, че в Български алманах за 1893, 1894, 1895, 1896, 1897 и 1898 г. те фигурират в групата само на търговците-житари, но не и на банкерите (Български алманах за 1893 г. С., 1893, с. 983; Български алманах за 1894 г. С., 1894, с. 614; Български алманах за 1895 г. С., 1895, с. 239; Български алманах за 1896 г. С., 1896, с. 252; Български алманах за 1897 г. С., 1897, 1450). **Дюрастел, А.** Международен алманах за България 1898. С. 1897, с. 896.

им едва след свиването на търговията в града в края на XIX и началото на XX в.³⁶.

С кредита в Свищов още преди Освобождението е свързана и фирмата „**Д. А. Буров&Сие**“, регистрирана в Горна Оряховица. Тъй като през следващите десетилетия тя се развива изключително успешно и става една от най-мощните в страната с важно място в промишлената и банкова история до 1944 г.³⁷, дейността ѝ е обект на интерес в немалко изследвания, но все още има разминаване в мненията за някои моменти от нейната начална дейност³⁸. Безспорното е, че през 1862 г. Димитър А. Буров (1839 – 1904 г.) основава в Горна Оряховица банкерско-търговска къща „**Буров Д. А. и съдружие**“, в която участва той заедно с братята си Атанас, Цани и Илия. Тя отпуска кредити, изнася кожи, добитък, пашкули и внася бакалски стоки, дребна железария и селски инвентар. Към 1890 г. в ръководството ѝ настъпват промени. След смъртта на братята си, Д. А. Буров включва в него техните наследници като новорегистрираното събирателното дружество носи името „**Д. А. Буров & Сие. Горна Оряховица, Свищов, Русе**“³⁹. То започва да работи от 1891 г.⁴⁰. Че фирмата „**Д. А. Буров & Сие**“ е продължение на възникналата през 1862 г. структура, категорично сочи и търговският регистър. Според регистрацията № 706 от 19 юни 1898 г. на Свищовския окръжен съд, публикувана в Държавен вестник, бр. 213 от 1898 г., „**Д. А. Буров & Сие**“ е създадена през 1862 г. като събирателно дружество. Главното заведение е в Горна Оряховица, а в Свищов има негов клон. Към момента на регистрацията в нея участват Д. А. Буров, Н. А. Буров, А. А. Буров, И. Д. Шаранков от Г. Оряховица и А. Ц. Буров и Ив. Д. Буров от Свищов. Дружеството се занимава с „разни колониални стоки, банкерство и др.“⁴¹. В крайдунавския град фирмата на Д. А. Буров може би предлага кредити и банкерски услуги и преди 1878 г. Към това насочва проучването на Д. Минев, в което се твърди, че първата фирма на Бурови е основана през 1847 г. със седалище Лясковец, че тя учредява кредитен институт и разкрива филиали в Търново, Свищов и Русе⁴². По-надеждни сведения в подкрепа на това допускане обаче засега

³⁶ През 1911 г. те вече фигурират в групата на банкерите и са представени като собственици на банкерска къща (Български алманах за 1911 г., С., 1911, с. 494).

³⁷ Според в. „Търговски фар“ тя е най-голямата в страната (за коментар вж. **Иванов, М.** Мрежовият капитализъм. Българска търговска банка и нейните дружества. 1890-1914 г. С., Издателство Гутенберг, 2010, с. 482).

³⁸ **Иванов, М.** Мрежовият капитализъм ..., с. 373.

³⁹ **Цветков, Ж.** Атанас Буров. Живот за България. С., 1994, с. 13-15.

⁴⁰ Български алманах за 1897 г., с. 1452.

⁴¹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 62-63.

⁴² „Още преди Освобождението Бурови се занимава с банкерство – при тях градинарите си влагали парите на съхранение. От Горна Оряховица фирмата и банката се разклоняват в Свищов и Русе и са завързали широки търговски контакти с чужбина“ (**Минев, Д.** Град Лясковец. Минало, сегашно състояние и дейци. Исторически и стопански приноси. Варна, 1944. с. 254).

не са открити. Със сигурност може да се каже, че от началото на 90-те години на XIX в. фирмата вече има клон в Свищов, но информацията сочи, че той извършва предимно търговска дейност. В нито един от томовете на „Български алманах“ фирмата не е включена в групата на банкерите или сарафите – през 1898 г. тя фигурира в кръга на търговците на храни, манифактурни и колониални стоки, а през 1911 г. – на притежателите на мелници и на търгуващите с железарски стоки⁴³ и ако практикува банкерство, то е в много ограничени размери. Банкерската дейност на фамилия Бурови в Свищов се свързва с името на сина на Д. А. Буров – Иван. През 1895 г. Иван Д. Буров заедно с Киро М. Абаджиев основава в града банкерска къща „Буров & Абаджиев“, която работи до началото на 1899 г. Дейността на фирмата „Д. А. Буров и сие“ в крайдунавския град продължава до средата на 1912 г.⁴⁴

След Освобождението в рамките на трите десетилетия до 1912 г. в Свищов съществуват, с различна продължителност, общо 17 търговско-банкерски (сарафски) фирми и банкерски къщи, 8 от които дружествени и 9 еднолични. Тяхното основаване и развитие е повлияно от стопанската конюнктура в страната, от развитието на банково-кредитната система и най-вече от промените в градската икономика.

През първите десетина свободни години в Княжество България все още няма достатъчно условия за създаване на частни акционерни кредитни институции поради общата икономическа изостаналост на страната. В хода на Руско-турската война в селското стопанство започва процес на преразпределение на земята. Изкупуването на земята на изселените се турци поглъща значителна част от спестяванията на селяните и довежда до утвърждаването на дребното земевладение като господстваща форма, а отрасълът запазва дълго време своя примитивен характер. Част от възрожденския промишлен потенциал в лицето на занаятчийските и манифактурните предприятия е унищожен през войната. Засилва се упадъкът на занаятите като следствие от загубата на огромните османски пазари и от чуждата конкуренция, а зараждането на родна индустрията става твърде бавно поради пречки от външен и вътрешен характер. Бурен е и политическият живот, което рефлектира негативно върху стопанските процеси. Сравнително по-бързо се възстановява търговията, и най-вече външната. В тази обстановка на адаптацията на националните производителни сили към новите икономически и политически реалности предпоставките за появата на частни акционерни кредитни институции – развити търговски отношения, спестовност, активна парична размяна и наличие на капитали израстват най-рано в най-оживените градски центрове, сред които са и

⁴³ Дюрастел, А. Цит. съч., с. 896; Български алманах за 1911 г..., с. 494- 495.

⁴⁴ През юли 1912 г. Атанас Ц. Буров обявява къщата си за продан с опция и за отдаване под наем, магазините на фирмата се отдават под наем, както и воденицата му близо до манастира, заедно със 100 дка земя, от които 60 дка на вода за зеленчукова градина (Родина, I, 53, 15 юли 1912).

крайдунавските градове⁴⁵. През 80-те години създадените в тях, както и на други места в страната, различни спестовни и акционерни дружества са все още малко на брой и твърде неустойчиви⁴⁶. Тогава кредитни операции и други банкови услуги предлагат най-вече частните търговско-банкерски (сарафски) фирми и банкерски къщи.

В навечерието на Руско-турската война (1877–1878 г.) износната дейност на търговците от Свищов се сблъсква със сериозен проблем – от 1873 г. нататък цените на зърнените храни в Европа бележат силен спад поради огромния внос на зърно от Америка и в условията на започващата европейска аграрна криза техните изкупни сделки намаляват, трупат се загуби, някои фирми фалират, други се оттеглят от житната търговия или ограничават дейността си. Сериозно раздвижване на търговския живот в града настъпва по време на войната. През двете военни години между българското население в градовете и селата и руската армия се установяват здрави търговски връзки, местните жители снабдяват войската с храни и продоволствие и в техни ръце преминават значителни златни и сребърни парични средства⁴⁷. В Свищов тези контакти са много интензивни още от лятото на 1877 г., а през есента на същата година търговията изключително се разраства. Руският очевидец Всеволод Крестовский пише: „От ранна утрин до късна вечер в града закипяла най-силна търговия. Навсякъде се отваряли множество дюкяни, гостилници и кръчми, така щото почнали да изникват във всеки сукак, от всяка врата, едва ли не и във всеки прозорец и под всяка стряха“⁴⁸. А свищовецът – търговец в Зимнич Илия А. Иванов, връщайки се по това време в родния си град, пише до брат си Иваница в Галац: „Невъзможно е да си въобразиш, какви работи стават у Свищов; търговците едвам сполучват да добавят необходимите стоки и то за един ден; дотолкова е голям альш-веришът. Страшно изобилие от пари ... Брате, и най-сиромасите хора днес се напълниха с полове руски ... Свищовците всякой ден отиват у Букурещ за стоки и все не им достигат“⁴⁹. За размаха на альш-вериша споменава и Захари Стоянов: „Ако в Свищов по онова време имаше 2 000 къщи, то толкова повече можеше да има още лавочки за крепкаго табака и харошего спирта“⁵⁰.

⁴⁵ Юбилеен сборник на Българската народна банка. 1879-1929, С., 1929, с. 7-9.

⁴⁶ **Бочев, С.** Капитализмът в България. С., 1998, Изд. Фондация Българска наука и култура, с. 312-314.

⁴⁷ **Хаджиниколов, В.** Българо-руски връзки през Освободителната война и Временното руско управление. – В: Великите сили в ново и най-ново време. С., Издателство на БАН, 1985, с. 122 -133.

⁴⁸ **Крестовский, В.** Юбилейна книга за спомен на 15 юни 1877 г. Преминането на Дунав от русите при Свищов за Освобождението на България. Свищов, 1902, с. 75.

⁴⁹ Цитирано от **М. Друмева**. Цит. съч., с. 313-314.

⁵⁰ **Стоянов, З.** Съчинения. т. IV Лични свидетелства. С., Изд. З. Стоянов, 2008, с. 28.

За цялата страна „руските пари“ имат голямо стопанско значение, тъй като дават силен тласък на стоково-паричните отношения⁵¹. Не е известно, дори приблизително, каква е общата сума на тези пари, акумулирани от свищовското гражданство⁵², но че те създават благоприятна конюнктурата, го доказват многото новоосновани търговски фирми. Сред тях най-едрите са⁵³: „**Аврамов & Цоков**“ (1878 г., купуване и продаване на едро на сол)⁵⁴, „**Тодор Касабов и Сие**“, (1878 г., търговия с колониални стоки)⁵⁵, „**Ив. Панев & Синове**“ (1878 г., покупка и продажба на дървен строителен материал и храни)⁵⁶, „**Николай Няголов & Ангел Т. Бакотов**“ (1879 г., житарство)⁵⁷; „**Саламон Абулаш & Сие**“, (1880 г., манифактура)⁵⁸; „**Братя Ил. Халачеви**“ (1880 г., галантерийни манифактурни стоки и сарафлък)⁵⁹, „**Коста и Тодор Панайотови**“ (1882 г., манифактура и терзийство)⁶⁰, „**Ангел П. Дренков & Сие**“ (1882 г., соларство и търговия с други стоки)⁶¹, „**Шаранков & Райчев**“ (1883 г., купуване и продаване на сол и други стоки)⁶², „**Братя Т. Мурдарови**“ (1884 г., житарство)⁶³, „**А. Бръчков & Ю. Начев**“ (1886 г., купуване и продаване на храни и разни стоки)⁶⁴, „**Лука Иванов**“ (1878 г., търговия с манифактурни стоки)⁶⁵, „**Стерю Линков**“ (1878 г., търговия с разни храни на дребно и едро)⁶⁶ и др. Всички те, с изключение на фирмата „**Братя Ил. Халачеви**“, която прекратява дейността си през 1905 г., са действащи през целия период до войните.

⁵¹ Бочев, Ст. Цит. съч., с. 305-307.

⁵² Според непотвърдена информация, която излизашият в Русе в „Славянин“ разпространява, един от най-забогателите през войната е Стоян Ст. Бръчков. Той продавал на руските войски вино по 3 франка оката и през 1881 г. богатството му вече възлизало на 1 млн. гроша (Славянин, III, 14, 26 септември 1881). Същият заедно с Иван К. Хинков основава през 1889 г. събирателно дружество за търговия с бакалски, колониални и др. стоки (ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 31-32).

⁵³ В изложението за търговските фирми посочваме само тези, за които има сигурни сведения в коя година са основани, както и за това, че извършват вносно-износна търговия в големи обеми и съществуват през целия разглеждан период. По-дребните фирми, които се занимават с търговия на дребно, бакалия и др., не са посочени, тъй като те са извън фокуса на изследвания въпрос за връзката между търговията и bankerството. Тяхното проучване ще бъде предмет на друго изследване.

⁵⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 22-23.

⁵⁵ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 24-25.

⁵⁶ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 30-31.

⁵⁷ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 78-79.

⁵⁸ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 38-39.

⁵⁹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 42-43.

⁶⁰ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 37-38.

⁶¹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 55-56.

⁶² ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 45-46.

⁶³ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 53-54.

⁶⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 66-67.

⁶⁵ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 30.

⁶⁶ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 49.

В настъпилото изобилие на пари в обращение от различен произход и с различна стойност се появяват и първите търговско-банкерски (сарафски) фирми. През 1878 г. споменатият вече **Илия А. Иванов** (1850-1898 г.), след като се завръща в родния си град, започва да се занимава с търговия с храни и банкерство⁶⁷. Дейността на Илия А. Иванов засега е малко позната и той остава в сянката на двамата си по-известни братя Иваница А. Иванов (1847–1938 г.) – възрожденски революционер и виден следосвобожденски банкер, директор на клона на БНБ – Русе (1884–1903 г.)⁶⁸ и Димитър А. Иванов (неизв. – 1902 г.), управител на кантората на Евл. Георгиев в Букурещ⁶⁹. Илия А. Иванов е най-малкият син на местния

⁶⁷ Български алманах за 1897 г..., с. 1452.

⁶⁸ Иваница Иванов участва в Свищовското съзаклятие от май 1867 г. и е заточен в Диарбекир (1867-1872 г.). След освобождаването си заминава за Галац, където се е преместило семейството му и постъпва на работа при българския търговец Евлоги Георгиев, който му поверява управлението на неговата търговска къща в града. По време на Руско-турската освободителна война Ив. Иванов изпълнява разузнавателни задачи, а по-късно е назначен за ръководител на предприятието „Хлебопечение“ в Русе, което обезпечава нуждите Временното руско управление. Придобил известен опит като банков чиновник, през 1881 г. по настояване на българското правителство постъпва на работа в БНБ. Брат му Димитър по това време е директор на търговската къща на Евлоги Георгиев в Букурещ. Ив. Иванов работи като секретар на БНБ до 1884 г., като междуременно изпълнява и длъжността директор. През май 1884, когато се открива клона на БНБ в Русе, той е назначен за негов директор. Благодарение на усърдната си работа и опит извежда клона на първо място сред останалите клонове в страната по редица показатели. Заема тази длъжност цели 20 години. Бил е член на управителния съвет и акционер в първото застрахователно дружество „България“ в Русе, а също и акционер в Анонимното акционерно дружество „Надежда“, в акционерното дружество „Гирдап“ и др. Развива и широка благотворителна дейност. През 1903 г. Ив. Иванов е уволнен от БНБ и две години след това срещу него започва процес за неправилно отпускани кредити, който се проточва до 1912 г. След приключването му влиза за кратко в затвора, но е помилван от царя по случай 25-годишнината му от възкачване на престола.). Обиден и недооценен, живее със скромна пенсия и умира през октомври 1938 г. (вж. **Ликовски, Н.** Диарбекирски спомени и автобиографични бележки на Иваница Ангелов Иванов от Свищов (1847-1938). // *Известия на държавните архиви*, т. 52, 1986, с. 407-462; **Билчев, Т., Т. Великова.** Иваница Ангелов Иванов – съзаклятник и банкер (биографичен портрет). В. Търново, 2002). Последните изследвания от историята на банковото дело показват, че възраженията на Ив. Иванов срещу отправните му обвинения имат основания и че на тази съдебна история трябва да се гледа с доза скептицизъм (вж. **Иванов, М.** Мрежовият капитализъм..., с. 470).

⁶⁹ През юли 1862 г. Димитър А. Иванов постъпва на работа в кантората на братя Евлогий и Христо Георгиеви в Галац. След смъртта на Хр. Георгиев е извикан от Евлогий Георгиев в Букурещ да оглави тамошната търговска кантора и остава да работи в нея до смъртта си, като се и се ползва с голямо уважение и доверие. През 1898 г. се разболява и след дълго лечение в Давос (Швейцария). Умира през 1902 г. Погребан е в Букурещ. Не оставя наследници, но завещава на Министерството на народното просвещение в България 100 000 лв., с което се открива фонд на името на неговите родители – фонд „Ангел и Тодора Иванови“, за подпомагане на бедни свищовски ученици (**Ликовски, Н.** Цит. съч., с. 452).

търговец Ангел Иванов. Знае се, че след смъртта на бащата през 1852 г. възпитанието и обучението на децата се поема от чичото Илия Иванов. През 60-те години на XIX в. семейството се премества в Галац. В навечерието на Освободителната война Илия А. Иванов заедно с брат си Иваница участва в акции по събиране на сведения за руската армия⁷⁰. Вероятно по това време върти и търговия в Зимнич. Той има натрупан опит, запознат е с банкерския занаят, но засега не бихме могли да кажем дали това става покрай работата на братята му, или и той е бил ангажиран пряко с банкерската дейност на фамилията Георгиеви. След като се установява в Свищов, става кмет, но за кратко – от 15 юли до 26 септември 1880 г.⁷¹, а после изцяло се отдава на частна търговска и банкерска дейност. Илия А. Иванов отдава сили и за прохождането на „I-вото свищовско спестовно акционерно дружество“. През 1888 г. малко преди то да започне да функционира (януари 1889 г.), той е избран за негов подпредседател⁷². В биографичните си бележки Иваница Иванов посочва 1889 г. като година на смъртта на брат си Илия⁷³. Информацията обаче от други източници ни дава основание да допуснем, че вероятно при изписването на годината (или разчитането на ръкописа) е допусната техническа грешка и че в действителност той умира не през 1889, а през 1898 г. В „Български алманах“ за 1897 г. се оповестява, че Илия А. Иванов е търговец на храни и банкерство и търгува от 1878 г.⁷⁴, в Алманасите за 1893, 1894, 1895, 1896 г. името му се споменава сред групата на търгуващите с табаци⁷⁵, а в този за 1898 г. в групата на търговците на храни, колониални, манифактурни и други стоки, което означава, че с годините разширява търговската си дейност⁷⁶. Основание, че става дума за същия Илия А. Иванов и че той умира през 1898 г. ни дава още фактът, че фирма с такова име – еднолична или колективна, в която той да участва, не се регистрира през 1898 г. Може би бъдещи новооткрити документи ще позволят със сигурност да се потвърди това уточнение или да се докаже, че той действително умира през 1889 г. и че след тази година става въпрос за друг търговец със същото име.

През 1879 г. еднолична фирма за сарафлък (банкерство) и житарство на дребно създава **Хаим Маламед**⁷⁷, а през 1884 г. същите дейности започва да упражнява и **Яков Джаен**⁷⁸. Двамата са представители на малобройната еврейска общност в града. За разлика от някои други крайду-

⁷⁰ Ликовски, Н. Цит. съч., с. 443.

⁷¹ Ганчев, Ст. Цит. съч., с. 161.

⁷² Държавен вестник, X, 128, 24 ноември 1888.

⁷³ Ликовски, Н. Цит. съч., с. 453.

⁷⁴ Български алманах за 1897 г., с. 1452.

⁷⁵ Български алманах за 1893 г., с. 985; Български алманах за 1894 г., с. 617; Български алманах за 1895 г., с. 241; Български алманах за 1896 г., с. 254.

⁷⁶ Дюрастел, А. Цит. съч., с. 986.

⁷⁷ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 86.

⁷⁸ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 96.

навски центрове като Русе и Видин, в Свищов тя не е голяма. По данни на преброяването от 1880 г. в града живеят 29 души евреи, през 1888 г. те са вече 130 души (има и изградено първоначално еврейско училище, в което учат 13 момчета и 9 момичета⁷⁹), а през 1910 г. – 109 души⁸⁰. Засега не разполагаме с биографични сведения за Х. Маламед и Я. Джаен, но очевидно те притежават типичната за общността способност да бъдат добри търговци и банкери.

През 1880 г. се основава събирателното дружество за търговия с галантерийни и манифактурни стоки и сарафлък „**Братя Ил. Халачеви – Анастас, Атанас и Милан Халачеви**“⁸¹. През 1900 г. Анастас е отстранен от фирмата, а през 1905 г. поради смъртта на Милан тя се разтурва. Най-успешен търговец от братята е Атанас Ил. Халачев. Той притежава и еднолична фирма за покупка и продажба на разни видове храни. Годината на основаване не е известна, но от молбата за регистрация е видно, че тя съществува доста преди 1898 г.⁸². Дружествената фирма предлага на пазара качествени бижутерийни и стъklarски стоки, братята си спечелват добро име на доставчици на тези изделия, а Ат. Халачев – и на търговец-житар⁸³. Атанас Ил. Халачев е човек с обществен авторитет, за което свидетелства включването му през 1890 г. в групата на почетните членове в Съвета на община Свищов⁸⁴.

От втората половина на 80-те години на XIX в. до икономическата и финансова криза от 1897–1902 г. условията в страната за разгръщане на производствени предприемачески инициативи стават по-благоприятни⁸⁵, а

⁷⁹ Състояние на учебното дело в Свищовски окръг. // *Промишленост*, г. I, 15 септември 1888, кн. XXI- XXII, с. 486.

⁸⁰ **Златев, Л.** Демографското развитие на крайдунавските градове след Освобождението до войните (1912-1918 г.). // *Алманах за историята на Русе*, т. XI, Русе, 2009, с. 51-52.

⁸¹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 42-43. В Свищов тогава има четири различни рода с името "Халачеви", които не са роднини помежду си (Свищовски родови хроники. Съставител д-р Мария Ценова-Тошева. Свищов, 2011, с. 199). Повече информация за живота собствениците на тази фирма засега не са известни.

⁸² ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 24.

⁸³ Български алманах за 1892 г...., с. 141; Български алманах за 1893 г...., с. 982; Български алманах за 1894 г. ..., с. 614, 617; Български алманах за 1895 г., с. 238, 241; Български алманах за 1896 г...., 251; Български алманах за 1911 г...., с. 495.

⁸⁴ Бюджет на град Свищов за 1890. // *Промишленост*, г. II, ноември-декември 1889 г., кн. XI-XII, с. 1243.

⁸⁵ През тези години се изграждат модерни стопански и административни институции, оформя се политиката на протекционизъм, консолидира се националният пазар, завършва първоначалното натрупване на капитала, повишава се стокостта на производството, новите търговски договори през 1897 г. утвърждават по-изгоден външнотърговски режим.

това съдейства и за развитието на банково-кредитното дело. Във Варна, Шумен, Русе, Плевен, Свищов и други градове възникват редица кредитни акционерни дружества, някои от които прерастват в банки, като „Гирдап“ в Русе, основават се и първите големи частни акционерни банки – БТБ в Русе и ТИБ в Пловдив.

През тези години Свищов затвърждава ролята си на търговски център от регионално и национално значение. До края на XIX в. стратегическата политика на държавата за преориентация на селскостопанския износ към Черно море все още не успява да отнеме водещата роля на река Дунав в износа на зърнени храни. През десетилетието 1886–1895 г. благодарение на своето удобно географско разположение и на охранявания го богат селскостопански хинтерланд (райони от централната част на Северна България), Свищов, спрямо останалите крайдунавски градове – Видин, Лом, Оряхово, Никопол, Русе, Тутракан и Силистра, заема по процентен дял първо място при износа и второ при вноса⁸⁶. В града съществуват 4 параходни агенции – австрийска, руска, маджарска и румънска⁸⁷. Масщабният износ на зърнени храни и други селскостопански произведения – основно към Галац, Браила и Сулина, и по-малко към Пасау и Регенсбург, както и вносът на колониални и манифактурни стоки, сол и дървен материал, носят високи печалби. Особено благоприятна е 1888 г., която по думите на Свищовския окръжен управител, жителите на града ще помнят дълго, тъй като „...оборотите през тази година са тъй добри, щото в края на годината магазините от колониални и манифактурни стоки, с малки изключения, останаха празни от стока“⁸⁸. Почти три четвърти от градското население се занимава с търговия, а свищовци живеят със самочувствието, че са „българските холандци“⁸⁹. Свищов сякаш оправдава критичното мнение на Захари Стоянов, че той продължава да бъде, както през Възраждането, базергянски град, който не произвежда, а спекулира и експлоатира останалите райони⁹⁰. През 1888 г. по общи приходи Свищовската митница е на трето място след тези във Варна и Русе от всичките 37

⁸⁶ **Маринова, М.** Към въпроса за промяната в ролята на река Дунав и на крайдунавските градове във външната търговия на България (1878-1912). // *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 1, Градското стопанство в българските земи през вековете. Варна, 2016, с. 373.

⁸⁷ Изложение за състоянието на Свищовското окръжие през 1897-1898 г. Свищов, 1898, с.10.

⁸⁸ Изложение за състоянието на Свищовски окръг, представено на Свищовския окръжен съвет на редовната му сесия на 1 септември 1889. Свищов, 1889, с. 20.

⁸⁹ **Пранчов, Ст.** Икономическото положение на България през 1889 г. // *Промисленост*, г. II, август-септември 1889, кн. VIII-IX, с. 758.

⁹⁰ **Стоянов, З.** Цит. съч., с. 27. С понятието „базергян“, според османските документи и съвременните изследователи, се обозначават едрите търговци с финансова тежест, които осъществяват търговия на далечни разстояния, или керванна търговия и търговия по море.

български митници⁹¹. През 1886 г. вносът през митница Свищов възлиза (в хил. лв.) на 4 873, а износът – на 2 709, през 1889 г. – съответно на 6 224 – 7 087, и през 1894 г. – на 8 981 и на 4 487⁹².

В тази благоприятна за местните хора обстановка изникват нови дружествени търговски фирми, като по-едрите са: „**Цани Тихов & Синове** (1888 г., житарство)⁹³, „**Н. Попов & А. Минчев**“ (1888 г., житарство)⁹⁴, „**С. Ст. Бръчков & Ив. К. Хинков**“ (1889 г., купуване и продаване на разни бакалски, колониални други стоки)⁹⁵, „**Васил Хр. Стаевски и Минко Хр. Стаевски**“ (1889 г., житарство)⁹⁶, „**Братя Константинови**“, (1892 г., търговия с разни колониални, железарски и други стоки)⁹⁷, „**Братя Васил и Христо Маринови**“ (1892 г., купуване и продаване на храни)⁹⁸, „**Филип Маринов & Синове**“ (1893 г., търговия с железарски стоки)⁹⁹, „**Бр. Караначеви**“ (1894 г., купуване и продаване на храни и други стоки)¹⁰⁰, „**Иван Йорданов**“ (1896 г., търговия с колониални стоки и други търговски операции и предприятия)¹⁰¹, „**Братя К. Цанкови**“ (1897 г., купуване и продаване на храни)¹⁰², „**Паяков & Вълев**“ (1897, комисионна, експедиция)¹⁰³, и др. Основават се и еднолични фирми, които имат големи възможности като тези на **Рашо Пенев** (1890 г., търгува с колониални стоки)¹⁰⁴, **Марко Д. Самоковлиев** (1889 г., покупка и продажба на колониални стоки)¹⁰⁵, **Михаил К. Аврамов** (1888 г. търгува с храни)¹⁰⁶, **Пантелей Хинков** (1896 г. търговия с жито)¹⁰⁷ и др.

В духа на възрожденските традиции паричните излишъци и през тези години не се инжектират в промишлени предприятия, а свищовските

⁹¹ Хроника. // *Промисленост*, г. II, август-септември 1889, кн. VIII-IX, с. 850.

⁹² Статистически годишник на Българското царство: 1909 г., година първа (с данни за 1908 г.). С., Държавна печатница, 1910, с. 238.

⁹³ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 63-64.

⁹⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л.86-87.

⁹⁵ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 31-32.

⁹⁶ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 59-60.

⁹⁷ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 26-27.

⁹⁸ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л.75-76.

⁹⁹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 68-69.

¹⁰⁰ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 23-24.

¹⁰¹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 19-20. Дружеството се ръководи от Боян Ив. Йорданов, но името на фирмата е на бащата Иван Йорданов, който умира на 28 август 1896 г. (Дунавски известия, II, 33, 30 август 1896).

¹⁰² ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 33-34.

¹⁰³ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 39-40.

¹⁰⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 8.

¹⁰⁵ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 38.

¹⁰⁶ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 66.

¹⁰⁷ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 83.

занаятчий, с малки изключения, не модернизират дейността си¹⁰⁸. По-бавният и несигурен напредък на индустрията тогава е характерен не само за Свищов, но и за другите крайдунавски селища. В тях търговията все още осигурява големи печалби и е перспективно занятие, поради което интересът към производствена дейност е значително по-слаб¹⁰⁹. Свищовската градска промишленост в края на XIX в. се представлява от няколко дребни предприятия, които са далеч от характеристиките на истински индустриални заведения – 1 плетачница за долни вълнени дрехи, принадлежаща на братя Драганови, 2 печатници, 3 фабрики за содо-лимоада, 1 манипулационна за тютюн¹¹⁰, 4 даращи, 96 мелници, от които 92 се задвижват с вода, 3 с газови мотори и 1 вятърна, като най-модерна е тази на Димитър Кодов, която може да произвежда няколко вида брашна¹¹¹. Създават се и фирми за риболов („Братя Иван Пелтекови & Сие“ – 1887)¹¹² и за търговия с риба на едро (“Христо Теодоров и Ангелчо Данков“ – 1895 г.)¹¹³. С голям успех работи основаната през 1886 г. от Георги Ценов фабрика за производство на захарни изделия¹¹⁴.

Най-голямата производствена инициатива представлява акционерното търговско индустриално дружество „Светлина“. Неговото учредяване се посреща с огромни очаквания от градската общественост. Дружеството започва работата си през 1895 г. и има за предмет на дейност търговия с газ (петрол), внасян от Русия (гр. Батуми). Основният капитал е 450 000 лв., разпределен на 2 250 безименни акции, всяка от по 200 лв., а срокът на действие е до 14 декември 1920 г. В плановете на дружеството влизат построяване на резервоари и фабрично заведение за изработване на тенекиени съдове, дървени сандъци и бурета за пренасяне на газта, а също и обзавеждане на рафинерия за получаване на газ от нефт¹¹⁵. Тази амбициозна програма обаче не се реализира изцяло както поради силна външна конкуренция, така и поради неправилно управление, и след пър-

¹⁰⁸ **Вачева, Е.** Развитие на занаятите в Свищов в периода от Освобождението до края на XIX в. // *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. т. 1, Градското стопанство в българските земи през вековете. Варна, 2016, с. 387-404.

¹⁰⁹ **Златев, Л.** Стопанско развитие на крайдунавските градове след Освобождението до войните (1878-1912 г.). // *Алманах за историята на Русе*, т. X, Русе, 2010, с. 105.

¹¹⁰ Тази фабрика за тютюн, принадлежаща на Илия Т. Рибаров, прекратява дейността си през 1896 г., защото, според собственика, тя изисквала „много работа“, а на всичко отгоре местното население предпочитало вносен тютюн (Изложение за състоянието на Свищовското окръжие 1896-1897. Свищов, 1897, с. 28).

¹¹¹ Изложение за състоянието на свищовското окръжие през 1895-1896 г., Свищов 1896, с. 61.

¹¹² ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 61-62.

¹¹³ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 74-75.

¹¹⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 41-42.

¹¹⁵ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 87-88.

вите успешни години, от 1904 г. дружеството навлиза в период на ликвидация¹¹⁶.

За задоволяване нуждите на градското стопанство, и най-вече на местните търговци, от кредит, в рамките на 5 години възникват 2 спестовни акционерни дружества. През 1889 г. отваря врати „I-вото Свищовско Спестително Акционерно Дружество“¹¹⁷ То е основано за срок от 15 години – до края на 1903 г., акциите му са поименни – 3 000 на стойност 20 лв. едната при задължителна месечна вноса от 2 лв.¹¹⁸. През 1894 г. започва работа и „Свищовско спестовно акционерно дружество „Дунав“ със срок на действие 10 години, с 4 000 поименни акции на стойност 20 лв. и месечна вноса от 2 лв. на акция¹¹⁹. И двете дружества приемат спестявания и отпускат краткосрочни кредити при различни условия. Основават се и нови частни търговско-банкерски (сарафски) фирми и банкерски къщи.

През 1891 г. **Алеко Николиев** учредява своя еднолична фирма с предмет на дейност търговия с храни и размяна на пари¹²⁰. Той е сред едрите търговци – житари и за него сарафлъкът е допълнителна дейност без голямо значение¹²¹. През 1892–1895 г. Николиев се включва във вноса на дървен строителен материал и доставя такъв за построяването на Държавната търговска гимназия, като използва връзките на братята на съпругата си – румънка от Карпатите, които са едри търговци в този бранш. Чрез тях осигурява дървен материал и за частни строежи в Свищов¹²².

През 1894 г. се основава събирателното дружество „**Братя Ст. Абаджиеви – Атанас и Борис Ст. Абаджиеви**“, с цел да „извършва банкови операции, а също и купуване и продаване на златна валута“¹²³. Не е ясен точно произходът на вложения първоначален капитал, но през следващите години той се набавя от търговската дейност на братята. През 1895 г. единият от тях – Атанас Ст. Абаджиев – заедно с Христати Андреев създават фирма за търговия с жито „Андреев & Абаджиев“¹²⁴. През 1898 г. банкерската къща „Бр. Ст. Абаджиеви“ влиза в съдружие със съ-

¹¹⁶ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 92-93.

¹¹⁷ За улеснение на читателя в изложението точното име на това дружество, както е вписано в търговския регистър „I-вото Свищовско Спестително Акционерно Дружество“ ще бъде изписвано в кратката форма, а именно „Първото...дружество“.

¹¹⁸ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 101.

¹¹⁹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 10.

¹²⁰ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 261, л. 25; а.е.647, л. 18-19.

¹²¹ В почти всички томове на „Български алманах“ А. Николиев е упоменат като житар и само в този от 1911 г. и като житар и като сараф (Български алманах за 1911 г...., с. 497), но не и сред групата на банкерите, каквато вече има обособена в това издание.

¹²² **Радков, Р., П. Донеvски.** Свищов. Културно-исторически забележителности. Абагар, В. Търново, 2007, с. 115.

¹²³ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 41-42.

¹²⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 80-81.

щия Христки Андреев и заедно регистрират фирмата „Христки Андреев&Бр. Ст. Абаджиеви“, която се ангажира „специално с продаване на едро и на дребно на разни тютюни (депозит от тютюни на разни фабрики)¹²⁵. Опитът на Абаджиеви в банкерството не е успешен. В началото на 1901 г. вероятно по причини, свързани с кризата, банкерската къща е обявена в несъстоятелност¹²⁶. Братята продължават да търгуват и самостоятелно и чрез общата фирма с Хр. Андреев, но през първото десетилетие на ХХ в., при свиващата се търговия в града, те вече се занимават предимно с обмяната на пари – чист сарафлък¹²⁷. Засега наличната информация за живота и дейността на **Хр. Андреев** е оскъдна. В „Български алманах“ той се посочен като човек, занимаващ се с банкерство, а също и с търговия с дървен материал¹²⁸. Вероятно след като през 1895 г. влиза в съдружие с братя Абаджиеви, изоставя банкерството, за което нямаме данни от кога и как практикува¹²⁹.

На 1 юни 1895 г. в Свищов се основава банкерската къща „**Буров&Абаджиев**“ като събирателно дружество с неограничена отговорност и с предмет на дейност банкерски операции. Състои се от Иван Д. Буров – от Горна Оряховица и Киро Абаджиев – от Свищов¹³⁰. Иван Д. Буров ползва ресурси на богатата търговска и банкерска фамилия, към която принадлежи, а Киро Абаджиев инвестира в тази фирма печалбата си от успешното селскостопанско предприемачество, което развива като семейно наследство. Той е единственият от свищовските банкери, който не дължи богатството си на търговия. Роден е в семейството на Митю Иванов Абаджиев и Сийка Ламбева. Родителите му са заможни хора, притежаващи многобройни земи. Киро Абаджиев наследява голям чифлик от няколко хиляди декара в местността Кертека – между гара Ореш и с. Драгомирово, върху които изгражда добре уредено едро стопанство. В него се отглеждат различни зърнени култури и се развива продуктово животновъдство. Чифликът разполага и с мелница, постройки за работниците и къща на собственика¹³¹. Дватама съдружници имат високо за времето си образование. Иван Д. Буров (1873-1939 г.) завършва търговската академия във Виена, специализира във Франция и известно време работи

¹²⁵ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 125-126.

¹²⁶ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 80-81; Държавен вестник, XXIII, 2, 1901.

¹²⁷ Български алманах за 1911 г...., с. 497.

¹²⁸ Български алманах за 1893 г...., с. 982; Български алманах за 1894 г...., с. 614; Български алманах за 1895 г...., с. 238.

¹²⁹ През 1893 г. се основава фирма „Братя С.&М. Абаджиеви“, състояща се от двамата братя Милан и Симеон Г. Абаджиеви за търговия с бакалски стоки (ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 76-77). И тук, както при фирмите на Самоковлиев, връзката на собствениците на двете фирми с една и съща фамилия Абаджиеви не е ясна.

¹³⁰ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а. е. 645, л. 48-49.

¹³¹ Свищовски родови хроники..., с. 166.

в една от големите банки в Марсилия. След завръщането си се установява в Свищов, където остава до 1899 г.¹³². Киро Абаджиев е сред учениците от първия випуск на Държавната търговска гимназия в града и завършва обучението си през 1886–1887¹³³. Фирмата прекратява дейността си на 27 февруари 1899 г. поради оттеглянето на Ив. Д. Буров, който заминава за Русе и там развива широка финансова и стопанско-управленска дейност¹³⁴.

В някои от годишниците на „Български алманах“ от 90-те години на XIX в. се споменават имената и на други лица, заети с банкерство – **Ангел Петров**, представен като сладкар – банкер и на **Моир Ашер** – банкер¹³⁵, но с информация за началото на тяхната дейност и за причините, те да не регистрират фирмите си през 1898 г., засега не разполагаме.

1.2. Свищов под ударите на икономическата криза от края на XIX-началото на XX в. Упадъкът

Панорамата на успешното търговско развитие на Свищов е помрачена от икономическата криза, разразила се в периода 1897–1902 г.¹³⁶. През тези години градът преживява истинска икономическа катастрофа. Първият удар идва внезапно и е нанесен от наводненията и слабата реколта през 1897 г. Тъжната картина на „замлъкналата търговска връва“ е широко отразена в местната¹³⁷, а също и в националната преса¹³⁸. За

¹³² **Иванов, М.** Мрежовият капитализъм..., с. 373-374.

¹³³ Юбилеен сборник на Държавната търговска гимназия „Д. х. Василев“ в Свищов. Свищов, Печатница П. А. Славков. 1909, с. 132.

¹³⁴ **Иванов, М.** Мрежовият капитализъм..., с. 373-377.

¹³⁵ Български алманах за 1894 г., с. 614, 617; Български алманах за 1895 г., с. 238, 241; Български алманах за 1896 г., с. 251, 254.

¹³⁶ Тази криза започва с поредицата лоши реколти, което води до рязък спад на износа, като в същото време правителството на д-р К. Стоилов се проваля в опита да осигури външен заем за доизграждане на паралелната линия на Барон-Хиршовата железница, в което са вложени много средства. През ноември 1899 г. временно е суспендирана конвертируемостта на лева в злато (вж. **Къосева, Н.** История на паричните кризи в България 1879-1912 г. С., Издателство на УНСС, 2000, с. 87).

¹³⁷ Силните дъждове през пролетта и особено през юни 1897 г. повишават нивата на реките, минаващи през окръга, както и на Дунав и предизвикват широки наводнения, в това число и на пътищата. Това затруднява превоза на селскостопански суровини от селищата в областта до Свищов, а също и пласирането на вносните манифактурни стоки. Голяма част от магазините на пристанището са наводнени и стоката в тях е похабена. Слабите реколти снижават много износа, което се чувства най-силно през септември, когато обичайно се изнася житото (Дунавски известия, III, 35, 6 юни 1897; 36, 13 юни 1897; 51, 26 септември 1897; 51, 3 октомври 1897; Дунавски известия, V, 11, 18 декември 1898).

¹³⁸ Български търговски вестник, V, 218, 30 септември 1897.

низходящите тенденции – особено при износа, говорят и следните данни: от 1 юли 1897 до 30 юни 1898 г. съотношението между стойността на вноса и износа през митница Свищов е 5.7 : 2.9¹³⁹; през 1899 г. стойността на вноса и износа (в хил. лв.) е съответно 3 571 и 3 226 – значително по-малко от посочената по-горе за 1894 г.¹⁴⁰. През следващите няколко години ролята на града във външната търговия на България бързо намалява поради ред причини, сред които основните са: пускане в действие на централната железница (1899 г.) и на жп линията Русе – Търново (1900 г.), които отклоняват значителна част от износа на Северна България към Черно море; засилване на конкуренцията с някои по-малки дунавски пристанища като например Сомовит, свързан по железен път с Плевен; забавяне на строителството на предвидения по правителствена програма кей в града и на жп линията Свищов – Левски. Ако през петилетието 1894–1898 г. стойността на вноса и износа (в хил. лв.) през Свищовската митница е съответно 5 900 – 4 888, то през петилетието 1899–1903 г. е 2 932 – 3 566¹⁴¹. Макар че през пролетта на 1898 г. търговията показва известна жизненост¹⁴², низходящата тенденция не може да бъде спряна.

Негативните последици по време на кризата намират израз най-вече в зачестили фалити на фирми, свиване дейността на големите търговци в града и пренасочването на част от нея в други градове като Русе, Варна, София и др., където имат по-добри перспективи за развитие и където те откриват клонове на своите фирми. През 1897 г. фалират „Братя Черневи“¹⁴³ и „Васил и Христо Маринови“¹⁴⁴, спира да търгува и Стоян Иванов¹⁴⁵. През 1898 г. Свищовският окръжен съд обявява в несъстоятелност 10 търговски фирми (за сравнение – толкова на брой фирми фалират през същата година и във Варна, в Русе – 13, във Видин – 4, в Пловдив – 4)¹⁴⁶. Променя се положението на най-мощната къща във вноса на манифактурни стоки – „**Ангел Цвятков&Синове**“¹⁴⁷. Тя намира все повече поле за действие извън Свищов. През 1901 г. фирмата отваря свой клон в Русе, който бързо увеличава операциите си и един от членовете на семейството – Филип Цвятков се мести за постоянно там. През 1905 г.

¹³⁹ Дунавски известия, IV, 46, 18 септември 1898.

¹⁴⁰ Статистически годишник на Българското царство: 1909 г., ..., с. 238.

¹⁴¹ Статистически годишник на Българското царство: 1909 г., ..., с. 239.

¹⁴² Тогава цените на храните за износ леко се повишават вследствие на умелото поведение на производителите и търговците. Подобно раздвижване не се забелязва при цените на вносните артикули.

¹⁴³ Български търговски вестник, V, 241, 27 октомври 1897.

¹⁴⁴ Български търговски вестник, V, 246, 11 ноември 1897.

¹⁴⁵ Български търговски вестник, V, 243, 7 ноември 1897.

¹⁴⁶ Български търговски вестник, V, 218, 30 септември 1897.

¹⁴⁷ Както се посочи, тя съществува от 1847 г. и до кризата е безспорен лидер във вноса на манифактурни стоки, където дълго време оспорва дори предимствата на русенските фирми (**Бочев, Ст.** Цит. съч. с. 597).

фирмата открива свой клон в София¹⁴⁸. Свищовският клон, който продължава да се управлява от основателя Ангел Цвятков и младия Стефан Цвятков¹⁴⁹, постепенно свива дейността си и през 1914 г. е закрит, но останалите два продължават да функционират¹⁵⁰. През 1901 г. поделение за комисионна, експедиция, инкасо и др. открива във Варна свищовската фирма „Братя Константинови“, което се оглавява от Юрдан Константинов¹⁵¹. Затварят се бюра на търговци от други градове като например това на русенеца М. Хазан¹⁵². Забелязва се и поевтиняване на имотите. Някои обществени и стопански дейци напускат града¹⁵³. Новоосновените фирми, предимно еднолични, са за търговия на дребно с хранителни, манифактурни и най-вече колониални стоки, а събирателните дружества за комисионна търговия са много малко, като сред тях по-мощно е „Васил Екимов&Сие“, създадено през юни 1898 г.¹⁵⁴ Свищов сякаш изведнъж се събужда и установява с печал, че неговата търговска слава клони към залез. Шокирано от този рязък поврат, гражданството пристъпва към действие, но за жалост не в правилната посока. Вместо да помислят как да променят структурата на градската икономика с инвестиции в промишлеността или речния трафик, които биха могли да дадат перспектива за стопанско оживление, особено ако са на акционерен принцип, търговците свикват митинги, на които издигат искания към държавата. В техните представи именно тя, с намесата си, е длъжна да съживи старото традиционно занятие на Свищов и да спре упадъка му. Уповаването в държавата датира отдавна. Още в края на 80-те години на XIX в., при проектиране на националната железопътна мрежа, свищовските търговци изпитват опасения от това, че централната жп линия ще поеме значителна част от износа на Северна България и ще го насочи към Черно море, че това ще засегне техните интереси и ще се отрази неблагоприятно върху градското стопанство. Едновременно с това обаче те се надяват, че правителствата няма да допуснат такъв удар върху Свищов предвид неговото удобно за вносно-износна търговия по р. Дунав географско разположение и дългата му търговска история и ще намерят начини да го интегрират в националната икономика чрез подходяща железопътна връзка¹⁵⁵.

Първата проява е впечатляваща. На 13 декември 1898 г. деловите кръгове организират общоградски митинг, масово посетен от населението.

¹⁴⁸ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 28-29.

¹⁴⁹ Подкрепление, I, 13, 28 април 1902.

¹⁵⁰ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 28-29.

¹⁵¹ Дунавски известия, VI, 43, 19 октомври 1901 г.; ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 26-27.

¹⁵² Дунавски известия, IV, 43, 29 август 1899.

¹⁵³ Дунавски известия, IV, 43, 29 август 1898.

¹⁵⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 57-58.

¹⁵⁵ Изложение за състоянието на Свищовското окръжие за 1889 г. Свищов, 1890, с. 20.

На него се изказва несъгласие с общата железопътна политика на държавата, отправят се критики срещу правителството за това, че фаворизира Русе, начертава се серия от мерки, чрез които да се „спаси“ Свищов (настоява се да се продължи строителството на кея, на жп линията Свищов – Левски, да се закрият малките пристанищни пунктове по реката и др.). Създава се специално бюро, начело с Лазар Паяков, което да координира бъдещите действия¹⁵⁶. И въпреки че през следващите години исканията на Свищов достигат и до управляващите кабинети и до Народното събрание¹⁵⁷, в условията на финансова криза те остават без последствия. През 1900 г. градът претърпява нов удар – закрива се Свищовски окръг и това положение е утвърдено с новия закон за административното деление на страната от 1901 г. Така се намалява притегателната му сила като пазарно средище за селяните от околията, които, идвайки в града по административни дела, съдействат за добрата местна търговия¹⁵⁸. В началото на ноември 1900 г. местният вестник с емблематично име „XX в.“ с болка заключава: „В Свищов всичко изгасва“¹⁵⁹. На 26 август 1901 г. се свиква второ общоградско събрание, на което отново се обсъждат причините за изоставането на Свищов и се учредява нова организация – Икономическо дружество, в което участва 50 души – представители на всички стопански групи. То трябва да се грижи за преодоляване на кризата и за бъдещия напредък на града. Исканията на събранието остават същите¹⁶⁰. Дружеството организира срещи с министри и народни представители, където отново ги поставя, но не получава положителен отговор¹⁶¹.

По време на кризата много слабо се развива промишленото предприятие. То се изразява в основаването на две модерни мелници – валцовата мелница „Петрович&Веселинов“ (1899)¹⁶² и газомоторната мелница на **Васил Златанов** в съдружие с Христо Теодоров и Георги С. Ковачев (1898 г.)¹⁶³ и на дружество за печатарство „**А. Н. Данков & Сие**“¹⁶⁴. Стефан Веселинов възнамерява да открие фабрика за консервиране на месо, риба, раци по най-висока система (Produse A. D. Echevanne)¹⁶⁵, но проектът по неясни засега причини остава неосъществен. По същото време се основават две еднолични банкерски къщи, които

¹⁵⁶ Дунавски известия, V, 11, 18 декември 1898.

¹⁵⁷ Дунавски известия, V, 37, 25 юни 1899.

¹⁵⁸ Още през лятото на 1899 г. свищовци отправят протестно писмо, подписано от 800 души, до Народното събрание срещу плановете за закриване на окръга, но това не дава резултат (Дунавски известия, V, 37, 25 юни 1899).

¹⁵⁹ XX век, I, 8, 6 ноември 1900

¹⁶⁰ Ред, I, 30, 31 август 1901.

¹⁶¹ Ред, I, 21, 19 септември 1901; 22, 22 септември 1901; 24, 10 октомври 1901; 26, 24 октомври 1901; 31, 1 декември 1901; 42, 31 март 1902.

¹⁶² ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 118-119.

¹⁶³ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 593, л. 121.

¹⁶⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 49-50.

¹⁶⁵ Български търговски вестник, VII, 125, 14 юни 1899.

ще играят важна роля в икономическия живот на града. В деня, в който фирмата „Буров&Абаджиев“ прекратява дейността си – 27 февруари 1899 г. – другият съдружник на Иван Буров **Киро М. Абаджиев** регистрира самостоятелна банкерска къща¹⁶⁶. В следващите години той се проявява като добър управленец и непрекъснато разширява селскостопанското си производство¹⁶⁷, увеличава размера на собствения си капитал и израства като уважаван банкер. В началото на 1900 г. отваря врати банкерската къща „**Иван П. Панев**“ с предмет на дейност „банкерство, комисионна и агентура“. През 1904 г. като съдружник във фирмата с право на ограничена отговорност се включва и Яко Маламед, който остава в нея до 1907 г.¹⁶⁸. Иван П. Панев принадлежи към известното търговско семейство на Иван Панев, чиято собственост е фирмата „Ив. Панев&Синове“. В нея освен Иван Панев участва един от неговите синове Теофан Ив. Панев. Тя е основана, както вече се посочи, през 1878 г. и се занимава с покупка и продажба на дървен строителен материал и храни¹⁶⁹. През годините фирмата се ангажира и с внос на английски каменни въглища и други

¹⁶⁶ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 61-62.

¹⁶⁷ К. Абаджиев купува и сувата на Димитър Начович (вероятно през 1899 или 1900 г.) и го разработва много добре. В него организира производство на висококачествена царевича, която е предназначена за износ и това му носи добри печалби. Поради високата продуктивност на царевичата в „Дунавски известия“ препоръчва на постоянната комисия в общината да купи от него семена и да ги раздава на земеделците (Дунавски известия, VI, 43, 19 октомври 1901). К. Абаджиев организира и модерен свинезавод, в който отглежда нови и добри породи английски прасета (Ратник, г. III, 21, 7 юни 1903). През 1914 г. той води дела с общината на съседното село Божурлук за земя на стойност 100 000 лв., с приблизителна площ около един километър, за да разшири дейността си, и ги печели в Апелативния съд в Русе (Дунавски известия, XVIII, 38, 20 септември 1914; XVIII, 39, 27 септември 1914).

¹⁶⁸ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 61-62.

¹⁶⁹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 30-31. По сведения на Ст. Ганчев Иван Панев е виден свищовски търговец, роден около 1822 г. Започва занаята с бакалска търговия, а по-късно се включва и в износа на зърнени храни (**Ганчев, Ст.**, Цит. съч., с. 394-395). През февруари 1900 г. поради старост Ив. Панев се оттегля от фирмата. Тя продължава да съществува под същото име с единствен собственик Теофан Ив. Панев. Неговият брат Пантелей И. Панев не е включен в нея и засега не разполагаме с информация за професионалните му занимания. Според Ст. Ганчев Иван Панев има двама синове – споменатите Теофан и Пантелей. Информация от неизползвани досега източници обаче сочи, че има още един наследник – Димитър Ив. Панев. Засега знаем, че той е агент за Свищов на Застрахователно дружество за живот „Ню Йорк“ (Промисленост, г. I, 1 декември 1887, кн. III, с. 49.), че през 1889-1900 г. е касиер на „I -вото свищовско спестовно акционерно дружество“, а през 1891 -1894 г. е негов подпредседател (ДА – В. Търново, ф. 668К, оп. 1, а.е. 1, а.е.2). Какви са били отношенията му с бащата и другите братя, засега не е известно.

стоки¹⁷⁰. Иван П. Панев е син на другия наследник на стария Ив. Панев – Пантелей Иванов Панев и получава солидно за времето образование, като през 1894-95 г. завършва Търговската гимназия в Свищов, а после и Виенската търговска академия¹⁷¹. Дали има някаква връзка между факта, че времето на оттеглянето на стария Иван Панев от фирмата „Ив. Панев&Синове“ съвпада с основаване на банкерската къща на Иван П. Панев, засега не може да се каже със сигурност, но ако има такава, то тя вероятно е свързана с преразпределение на фамилното богатство или е опит да се мобилизират останалите временно непласирани капитали. Основаването на търговската фирма на Иван П. Панев се посреща с доверие от гражданството, а местната преса му пожелава успех в самостоятелната търговска кариера¹⁷². Иван П. Панев участва и в различни комисионни търговски сделки, най-вероятно чрез фамилната фирма, а в града е почитан като честен търговец и банкер¹⁷³.

Появата на двете банкерските къщи „Киро М. Абаджиев“ и „Иван П. Панев“ не е само израз на практиката, свободните капитали да се насочват към банкерство като по-сигурно и печелившо предприятие в сравнение с промишленото производство. В случая, според нас, не би било неоснователно да допуснем, че има и сериозна обществена причина: от една страна, нуждата да се осигури на място краткосрочен кредит и банкови услуги за търговците, които вече няма да могат да разчитат на двете спестовни акционерни дружества, тъй като от 1899 г. те, макар и по различни причини, за които ще стане дума по-нататък, вече се подготвят за ликвидация и постепенно ограничават и спират активните си операции; от друга, да се привлекат останалите свободни капитали на бившите акционери, вложители и клиенти на дружествата и да се осигури тяхното използване в интерес на местния бизнес.

След края на кризата стопанският живот в страната навлиза във възходяща фаза. Оживление се забелязва и в Свищов, но то не възкресява старата му търговска слава. Последиците от преориентацията на износа на селскостопанска продукция към Черно море чрез централната железница се чувстват все по-осезаемо. Ако през 1902–1903 г. свищовското пристанище поема почти изцяло износа на селскостопанската продукция на Търновски окръг¹⁷⁴, през 1904 г. то е вече втори износен пункт за окръга след Варненското¹⁷⁵. Това положение се запазва и през следващи-

¹⁷⁰ Дунавски известия, VI, 1, 15 октомври 1899.

¹⁷¹ Юбилеен сборник на държавната търговска..., с. 136.

¹⁷² Дунавски известия, VI, 7, 26 ноември 1899.

¹⁷³ Подкрепление, I, 7, 17 март 1902.

¹⁷⁴ Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1902-1903 г. В. Търново, 1903, с. 31.

¹⁷⁵ Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1904-1905 г. В. Търново, с. 45.

те години¹⁷⁶. През 1904 г. размерът на вноса и износа (в хил. лв.) през митницата в Свищов е 3 938 - 4 924; през 1905 г. – 3 940 - 5 711; през 1906 г. – 2 982 - 2 319; през 1907 г.– 3 269-3 477; през 1908 г.– 3 763 - 1 635; средно през петилетки – 1904-1908г. – 3 378 - 3 642¹⁷⁷; 1909 г. – 3 936 – 2 181; през 1910 г. – 5 098 - 3 093¹⁷⁸; през 1911 г – 5 494 - 4 695¹⁷⁹, а през 1912 г. – 7 395 - 4 203¹⁸⁰. През 1911 г. по процентен дял на износа сред деветте дунавски пристанищни селища (в групата се включва и Сомовит) Свищов вече е на шесто място¹⁸¹. Ниските води на Дунав допълнително затрудняват износа и сделките с чужбина намаляват¹⁸². Търговията отбелязва ръст предимно в периоди на добри реколти от рапица и царевича¹⁸³.

От средата на първото десетилетие на ХХ в. се забелязва по-силен интерес към индустриалното предприемачество, но за бягство на търговския капитал в града към промишлеността е трудно да се говори. Макар да не е така ясно изразен като в Русе, Видин и Лом, Свищов също регистрира известен промишлен напредък¹⁸⁴. Основният фактор, който допринася за това, е ускоряване на строителството и пускането в експлоатация на дългоочакваната жп линия Свищов – Левски (9 август 1909 г.)¹⁸⁵. През последните седем-осем предвоенни години се създават нови предприятия, а някои от по-старите се разрастват и обновяват технологично: през 1905 г. се открива фабрика за сода, лимонада и спиртни питиета „Тодор Вълчев и Сие“¹⁸⁶; през 1907 г. бонбонената фабрика на Г. Ценов разширява, обновява техническата си база, а фирмата вече става дружествена под името „Георги Ценов Сие“¹⁸⁷; през януари 1907 г. модерна шивачница открива Иван А. Караманлиев¹⁸⁸, а в началото на 1909 г. отваря врати и

¹⁷⁶ Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1909-1910 г. В. Търново, 1910, с. 64.

¹⁷⁷ Статистически годишник на Българското царство: 1909 г.... с. 238-239.

¹⁷⁸ Статистически годишник на Българското царство: 1910 г., година втора (с данни за 1909 г.). С., Държавна печатница, 1911, с. 282-283.

¹⁷⁹ Статистически годишник на Българското царство: 1911 г., година трета (с данни за 1910 и 1911 г. г.). С., Държавна печатница, 1914, с. 260.

¹⁸⁰ Статистически годишник на Българското царство: 1912 г., година четвърта (с данни за 1910 и 1911 г.). С., Държавна печатница, 1915, с. 209.

¹⁸¹ **Маринова, М.** Към въпроса за промяната в ролята... с. 373.

¹⁸² Ратник, III, 38, 12 октомври 1903.

¹⁸³ Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1901-1902 г. В. Търново, 1902, с. 29.

¹⁸⁴ **Златев, Л.** Стопанско развитие на крайдунавските градове..., с. 105.

¹⁸⁵ Дунавски известия, XIII, 25, 5 юли 1909.

¹⁸⁶ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 151-152.

¹⁸⁷ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 193-194. За сътрудник е привлечен Никола Добринов – специалист технолог. Тогава се построява и нова производствена сграда, оборудвана с модерна техника. Изделията на фабриката намират пазар в почти цяла Северна и част от Южна България (Дунавски известия, XVIII, 13, 30 март 1914).

¹⁸⁸ Дунавски известия, XII, 2, 3 ноември 1906.

първата свищовска бензин-моторна дъскарска фабрика на Илия П. Вулпев, в която има 4 инсталирани машини за изработване на врати, дюшемета, прозорци, паркет, мебели¹⁸⁹. След неколкмесечни проучвания през първата половина на 1909 г.¹⁹⁰ видинският търговец Димитър Ст. Минчев, син на търговеца от Г. Оряховица Стефан Минчев, получава разрешение за строеж на фабрика за телени гвоздеи при срок за откриване до една година и половина¹⁹¹. През лятото на 1909 г. започва работа по изграждане на съвременна дъсчена фабрика, собственост на създаденото през 1883 г. търговско дружество за покупко-продажба на сол и други стоки „Шаренков&Райчев“, в което участват Илия Д. Шаренков от Горна Оряховица и Хр. Райчев от Свищов¹⁹². Строежът на фабриката, вписан в търговския регистър като нова дейност на фирмата, приключва няколко месеца преди края на 1910 г. Тогава тя вече работи и предлага дъски, греди и други изделия¹⁹³. Тъй като Илия Шаренков е част от фамилията Бурови и участва във фирмата „Д. А. Буров&Сие“, в града това предприятие е известно като фабриката на Буров и Райчев. То е оборудвано с висок клас машини, внесени от Австрия и Германия, и предлага изделия с отлично качество, които се търсят не само в района, но и в цялата страна¹⁹⁴. Според съвременници фабриката е най-голямата и най-солидната във всяко отношение в този бранш¹⁹⁵. Тя ограничава дейността си след май 1912 г., когато фирмата „Д. А. Буров & Сие“ решава да затвори търговската си кантора в Свищов¹⁹⁶. През 1910 г. свищовците братя Бръчкови¹⁹⁷ планират да строят бирена фабрика¹⁹⁸, но засега не разполагаме с данни, че тази инициатива се е реализирала.

Големи надежди за стопанско въздигане предизвиква стъпването в Свищов на руската газова фирма „Братя Нобел“. През лятото на 1909 г. тя наема останалите неизползвани газовите резервоари, изградени от дружество „Светлина“, ремонтира ги, поправя и бившата работилница на дружеството за тенекета и сандъци и започва да внася газ от Батуми, който възнамерява да експортира във вътрешността на страната чрез жп

¹⁸⁹ Дунавски известия, XIII, 12,3 април 1909.

¹⁹⁰ Дунавски известия, XIII, 26, 12 юли 1909.

¹⁹¹ Дунавски известия, XIII, 44, 14 ноември 1909.

¹⁹² ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 45-46.

¹⁹³ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 45-46.

¹⁹⁴ Дунавски известия, XIV, 29, 31 август 1910.

¹⁹⁵ **Иванов, М.** Мрежовият капитализъм..., с. 296.

¹⁹⁶ **Иванов, М.** Мрежовият капитализъм..., с. 296.

¹⁹⁷ Става въпрос за Ангел Ст. Бръчков и Ст. Ст. Бръчков, които дотогава не работят заедно, а участват в съдружие с други лица. Ст. Ст. Бръчков има фирма заедно с Ив. К. Хинков. Тя е основана през 1889 г. с цел търговия с бакалски и колониални стоки (ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 31-32), а Ангел Ст. Бръчков участва във фирма заедно с Димитър Кодов, основана през 1874 г. за търговия с храни и други стоки (ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а. е. 645, л. 29-30).

¹⁹⁸ Дунавски известия, XIII, 25, 5 юли 1909.

мрежата след като вече отсечката Свищов – Левски влиза в експлоатация. От 1 октомври 1909 г. „Братя Нобел“ – товарищество нефтеного производство“ открива в Свищов газова фабрика и голям склад от най-добрия рафиниран руски газ (петрол) във варели, сандъци, и бидони (тенекета). То продава и прочутите руски минерални масла и произведения от нефт на фирмата „Бр. Нобел и Шибает“¹⁹⁹. И този път надеждите, че Свищов ще стане център за внос на газ за страната се оказват прибързани. Поради някои законови ограничения при вноса на газ²⁰⁰, които облагодетелстват другите три града, през които той навлиза в страната – Русе, Варна и Бургас, и конкуренцията на румънското дружество за петролна индустрия „Steaua Romana“, което има представителство и в Свищов²⁰¹, Дружество „Братя Нобел“ от 1 юли 1911 г. премества главната си кантора от крайдунавския град в София и ограничава дейността си в Северна България²⁰².

И през тези години продължава преливането на свободни капитали от търговия към bankerство. Освен че се основават нови търговско-банкерски (сарафски) фирми, към bankerство и сарафлък се насочват и някои отдавна съществуващи чисто търговски фирми, а в комисионерско посредничество се появяват няколко нови лица²⁰³. На 1 януари 1902 г. се основава събирателното дружество „**Теодоров Сие Ненов**“ за „комисионна, спедиция на внос и износ на местни и чуждестранни стоки, размяна на пари и инкасо“²⁰⁴. В него участват Алеко Н. Теодоров и Петър Ненов и то съществува до началото на 1908 г. Тогава по неясни засега причини преустановява дейността си и неговите активи и пасиви са поети от единия съдружник **Алеко Н. Теодоров**. Той регистрира на свое име еднолична фирма за bankerство, комисионерство-спедиторство²⁰⁵. Алеко Н. Теодоров принадлежи към известното и богато свищовско възрожденско семейство Теодорови, което чрез фирмата „Бр. Теодорови“, основана през 1868 г., търгува с дървен строителен материал²⁰⁶. Подробности за живота на Алеко Н. Теодоров, освен че е роден на 20 ноември 1882 г., засега не

¹⁹⁹ Дунавски известия, XIII, 36, 19 септември 1909; ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 212-213. Фирмата е регистрирана на 12 декември 1909 г.

²⁰⁰ Съобразно със закона за митниците газ в каси и тенекии не може да се антрепозира на Свищовската митница. Това право е дадено на Русе, Варна, Бургас. Министерството на финансите разрешава на „Нобел“ да антрепозира пристигналия газ само в наливно състояние за резервоарите на „Светлина“ (Дунавски известия, XV, 9 юли 1911).

²⁰¹ Дунавски известия, XV, 30, 23 юли 1911.

²⁰² Дунавски известия, XI, 28, 9 юли 1911.

²⁰³ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 215-216, 247, 248.

²⁰⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 133-134. От четиримата братя Теодорови – Пантелей, Николай и Данаил и Апостол в нея не е включен Николай, чийто син е Алеко Н. Теодоров, по причини, за сега неизвестни (Свищовски родови хроники..., с. 241; **Ганчев, Ст.** Цит. съч., с. 398).

²⁰⁵ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 97-98.

²⁰⁶ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 44-45.

откриваме. За другия съдружник Петър Ненов се знае, че от януари 1901 г. има своя еднолична фирма за комисионна, експедиция и агентура²⁰⁷. По повод на тяхната обща фирма в „Дунавски известия“ пише: „Младежите Алеко Н. Теодоров и Петър Ненов (Паяков) намеряват да открият банкерска кантора в Свищов“²⁰⁸.

През 1902 г. с банкерство започва да се занимава фирмата „**Аврамов&Цоков**“²⁰⁹. Тя е основана на 1 март 1878 г. като събирателно дружество за търговия със сол, в която се включват Кирил Д. Аврамов, Тома К. Цоков, Кръстю Т. Цоков Митю К. Цоков. От 1 март 1902 г. К. Д. Аврамов²¹⁰, Т. К. Цоков²¹¹ и М. К. Цоков прекратяват участието си във фирмата. От същата дата нов съдружник в нея става Владимир Томов Цоков. Двамата с Кръстю Томов Цоков поемат управлението и започват да се занимават и с банкерството. Кръстю и Владимир са синове на Т. Цоков. Владимир Т. Цоков (1873-1953 г.) е от втория му брак с Екатерина Димитър Караначева. Той завършва търговската гимназия в града през 1889-1890 г., а след това и Анверския търговски институт²¹². След завръщането си в страната до есента на 1901 г. работи като секретар на Търновския клон на БНБ. След напускане на тази длъжност и след кратко лечение в

²⁰⁷ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 67-68.

²⁰⁸ Дунавски известия, VI, 11, 18 януари 1902.

²⁰⁹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 22-23.

²¹⁰ Кирил Д. Аврамов (1850 - 1904 г.) е виден търговец и обществен деец, завещал през 1904 г. 400 000 зл. лв. за изграждане на сграда на първото читалище (Свищовски родови хроники..., с. 161). Той заедно с Панайот Константинов и Станислав Караначев на 27 февруари 1895 г. основават фирмата „**Кирил Д. Аврамов и сие**“ под формата на събирателно дружество с цел купуване и продаване на дървен строителен материал. От 27 април 1902 г. след оттеглянето на Кирил Д. Аврамов тя представа да съществува и се преименува на търговска фирма „Братя Караначеви“ със седалище в Свищов и със същия предмет на дейност – продажба на дървен строителен материал. Представители и стопани на фирмата са братята Станимир и Станислав Караначеви от Свищов (ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 27-28). Споменатото преименуване вероятно означава вливане на нейния капитал във вече съществуващата фирма „Братя Д. Караначеви“, основана през 1894 г. като събирателно дружество за търговия с храни и друга стока от двамата братя. Тази фирма открива през август 1902 г. свой клон във Варна за търговия с храни. През 1911 г. фирмата „Братя Д. Караначеви“ престава да съществува поради смъртта на Станимир Д. Караначев (ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 23-24).

²¹¹ Тома Къни Цоков (1831 -1917 г.) е един от четирите деца (Митю, Тодор, Тома и Тодорка) на Къни Цоков. Бащата, който умира през 1845 г., се занимава със суватлък и търговия. Тома Цоков навлиза в занаята в с. Чаушево в съдружие с Йордан Райков, после премества търговията си в Свищов в работи в съдружие с Димитър Караначев и др. По-късно започва обща дейност с Кирил Аврамов, сближава се с него и се жени за сестра му. Двамата – зет и шурей продължават търговията си до края на живота си (Свищовски родови хроники..., с. 174).

²¹² Юбилеен сборник на държавната търговска..., с. 133.

чужбина през февруари 1902 г. се установява в Свищов и се отдава на търговската професия²¹³. Кръстю Т. Цоков завършва търговската гимназия в града през 1887 г.²¹⁴.

На 20 март 1907 г. с цел сарафлък се основава и дружествената фирма „**Ст. Якимов Сие Маламед**“²¹⁵ с членове Стефан Якимов и Яко Маламед. Преди това – от 1903 г. Ст. Якимов е в съдружие с Аспарух Иванов в съвместна фирма за продажба на дребно на манифактурни стоки „А. Иванов&Якимов“²¹⁶. Дали той е в роднинска връзка със семейството на търговеца Петър Якимов²¹⁷, не е ясно засега. През 1912 г. събирателното дружество престава да съществува и активите и пасивите му са поети от едноличната фирма „Стефан Якимов“, която се занимава, както дотогава, със сарафлък²¹⁸.

В навечерието на войните в Свищов има малко на брой промишлени предприятия и индустриалното развитие, както за повечето крайдунавски селища, с изключение на Русе и донякъде на Видин, е на обичайното средно равнище за страната²¹⁹. Не малка част от населението остава свързана със селскостопанското и занаятчийското производство, а от миналия търговски блясък почти няма следа. Това ясно личи от разпределението на активното население по занятия. Според преброяването от 1910 г. картината е следната: земеделци и селско стопанство, лов и риболов – 21,46%; индустрия и занаяти – 21,12%; съобщения и транспорт – 10,63%; търговия, банки и кредит – 13,78%, обществени служби (граждански и военни) – 14,26%; домакинска работа и домашна прислуга – 9,07%; служещи, надничари и работници с неточно определено занятие – 4,86%; други неизвестни професии – 4,82%²²⁰. Демографската динамика също отразява протичащите социално-икономически процеси. Свищов се нарежда в групата на 19-те града в страната с население между 10 и 20 000 жители. През десетилетията населението нараства едва с 13,57% и по този показател той е сред последните от всички крайдунавски сели-

²¹³ Дунавски известия VI, 42, 12 октомври 1901.

²¹⁴ Юбилеен сборник на държавната търговска..., с. 132.

²¹⁵ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 194-195.

²¹⁶ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 134-135.

²¹⁷ След смъртта на Петър Якимов неговата съпруга Филофия прави завещание на стойност 163 000 лв. за отпускане на стипендии на ученици от търговската гимназия (**Николова, Ю.** Достойно естъ. Свищов през XIX век до първото десетилетие на XX в. С., Издателство Иврай, 2008, с. 447-448).

²¹⁸ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 153-154.

²¹⁹ **Златев, Л.** Стопанско развитие на крайдунавските градове след Освобождението до войните (1878-1912 г.). // *Алманах за историята на Русе*, т. X, Русе, 2010, с. 103-113.

²²⁰ **Златев, Л.** Демографско развитие на българските крайдунавски, с. 58-59

ща²²¹. В Свищов и района има благоприятните условия за развитие на промишленост в няколко важни направления като изграждане на силози за съхраняване на храни, на големи акционерни предприятия за рязане на вносен дървен материал, за производство на брашно, грис, нишесте, чугуnenи изделия, платове, платна, а също и за порцелан. На свищовци често се дават препоръки да пренасочат търговския си капитал в развитие на производства от посочените области, тъй като за тях има както суровини в района, така и подготвена работна ръка²²², но откликът не е голям и фабрики се откриват само в сферата на дървообработката.

От изложеното дотук се вижда, че основната дейност на повечето търговско-банкерски (сарафски) фирми и bankerски къщи е търговията, която те съвместяват с bankerство (сарафлък). Техните капитали идват от износ на зърнени храни и други селскостопански суровини и от внос на колониални и манифактурни стоки, сол и дървен материал. Само с bankerство – според посочения предмет на дейност по регистрация, се занимават три фирми „Буров&Абаджиев“, „Ив. П. Панев“ и „К. Абаджиев“, като първите две разчитат на капиталите на своите търговски фамилии като участват, под една или друга форма, в дейности по тяхното увеличаване, а третата – на печалбите от собствено успешно селскостопанско производство.

В юридическо отношение една част от фирмите представляват еднолична собственост, а други са изградени като събирателни дружества при солидарна и неограничена отговорност. Според търговското право този тип дружества са в категорията търговски дружества на личността. Те се образуват с оглед личните качества на съдружниците, в тях е включен само капиталът на съдружниците и се разчита на техния труд, при пълна солидарна отговорност. Обикновено броят на участниците е ограничен и сдружението се основава на база пълно доверие²²³. Нито една от представените свищовски фирми не е изградена като търговско дружество на капитала, към което спадат акционерното дружество, командитното дружество с акции и дружество с ограничена отговорност. Търговските сдружавания са на роднинска или приятелска основа. „Като социална система семейството придава много висока значение на лоялността, доверието и алтруизма. В него работят механизми за поощрение и контрол, оформени

²²¹ Картината, според данните от преброяванията, е следната – през 1880 г. броят на жителите е 11 540 души, през 1887 г. – 12 483 души, през 1892 г. – 13 212 души, през 1900 г. – 13 633 души, през 1905 г. – 13 439 души и през 1910 г. – 13 101 души (**Златев, Л.** Демографско развитие на българските крайдунавски..., с. 45).

²²² **Данаилов, Г.Т.** Свищов като търговски град едно време и сега. – Юбилеен сборник на Държавната търговска гимназия „Д. х. Василев“ в Свищов. 1884 - 1 септември 1909. Свищов, 1909, с. 159-161.

²²³ **Кацаров, К.** Систематичен курс по българско търговско право. Четвърто издание. С., 1990, с. 150-151.

от морала и религиозната етика. Поради своята природа то крие сравнително нисък риск от нелоялно поведение и правенето на бизнес в неговото лоно минимализира опасността от неетичност и измама²²⁴.

По териториален обхват на действие търговско-банкерските (сарафски) фирми и bankerски къщи работят само в рамките на Свищов и общината. Те не откриват клонове в съседни селища, нито изпращат свои агенти или кореспонденти в други градове. По етнически признак фирмите са български, няма сдружавания с турци, каквато практика е разпространена преди Освобождението. В сарафлъка и bankerството участват и представители на местната еврейска общност. Във фирмите няма чужди граждани поради резервите на свищовци към чуждия капитал.

Като занятие bankerската търговия, по законово определение, в България включва: банкери и лихвари; комисионери и експедитори; сарафи; управляващите акционерните дружества и застрахователните дружества²²⁵. Прави впечатление, че при посочване предмета на дейност и в информационната поредица „Български алманах“, и при вписване в търговския регистър, собствениците на свищовските търговско-банкерски (сарафски) фирми и bankerски къщи широко използват понятието bankerство, като при това често bankerството и сарафлъкът се разглеждат като еднозначни дейности. Това в известна степен е наследено от Възраждането, тъй като тогава поради неразвитост на пазарните отношения обособяването на bankerството от сарафлъка протича бавно. За подобно смесване след 1878 г. допринася и бавното изграждане на банково-кредитната система в страната и то се среща и в други градове. В Габрово например някои известни банкери запазват названието си „сарафи“ и се определят като собственици на „сарафски дюкян“²²⁶. От друга страна, както ще стане ясно от по-нататъшното изложение, често bankerството се смесва и с лихварството.

Свищовските търговско-банкерски (сарафски) фирми и bankerски къщи се развиват без сътресения. Две от фирмите, на Моир Ашер и Ангел Петров, по неизвестни причини не се регистрират по търговския закон и са действащи до 1898 г. Четири фирми престават да съществуват – две поради смърт на собственик („Илия А. Иванов“ – 1898 г.) и съдружник („Братя Халачеви“ – 1905 г.), третата поради оттегляне на единия съдружник (1899 г. – Иван Д. Буров от „Буров&Абаджиев“), а четвъртата („Теодоров Сие Ненов“) – по неясни причини. Само една фирма е обявена в несъстоятелност („Братя Абаджиеви“, 1901 г.), но тя по-късно се възстановява и практикува сарафлък. Липсата на гръмки фалити говори, че те са

²²⁴ **Иванов, М., Ганев, Г.** Бизнес елитите на България 1912-1947, 1989-2005. С., 2009, с. 25.

²²⁵ **Дюрастел, А.** Цит. съч., с. 180.

²²⁶ **Тодорова, Цв.** Икономическата модернизация – случаят Габрово след 1878 до войните 1912-1918. – В: Модернизацията на България и Габрово. 1878-2006. Национална конференция, септември 2006, В. Търново, 2007, с. 58.

стъпили на здрава почва, че се управляват добре и че са умерени в начинанията. Последното обаче издава и за страх да се рискува и да се влезе в спекулативни участия и други по-широкомащабни инициативи.

Представителите на банкерската професия не са сред активните участници в политическия живот. Имената им не се срещат сред членовете на местните ръководства на Народно-либералната (стамболовистка) партия, както и на Народната и Прогресивно-либералната партии, които имат силни ядра в града. Изключение са Ап. Самоковлиев, за когото има сведения, че през 90-те години е убеден привърженик на Ст. Стамболов²²⁷, но очевидно след това променя политическите възгледи, защото през 1911 г. вече е в листите на Прогресивно-либералната партия за общински съветници²²⁸; Ат. Ц. Буров и Алеко Николиев членуват в Народната партия²²⁹ и Атанас Ил. Халачев – в Народнолибералната партия, чийто кандидат за общински съветник е при изборите от август 1905 г.²³⁰ Отдалечеността от политическия живот може да носи комфорт за бизнеса, но тя отнема възможностите на тесния банкерски кръг да влияе върху формирането на стопанската политика на общината. Прави още впечатление, че свищовските банкери дори не са сред организаторите на митингите от 1898 г. и 1901 г. и като че ли осъзнават предварително тяхната неефективност. Много слабо е присъствието им и в работата на Русенската Търговско-индустриална камара (ТИК). Още през 1895 г., веднага след основаването ѝ, търговци от Свищов настояват, в града им да се открие клон на камарата, но това предложение не среща подкрепа²³¹. Напрежението между двата града във връзка с изграждането на жп линията Русе – Търново, срещу което свищовските граждани силно протестират, както и липсата на поддръжка от Русенската ТИК в края на 90-те години на XIX в. за строителството на жп линията на Свищов – Левски, става причина за известно недоверие към тази институция. От банкерския кръг представител в нея от околията е К. Абаджиев – през 1903 г.²³² Част от групата на търговците – банкери има висок престиж в обществото.

Що се отнася до образованието на практикуващите банкерство, по-голяма част от тях нямат специална подготовка. Те разчитат на натрупания опит в търговската практика. Илия А. Иванов вероятно придобива

²²⁷ Народна партия, I, 4, 13 август 1894.

²²⁸ Родина, I, 5, 26 юни 1911.

²²⁹ Родина, I, 5, 26 юни 1911.

²³⁰ Дунавски известия, X, 37, 12 август 1905.

²³¹ Юбилеен сборник на Търговско-индустриалните камари в Царството по случай 25 години от основаването им 1895-1920. С., 1920, с. 28.

²³² Юбилеен сборник на Търговско-индустриалните ..., с. 63. Останалите представители през годините са търговци: Тодор Касабов – 1909 г., 1913 г.; Георги Аврамов – 1895 г.; Петър Бакърджиев – 1895 г.; Н. Константинов – 1899 г.; Атанас Ц. Буров – 1903 г., 1907 г.; Боян Ив. Йорданов – 1907 г., 1911 г. (вж. и **Велева, Л.** Търговско-индустриалните камари в Българи 1894-1919 (организация и дейност). С., Авангард Прима, 2005, с. 476).

знания и чрез работата си за братя Георгиеви във Влашко. Специално-икономическо образование в европейски университети имат само трима – Иван Д. Буров (Виена и практика в Марсилия), Иван П. Панев (Виена) и Вл. Цоков (Анверс), като последните двама преди това завършват търговската гимназия в родния си град. Тази гимназия дава завидна подготовка за bankerската професия, за което говори фактът, че болшинството от завършилите я намират работа в БНБ, БЦБ и други банкови институции²³³. Нея завършва и К. Абаджиев, който в хода на съвместната си работа с Ив. Д. Буров безспорно обогатява своята компетентност.

Навлизането в bankerството е израз на естествения стремеж към печалба. В Свищов обаче на bankerството все още се гледа по архаичен начин, като на допълнителна дейност към търговията, осигуряваща сигурни печалби без да изисква много организационни разходи. Bankерските къщи са далеч от самовъзприемането си като водещи структури, които трябва да задвижат стопанската модернизация, в сърцевината на която стои развитие на индустриално производство. Това ясно се вижда от дейността им, която е разгледана в следващия параграф.

2. Bankовите операции и услуги на свищовските търговско-bankerски (сарафски) фирми и bankerски къщи

Изтъкнатият в увода на студията недостиг на исторически извори се отнася най-вече до поставените в тази част въпроси. За съжаление при търсенето на документи за конкретните банкови операции и услуги, извършвани от свищовските търговско-bankerски (сарафски) фирми и bankerски къщи, шансът не се оказва на наша страна. В онова време книгата на фирмите остават затворени в семейния кръг и не се знае дали и доколко са съхранени от наследниците. Досега частни колекции от материали за публично ползване не са предоставени от тях в регионален и централен архив, или в местния музей и читалище²³⁴. Не разполагаме и с фир-

²³³ Според изследване от общо завършили в периода 1886-1914 г. 916 души има информация за професионалната реализация на 659 от тях, т.е. 72%. От тях най-голям дял – 274 души или 30% са заети в банковия сектор (**Ръждавичка, Ев.** Свищовската държавна търговска гимназия „Димитър Хадживасилев“ и формирането на българския обществен елит в края на XIX и началото на XX в. – В: И настъпи време за промяна: Образование и възпитание в България XIX- XX век. С., 2008, с. с.76-77).

²³⁴ Налице е една предоставена частна колекция от материали на Държавния архив във В. Търново (ДА– В. Търново, ф. 1035К, ф. 1036К). Тя е собственост на дългогодишния ръководител на местната организация на Народнолибералната партия адвокат Тодор Божинов (1858-1928 г.) и е дарена от неговата снаха Мария Божинова. Информацията в нея обаче се отнася за партийния живот и политическите борби в Свищов.

мени годишни отчети, тъй като къщите не са публични институции и нямат задължението да публикуват в печата балансите си.

Препятствия от сходен характер съпътстват проучванията за кредитните операции на почти всички частни банки и дружества в България. До 1944 г. банковата статистика не е добре организирана и не предоставя обобщени систематизирани данни за размера и условията на отпусканите кредити. Още изследователите, работещи в периода между двете световни войни, констатирали това и като се опирали на наличните непълни данни правят изводите си така, че да отговарят възможно най-точно на фактическото положение на нещата²³⁵. Тази уговорка е валидна и за сегашната разработка. Точната ни информация е оскъдна и тя е почерпена от местната и централната преса, от отчетите на градските кредитни дружества и от изложенията на окръжните управители. Нейното съпоставяне със сигурните сведения за банковите операции и услуги, които градските делови кръгове ползват от БНБ, от двете местни спестовни акционерни дружества и от други частни банки, от една страна, и отчитането на промените в стопанска конюнктура в града, от друга, позволяват чрез дедуктивно-логически анализ да се направят определени заключения. Те касаят дейността на фирмите и най-вече мястото, ролята и значението на предлагания от тях кредит за стопанското развитие на общината. Недостатъчната емпирична основа и уязвимостите на метода може да предизвикат възражението, че някои изводи по същество са обосновани предположения. Въпреки това, според нас, те имат своето значение, тъй като всеки извод с приблизителни величини е по-добър от липсата на такъв и може в бъдеще да бъде допълван, уточняван или коригиран.

Пасивни операции

Банките са предприятия, които търгуват с пари (капитал) и се стремят към печалба и осигуряване на ликвидност. Те извършват размяна на пари, съхраняване на ценности и пари, преводи на пари (платежно посредничество), кредитиране (кредитно посредничество), фондово-емисионна дейност (емитиране и покупко-продажба на ценни книжа), доверителна дейност (участие в управлението на активите на предприятия и лица)²³⁶. Последващият анализ дава основание да заключим, че в голя-

²³⁵ **Кърклияски, Н.** Констатации върху кредитната дейност на банковите институции с оглед на въздействието им върху по-важните отрасли на българското народно стопанство. С., 1941, с. 114.

²³⁶ **Радков, Р.** Пари, банки..., с. 101-102. В специализираната икономическа и финансова литература съществуват различни теории за банковото дело и редица определения за същността на банките, които често се намират в синтетична взаимовръзка и успоредно действие (**Аврамов, Й., Д. Попов.** Теория и история на парите и кредита. С., Издателство Сиела, 2003, с. 81). Посоченото определение не е избрано произволно. Освен че е едно от най-споделяните, като словесен изказ то се вписва напълно в настоящия стопанско-исторически разказ, за разлика от други дефиниции, с които се покрива същото съдържание, но предимно чрез съвременните категории от финансова теория.

мата си част свищовските търговско-банкерски (сарафски) фирми и банкерски къщи извършват операции, присъщи на търговски тип банки, макар да не притежават тяхната юридическа, организационна и управленска структура, разнообразието и мащабите при кредитирането и при извършване на другите операции и услуги.

Търговските банки осъществяват парично, платежно и кредитно капиталово посредничество на своите клиенти чрез многобройни операции. Посредством пасивните операции се набира собствен капитал и се мобилизират чужди средства²³⁷. Свищовските търговско-банкерски (сарафски) фирми и банкерски къщи, както вече се посочи, са изградени върху роднински и приятелски връзки. В стопанско-историческата литература на тези връзки се отдава важно значение и те се определят като своеобразен „социален капитал“, който се мобилизира за постигане на определени цели²³⁸. До средата на ХХ в. в обхвата на семейната единица се включват роднините по права линия, чичовци, братовчеди, зетъове, връзки, почиващи на сватство и кумство. В този широк контекст основният капитал на разглежданите от нас фирми идва от печалбата на техните фамилии и близки в търговията, чифликчийството и банкерството. Особено важни са връзките на основа бракове, които носят като зестра включване в общи сделки, придобиване на пари, имоти и др., и помагат много за увеличаване на основния капитал. Икономически плюсове например има бракът на Иван П. Панев, който през 1902 г. се жени за дъщерята на един от най-едрите търговци в Свищов Филип Маринов – Екатерина²³⁹. Богати са и съпругите на А. Николиев и К. Абаджиев²⁴⁰.

Мобилизацията на чужди парични средства става чрез влогонабиране на спестявания, привличане на пари от наследства, завещания и др. Държавните банкови институции, в които свищовските граждани могат да влагат средства, са БНБ, БЗБ, Пощенска спестовна каса. Важно значение за избора имат минималният праг на влога и лихвеният процент. До края на 80-те години БНБ насърчава спестовността, върху която развива своята кредитна функция. През 1885–1887 г. лихвата по влоговете на БНБ е 5%, през 1888 г. – 5,5%, а през 1889 г. – 7%. От 1890 до 1897 г. тя е намалена на 5%²⁴¹. В годините на кризата (1897–1902 г.) БНБ започва да

²³⁷ Радков, Р. Пари, банки..., с. 107.

²³⁸ По-подробно за това мнение и за литературата за него вж. Иванов, М., Ганев, Г.. Бизнес елитите ..., с. 25-26.

²³⁹ Подкрепление, I, 7, 17 март 1902.

²⁴⁰ К. Абаджиев се жени за дъщерята на учителя в търговската гимназия Карл Милде. След ранната смърт на К. Абаджиев през 1922 г. – умира на 56 годишна възраст, Мара Милде се омъжва за един от добрите му приятели Александър Караначев – част от голямата търговска фамилия Караначеви и управлява чифлика и банкерската къща до тяхната национализация през 1947 г. (Свищовски родови хроники..., с. 166).

²⁴¹ Чакалов, Ас. Форми, размер и дейност на чуждия капитал в България (1878-1944 г.). С., 1962. с. 125.

променя политиката си по посока ограничаване приема на парични суми, като намалява размера на лихвите. Централната банка вече разчита, средствата за кредитиране да идват не толкова по линия на спестовността, колкото от данъчно облагане и банкнотни емисии. През 1898–1903 г. лихвата е вече 4%, а в периода 1904–1912 г. – 2%.²⁴² От 1879 г. до 1887 г. минималният размер на влоговете е 500 лв., а от 1887 г. – 100 лв.²⁴³.

Влогове приемат и земеделските каси, трансформирани от 1903 г. в БЗБ, като лихвите по влоговете са, както следва: 1887 г. – 5%; 1888 г. – 5,5%, 1889 г. – 7%, 1890-1897 г. – 5%, 1898-1903 г. – 4%, 1904 -1912 г. – 2%²⁴⁴.

През 1896 г. отваря врати и Пощенска спестовна каса, тя има клон в Свищов, като в целия период до 1912 г. лихвеният процент по влоговете в нея е 4%, като за тях няма минимален праг. Още в началото на своята дейност Касата се оформя като институт за спестяванията на най-широките, сравнително малоимотни слоеве от българското население, и печели бързо популярност, доказателство за което е ежегодно увеличаване броя на издадените спестовни книжки²⁴⁵.

Частните банки в страната предлагат на вложителите лихвен процент, който е с няколко пункта по-висок от този на предходните институции. По обобщени данни през 1884–1888 г. той е между 7 и 9%; през 1889 г. – 8-9%; през 1890–1898 г. – 7-9%; 1899 г. – 7-8%; 1900–1904 г. – 6-8%; 1905 г. – 6-7%, 1906 г.–1907 г. – 5-7%, 1908–1912 г. – 4-7%.²⁴⁶ В конкретни случаи има по-раздвижени схеми. БТБ например от септември 1896 г. приема влогове при следните условия – безсрочни влогове в сребро на банки и банкери – 1%, а на частни лица – 2%.; същата операция в злато за всички категории при лихва 4%. Текущи лихвени сметки в злато са с 5% лихва. При срочни влогове за 1,2,3,5 години – съответно 5 ½ , 6, 6 ½ и 7%.²⁴⁷

Влогонабираща дейност извършват и двете спестовни акционерни дружества – „Първото...дружество“ и дружество „Дунав“. Въз основа на непълните сведения може да се заключи, че те приемат влогове в различен размер и за различни срокове при лихва в диапазон от 4 до 6 ½ %.²⁴⁸

В първите следосвобожденски години широките обществени слоеве в България са резервирани към идеята да поверяват спестяванията си както на БНБ, така и на малкото спестовни акционерни дружества. „В 1881

²⁴² Чакалов, Ас. Цит. съч., с. 125.

²⁴³ 120 години Българска народна банка. Под общата редакция на Р. Аврамов. С., 1999, с. 34.

²⁴⁴ Чакалов, Ас. Цит. съч., с. 125.

²⁴⁵ Христофоров, Ас. Курс по българско банково дело. С., 1946, с. 79-80.

²⁴⁶ Чакалов, Ас. Цит. съч., с.125.

²⁴⁷ Български новини, I, 32, 1 октомври 1895.

²⁴⁸ Отчет на I-вото свищовско спестовно акционерно дружество в Свищов за 1896 г. Свищов, 1897, с.12.

г., пише Б. Боев, господстваше още индивидуалното доверие в търговските трансакции и затова лесно можеше да се намерят хора да поверят капиталите си, често даже без документи, на отделни лица; но мъчно можеше да се убеди човек да повери припестените си средства на хора непознати, или твърде отдалеч познати²⁴⁹. След преодоляването на паричната криза от 1882–1888 г. и успоредно с политическото успокояване и стопанското раздвижване това положение, макар и бавно, започва да се променя²⁵⁰. Тези тенденции се забелязват и в Свищов. През 80-те години на XIX в. все още малкото на брой търговско-банкерски (сарафски) фирми в Свищов едва ли развиват влогонабираща дейност, освен да приемат на съхранение някои скъпоценности и наследства. Би било спекулация да допуснем, че влогове в големи размери акумулират и основаните по-късно къщи „Братя Ст. Абаджиеви“ и „Буров&Абаджиев“. Според нас до края на XIX в., когато започва резкият икономически упадък на града, всички те, ако мобилизират чужд капитал, то това вероятно е в ограничени мащаби. Аргументите ни за това са следните.

Първо, това са години на търговски разцвет и основната част от наличните капитали се инвестира в търговия, която носи добри приходи и няма сериозен мотив за спестяване чрез парични влогове.

Второ, заможните свищовски граждани влагат с размах не малко средства за купуване на акции на различни дружества и банки и на държавни и общински облигации, разчитайки на добри дивиденди. Така например в първата публична подписка у нас през септември 1891 г. за продажба на акции при основаването на застрахователното дружество „България“ в Свищов се записват 61 души и те купуват 205 акции, което за големината и развитостта на града съвсем не е малко. (За сравнение – общо в кампанията се включват 1810 души. Акциите са с номинал 100 лв. Най-много акции се купуват в Русе – 10 771 броя, в Габрово – 577, в София – 297, в Пловдив 221броя²⁵¹). Представители на почти всички търговски фирми стават акционери в двете кредитни дружества в града. „Първото...дружество“ стартира през 1888 г. подписката за учредяване при 1200 броя акции, но поради големия интерес пуска допълнително още 800 и през 1889 г. – нови 1000 акции²⁵². Изкупуват се и 4 000 акции на дружество „Дунав“, както и на търговско-индустриалното дружество „Свет-

²⁴⁹ **Боев, Б.** Тридесетгодишният юбилей на Българска Кредитна Банка „Гирдап“. // *Банков преглед*, г. V, кн. 9, 1912, с. 165.

²⁵⁰ Юбилей на Българската народна банка (юни 1879 г.- 6 юни 1908 г.). // *Списание на Българското икономическо дружество*, г. VIII, 1904, кн. 6, с. 386-394.

²⁵¹ **Бобчев, Ст.** 50 години „България“ първо българско застрахователно дружество 1891-1941. С., 1941, с. 35.

²⁵² Трудно е да се посочи броят на лицата, които притежават акции на това дружество, тъй като през годините те се препродават. Сведенията сочат, че в края на 1896 г. техният брой възлиза на 392 души (Отчет на I-то свищовско спестовно акционерно дружество в Свищов за 1896 г. Свищов, 1897, с. 12).

лина“. Граждани от Свищов придобиват акции на БТБ, на Застрахователно дружество „Балкан“, на дружество „Гирдап“, на Търговско-индустриална банка Пловдив, както и облигации от Софийския градски заем, бонове на Свищовското общинско управление и др.²⁵³ Засега не може да се каже дали търговци се впускат в борсови операции извън страната, но едно съобщение в „Български търговски вестник“ от 1897 г. насочва към вероятен положителен отговор. То гласи, че „Григор Павурджиев от Свищов в съдружие с господин Мендел са отворили в Будапеща (Franz Deakgass) комисионна кантора за борсови операции“²⁵⁴. Като се имат предвид известността и опитът на тази стара търговска фамилия,²⁵⁵ може да се допусне, че подобни участия не са чужди на други богати хора. Не трябва да се игнорира и нещо друго – влагането на средства за закупуване на земя. Това е стара традиция, която се засилва във връзка с изселването на турското население от района²⁵⁶. Макар засега информацията да е оскъдна, тъй като въпросът не е специално проучван, известно е, че търговци от Свищов участват и в строителни и промишлени акционерни предприятия, създадени в други градове. Така например Ангел Бръчков, Рашо Пенев, Братя Константинови, Петър Пелтеков и Тома Пантелеев са акционери в дружеството, спечелило на търг строеж на железопътната отсечка Роман – Плевен – Шумен, като дори в печата се твърди, че тази свищовска група притежава значителна част от акциите. Същото дружество строи и отсечката Сомовит – Плевен²⁵⁷.

Трето, отношението на „Първото...дружество“ към привличане на чужд капитал, което със сигурност оказва влияние и върху bankerските къщи. В началото „Първото ...дружество“ показва известно въздържание

²⁵³ Тези данни са извлечени от някои от отчетите на дружество „Дунав“, в които се посочва броят на опуснатите записи срещу залог на ценни книжа.

²⁵⁴ Български търговски вестник, V, 133, 18 юни 1897.

²⁵⁵ Фамилията Павурджиеви е сред известните в града. Григор Павурджиев е син на Вълко, който заедно с брат си Димо са собственици на вече споменатата фирма „В&Д Павурджиев“, основана през 1875 г. за търговия с колониални стоки. По-активният в нея е Димо, който от 1900 г. остава единствен стопанин на фирмата (ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 46-47). В началото на 1902 г. Димо Павурджиев основава еднолична фирма на свое име с цел търговия с колониални стоки, като в регистрацията се посочва, че тя е клон от бившата търговска фирма „В&Д Павурджиев“ (ДА – В. Търново, ф.928К, оп. 1, а.е. 647, л. 68-69). Няколко месеца преди това Григор Павурджиев регистрира своя еднолична фирма със същата цел – търговия с колониални стоки, която започва да работи от 13 април 1901 г. (ДА–В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 67-68).

²⁵⁶ Така например през 1891 г. във връзка с изселването на турците от с. Вързулица тъстът на Стефан Стамболов К. Станчев успява по нечестен начин да отстрани конкуренцията и да купи на безценица имотите на цялото село (Народна воля, I, 20, 23 юли 1894). Големи чифлици притежават Ат. Ц. Буров, както и други търговци като Г. Н. Високов, Д. Начович. При възможност те купуват нови земи и разширяват стопанствата си.

²⁵⁷ Ред, I, 26, 24 октомври 1901.

от извършване на влогови операции като отражение, от една страна, на още по-слабия интерес на заможните граждани към влогова спестовност, и от друга, като преграда пред изкушението да се злоупотреби с чужди средства, ако те станат значителни, за по-мощни спекулативни операции. При евентуален техен неуспех има висок риск от загуба на авторитет, а на него изключително много държат дългогодишният председател на дружеството Гаврил Бора Ненович – наследник на мощна преди Освобождението търговска фамилия Ненович, и касиерът – старият възрожденски търговец Мирон К. Бешков, който след 1878 г., по неясни засега причини, вече не се занимава с търговия. В началото дружеството не приема влогове и пристъпва към това по-късно, без да отдава голямо значение на тях за нарастване на общия си капитал, който, благодарение на добрата работа на управителния съвет, се увеличава непрекъснато. Така например през януари 1895 г. размерът на собствения капитал възлиза на 681 205 лв., а на чуждия – на 52 389 лв.²⁵⁸ В края на 1896 г. средства в срочни и безсрочни лихвени влогове на обща стойност 65 652,95 лв. при 5 и 6% лихва за различните опции са вложили 23 души²⁵⁹. През 1898 г. средствата на приетите на срочни и безсрочни влогове възлизат на 47 058,20 лв. при лихва за различните срокове от 4, 5, 6 и 6 ½ %²⁶⁰.

Що се отнася до дружество „Дунав“, нещата там изглеждат по-различно. В устава, приет при неговото учредяване, спестяването на средства на гражданите е записано като втора цел след предоставянето на кредити. През първата година от съществуването си то разполага със собствен капитал на стойност 186 379 лв., а чуждият, оставен на разни срокове, е в размер на 147 000 лв.²⁶¹. Това дружество обаче, както става ясно по-късно, не преследва само идеални цели, а и прикрива егоистичните стремежи на някои от основателите, които искат да забогатееят лесно, като оползотворят своите капитали за сметка на дружеството. По-късно те използват влоговете като един от пътищата за неговото източване. Например през 1901–1902 г. на безсрочен влог се приема сумата от 350 000 лв. при лихва 4-6%, без да има нужда от нарастване на общия капитал на дружеството поради свития пазар. Тъй като той остава непласиран, се внася в БНБ клон Русе при лихва 2%! Оказва се, че най-големи дялове в тази влогова сума имат тогавашният председател на управителния съвет Ангел С. Бръчков, както и Търговско-индустриалното дружество „Светли-

²⁵⁸ Изложение за състоянието Свищовското окръжие през 1894-1895 г. Свищов, 1895, с. 57.

²⁵⁹ Отчет на I-то свищовско спестовно акционерно дружество в Свищов за 1896 г. Свищов, 1897, с. 12. Отчет на I-то свищовско спестовно акционерно дружество в Свищов за 1898 г. Свищов, 1899, с. 14.

²⁶⁰ Отчет на I-то свищовско спестително акционерно дружество за 1898 г. Свищов, 1899, с. 14-15.

²⁶¹ Изложение за състоянието на Свищовското окръжие през 1894-1895 г. Свищов, 1895, с. 58.

на“, в което акционери са повечето от ръководните лица на „Дунав“²⁶². Че подобни практики има и предишните години, сочи Рапортът на проверовъчната комисия от 1903 г.²⁶³

Има основания да смятаме, че влогове към частните къщи се насочват в годините на кризата. По това време в България страхът от промишлени инициативи и временните трудности в търговията мотивират гражданите да влагат пари в банки, дружества и къщи, за да получават макар и малка, но все пак сигурна лихва. С отшумяването на кризата спестовността се засилва. Вследствие на плодородните 1902 г. и 1903 г. материалното положение на населението се подобрява, нарастват и спестените средства и те се внасят основно в БНБ, БЗБ или се използват за купуване на държавни и обществени ценни книжа²⁶⁴. По-дребните суми се насочват към Спестовна каса. Тези тенденции се проявяват и в Свищов. Тук дейността на Спестовната каса значително се разширява, за което говори бързорастящият брой издадени книжки след 1901 г.²⁶⁵ От този общ процес едва ли бихме могли да изключим и банкерските къщи. Не е лишено от логика предположението, че част от изплатените през 1899 г. спестени пари на акционерите на „Първото...дружество“ за десетгодишния период, както и от получените от тях дивиденди в хода на подготовката и ликвидацията

²⁶² **Маринова, М.** Частният кредит в Свищов в периода от Освобождението до войните (1912-1918 г.) – общ преглед. // *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, т. II, Разнообразието в българското стопанско-историческо развитие, Варна, 2017, с. 400-401.

²⁶³ Рапорт на Проверовъчната комисия на Свищовското спестовно акционерно дружество „Дунав“. Свищов. 1903.

²⁶⁴ Отчет на БНБ за 1904.С, 1905, с. 16.

²⁶⁵ Според заключенията на К. Попов за дейността на Спестовна каса в периода 1897-1915 г. в първите години тя събира основно дребните спестявания от домашните икономии, вършени от трудолюбивите и спестовни домакини, и главният контингент на спестяванията (членове на касата) са представлявали чиновниците, учениците, учителите и военните. Впоследствие обаче тези групи съвсем слабо и дори никак не се увеличават, а военните даже намаляват. Обратно, земеделците, занаятчиите, слугите и работниците – въобще бедните работещи класи, сега изпитват доверие към касата и техният брой като спестители нараства (**Попов, К.** Стопанска България. С., 1916, с. 411-412). Тази тенденция е валидна и за Свищов. През 1901 г. местният клон на касата издава 326 нови книжки, през 1903 г. – 360, през 1904 г. – 435, през 1905 г. 510, през 1906 г. – 530; през 1907 г. – 472, а през 1910 г. – 522 броя. Като вложители от съсловна гледна точка преобладават занаятчиите, чиновниците, слуги, ученици, учители. Търговците са винаги по-малко и са след занаятчиите, но се забелязва нарастване и на техният брой. По размер най-многобройни са влоговете до 20 лв. През 1910 г. по брой операции касата в Свищов попада в четвърта категория (от общо 6) с годишни операции на брой между 5-10 000 заедно с градове като Силистра, Севлиево, Лом, Г. Оряховица, Габрово, Казанлък, Сливен, Бургас, Хасково, Пазарджик, Кюстендил, Дупница, Самоков. Тези обобщения са на база анализ на данните от годишните отчети на касата за периода 1897-1910 г., които са посочени в края на студията в списъка на използваната литература.

ция на дружеството, която започва да тече от 1 март 1901 г., а също и средства на акционерите на дружество „Дунав“, което навлиза в ликвидация от 1 март 1904 г., се насочват към новосъздадените банкерски къщи на К. Абаджиев и Ив. П. Панев. Двамата разполагат със значителен собствен капитал, което личи от положителните оценки на съгражданите им за тяхната селскостопанска и търговска дейност²⁶⁶, а това поражда доверие и привлича клиенти.

Относно лихвата по влоговете можем да кажем, че тя по-скоро не надвишава 6-8% – т.е. движи се малко над тази, предлагана от държавните банки и двете частни спестовни дружества в града. В границите 6-8% е и лихвата по влоговете на акционерното дружество „Гирдап“ в Русе и на БТБ²⁶⁷. Търновската банкерска къща Ганчо Парасков и синове, основана през 1876 г., приема влогове при лихва 5%²⁶⁸. Свищовските банкерски кръгове не са склонни на риск и спекула и едва ли биха си позволили повисоки нива. Че този праг се спазва в Свищов и че той е разумен, говори и фактът, че няма фалити на банкерски къщи поради спекулации със средства на вложители. Пример за такъв фалит е банкерска къща „Братя Ковачеви“ в Русе, която привлича клиенти със завишен процент по влоговете (8-10%), но скоро критичният праг е достигнат и структурата, наподобяваща типа на днешните пирамидални образувания, се срива и тя фалира в началото на кризата²⁶⁹. Само една свищовска банкерска фирма („Братя Абаджиеви“) спира дейността си поради несъстоятелност, но това не предизвиква икономически сътресения.

Направеният преглед позволява да се заключи, че до края на XIX в. търговско-банкерски (сарафски) фирми и банкерски къщи в Свищов имат малка роля за мобилизиране на свободните парични средства извън тези на родово-фамилните и приятелските кръгове. През първото десетилетие на XX в. тази роля се засилва, но при липса на данни е трудно да се каже какво е съотношението собствен – чужд капитал. Предвид съществуващата тясна връзка между времеизискуемостта на влоговете и времетраенето на пласираните средства под формата на кредити²⁷⁰, с която банкерите се стремят да се съобразяват, можем да кажем, че те предпочитат да работят предимно със собствен и в по-малка степен с чужд капитал. Така те биха предотвратили появата на кризи при евентуални по-масови тегления на влогове, ако не могат тогава да ги посрещнат със своите ликвидни ресурси, пари и приключване на някои банкови операции.

²⁶⁶ Дунавски известия, VI, 7, 26 септември 1899, с. 1; VI, 43, 19 октомври 1901, с. 2; VIII, 22, 4 април 1903, с. 1; Ратник, III, 21, 7 юни 1903.

²⁶⁷ **Иванов, М.** Мрежовият капитализъм..., с. 104.

²⁶⁸ **Атанасова, Св.** Историята на банкерска къща „Ганчо С. Парасков & синове“ и акционерното дружество „Ганчо Парасков & Г. Йорданов Генчев“ – Килифарево от 1876 до 1923 г. // *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, т. II, Варна, 2017, с. 457.

²⁶⁹ **Иванов, М.** Мрежовият капитализъм..., с. 104).

²⁷⁰ **Кърклияски, Н.** Цит. съч., с. 27.

Активни операции

Най-важната част от активните операции на търговските банки представляват **кредитните операции**, чрез които се повишава тяхната рентабилност и ликвидност. На кредитния пазар в града търговско-банкерските (сарафски) фирми и bankerските къщи са най-малкият играч. Първостепенната роля се пада на БНБ. До края на XIX в. второто място заемат двете градски спестовни и акционерни дружества и други частни банки. През първото десетилетие на XX в. БНБ продължава да има водещо значение, а под влияние на промените в градската стопанската конюнктура, както и в кредитната политика на БНБ и в условията на липсваща местна акционерна кредитна институция, се създава специфична среда, която позволява, частните bankerски къщи да дадат своя по-сериозен принос, в сравнение с предишния период, в кредитирането на местната търговия и индустрия, както и да осигурят стабилност във функционирането на банково-кредитната система.

За свищовските търговци най-важният кредитен институт е БНБ. Месеци след основаването на банката през януари 1879 г. нейното ръководство обмисля да кредитира външната търговия и особено тази по р. Дунав като възможност за печеливш пласмент на средства, още повече, че стопански неразвитата столица е резервирана към заемни операции. За тази цел през юли 1879 г. се разработва проект за откриване на отделения в Свищов, Русе, Варна и Търново. Всяко едно от тях трябва да получи капитал в размер на 300 000 франка, а тези в Свищов и Русе и пълни права за извършване на трансакции и за отпускане на заеми за износ на земеделски произведения. Проектът остава нереализиран, тъй като банката решава, че вместо в отделения из страната ще влага свободните си средства за купуване на първокласни бонове, от благоприятната продажба на които ще увеличава капитала си²⁷¹.

През първия период от развитието на БНБ (1879–1885 г.), според нейния устав, тя представлява малка търговско-депозитна банка, без право да емитира банкноти, с ограничен кръг от кредитни операции²⁷² и почти не участва в подпомагането на стопанския живот в страната, който е все още твърде анемичен. Тогава в Свищов, главно поради прилива на „руските пари“, интересът към Централната банка едва ли е осезаем. С влизането в сила на новия устав от 1885 г. кредитната роля на БНБ значително се разширява. Условията за получаване на краткосрочни заеми вече са по-благоприятни, предлага се и откриване на текущи сметки и най-важното – утвърждава се дългосрочният ипотечен кредит под залог на недвижими имоти за срок от една година, като от декември 1889 г. той се

²⁷¹ 120 години Българска народна банка..., с. 15-16.

²⁷² През тези години БНБ отпуска краткосрочни кредити за срок от 3 месеца само срещу сконтирани полици и срещу залог на определени ценни книжа или благородни метали (Юбилеен сборник Българската народна банка..., с. 14).

увеличава на 30 години²⁷³. Сконтовият процент на БНБ до края на кризата се движи между 7 и 9% – през 1884 г. е 8%, 1885 г. – 7,5%, 1886 г. – 7%, 1887 г. – 8%, 1888 г. – 9%, 1889 г. – 8 и 9%, 1890-1896 г. – 8%, 1897 – 7%, 1898 г. – 7,5 и 8%, 1899-1905 г. – 8%²⁷⁴.

В условията на разрастващата се дунавска търговия през 80–90-те години на XIX в. свищовските фирми бързо се превръщат в едни от най-сериозните клиенти на БНБ²⁷⁵. Особено значение за тях има ипотечният кредит. Този вид кредит се отпуска с решение само на седалището на банката в София като връзката между него и новите клонове на БНБ, от една страна, и с окръжните и областните центрове, от друга, се осъществява чрез банковите координатори – длъжност, която съществува от 1885 до 1895 г. След 1895 г. посредничеството се прехвърля върху новореформираниите Земеделски каси. През 1885 г. в Свищов за банков координатор е назначен споменатият вече Илия А. Иванов²⁷⁶. По-късно го заменя Георги Данаилов²⁷⁷. Околията се нарежда сред първите в Княжеството, в които ипотечният кредит намира добър прием. Този извод категорично се потвърждава от информацията в годишните отчети на БНБ. През 1887 г. ипотечни кредити са отпуснати на фирми в 26 околии, през 1888 г. – в 33, а през 1889 г. – в 45 околии и през тези години Свищовска околия е на 4 място непосредствено след Софийска, Варненска и Русенска по брой и обща сума на тези кредити. През 1890 г. ипотечни заеми се потребяват в 63 околии, като след тях Свищовска е на 9 място. При приблизително същия брой на околии, в които се вземат кредити срещу ипотека, мястото ѝ в листата не се променя до първите години на XX в. До приемането през февруари 1907 г. на Закона за ипотечния кредит БНБ отпуска заеми срещу залог и на селски имоти (а по силата на Закона вече срещу недвижими имоти само в градовете), но ако се съди по отчетите на окръжните управители, селските стопани нямат афинитет към този вид кредит, а и в дейността си разчитат на заеми от Земеделските каси и по-късно от БЗБ²⁷⁸. За съжаление в годишните отчетите на БНБ се посочва само общият брой и размер на кредитите през годината, без да има уточнение, колко от тях са изплатените, новоотпуснатите и за какъв срок. Движението на заемите срещу ипотека на лица от Свищовска околия за периода 1886–1902 г. се съдържа в Таблица 1.

²⁷³ Юбилеен сборник на Българската народна банка..., с. 19-20.

²⁷⁴ **Чакалов, Ас.** Цит. съч., с. 125.

²⁷⁵ **Пранчов, Ст.** Цит. съч., с. 755.

²⁷⁶ Държавен вестник, IX, 69, 1887.

²⁷⁷ Български алманах за 1892 г..., с. 441.

²⁷⁸ Изложение за състоянието на Свищовското окръжие за 1889. Свищов, 1890, с. 24; Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1903-1904 г. Търново, 1904, с. 29.

Таблица 1

Брой и размер на общата сума на заемите срещу ипотека, отпуснати от БНБ на лица от Свищовска околия в периода 1886–1902 г.²⁷⁹

Година	Брой ипотеки	Обща сума в лв.
1886	15	65 500
1887	31	102 000
1888	31	100 200
1889	44	135 530,70
1890	78	249 761
1891	76	251 570, 30
1892	76	256 231,45
1893	79	286 730
1894	91	249 736,50
1895	91	244 545,25
1896	106	289 750, 45
1897	105	256 739,60
1898	101	334 566,05
1899	106	323,761.73
1900	101	318,149.52
1901	91	316,699
1902	96	326 411,85

Източник: Таблицата е направена въз основа обобщение на данните, съдържащи се в годишните Отчети на БНБ за периода 1886–1902 г., посочени в библиографията.

Без да се впускаме в подробен анализ, от данните в таблицата е видно, че по брой ипотечните кредити нарастват до 1896 г., след което, с колебания, започва лек спад, като в същото време сумата по тях нараства. Това насочва към мисълта, че затрудненията от кризата са големи и за преодоляването им се разчита на по-солидни ипотечни кредити от държавата. В същото време започналият спад в цените на имотите в Свищов утежнява обезпечаването на гаранциите на тяхното получаване. В заключение може да се каже, че политиката на БНБ по линия на ипотечния кредит играе съществена роля на напредъка на дунавската търговия и в частност на тази в Свищов.

Свищовските търговци ползват и краткосрочен кредит от БНБ посредством Русенския клон, който е открит на 1 май 1884 г. и който поема обслужването на селищата от околията. Клонът според правата, които

²⁷⁹ Данните за 1886 г. са за Свищовски окръг, в който се включва и Никополска околия, за другите години са само за Свищовска околия. Тя включва град Свищов и 36 села (Списък на населените места в Царство България от Освобождението (1879) до 1910 година (Сравнителен историко-етнографски преглед), С., 1921, с. VII – VIII.

има, може да предоставя заеми срещу тримесечни полици, да извършва скотиране на търговски полици, да приема полици на депозит и да открива специални текущи сметки под гаранция на две лица, ценни книжа или гаранции на депозирани полици²⁸⁰. За периода 1890–1900 г. Русенският клон е на второ място след Софийския по величина на скотните операции²⁸¹. Принос за това има и Свищовска околия. Още през 1888–89 г. в града има 16 едри търговски къщи, които правят годишен оборот от 500–600 000 лв.²⁸² и те са сред основните клиенти на клона. Обобщението на данните от отчетите на БНБ за размера на най-важните банкови операции – скотните и специалните текущи сметки, върху които лежи търговският кредит, сочи, че до 1905 г., когато банката открива агентура в Свищов, по размер на скотните полици околията заема обикновено 3, 4, 5 място от ползващи услугите на клона между 10 и 18 околии през различни години. Само през 1896 г. – най-добрата търговска година за града, тя е на второ място след Русенската²⁸³. Откритите специални текущи сметки са предимно срещу поръчителство на две лица и ценни книжа и значително по-малко срещу депозирани полици. В отчетите не се дава информация за броя и размера на отпуснатите полици по околии, както това става по-късно, а само за клонове на банката, така че за Свищов по този въпрос няма как да се каже нещо по-конкретно.

Второ място по значение за кредитиране на търговията до първите години на ХХ в, според нас, заемат двете спестовни акционерни дружества. „Първото... дружество“ дава пари под лихва за срок от 1 до 6 месеца срещу двама поръчители, срещу акции на дружеството, срещу ипотека; извършва скотиране на полици, откриване на специални текущи сметки срещу двама поръчители, срещу ипотека, срещу залог на полици и срещу дружествени акции²⁸⁴. Откриване на текущи сметки и полични заеми предлага и дружество „Дунав“. От отчетите, с които разполагаме, за жалост само за някои години, се вижда, че двете структури предоставят не малко кредити на местните търговци. Например през 1895 г. „Първото... дружество“ отпуска различни видове заеми и открива текущи сметки за общата сума от 1 000 745,70 лв., а „Дунав“ – за 697 202,65 лв.²⁸⁵ През 1896 г.

²⁸⁰ Отчет на БНБ за 1897 г. С., 1898, с. 16.

²⁸¹ **Георгиев, Г. Н.** Статистически сведения за краткосрочните заемни операции на българската народна банка (и клоновете ѝ) през последните единадесет години 1890-1900 г. // *Списание на Българското икономическо дружество*, г. V, 1901, кн. 8, с. 499.

²⁸² **Пранчов, Ст.** Цит. съч., с. 758.

²⁸³ През 1891 г. от Свищовска околия са скотирани полици за 181,636.40 лв.; за 1892 г. – за 283,029.86 лв.; за 1896 г. – за 1,890,581.81 лв.; за 1897 г. – за 691,254.18 лв.; за 1900 г. – за 688,602.65 лв.; за 1902 г. – за 414,305.65 лв.; за 1903 г. – за 274,764 лв.

²⁸⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 101.

²⁸⁵ **Караджов, Ст.** Спестовните дружества в България. // *Списание на Българското икономическо дружество*, г. I, 1896, кн. 3, с. 158-159.

„Първото... дружество“ сконтира полици за 21 437,45 лв., издава менителници срещу ипотека за 191 005 лв., менителници срещу дружествени акции за 216 806,45 лв. менителници срещу лично поръчителство за 286 699 лв., менителници срещу ценни книжа за 29 990 лв., текущи сметки срещу лични гаранции за 62 231, 60 лв., текущи сметки срещу дружествени акции за 22 823,45 лв., текущи сметки срещу ипотека за 15 711,10 лв.²⁸⁶ През 1898 г. дружеството сконтира менителници за 69 320,07 лв., издава записи срещу ипотека за 166 571,20 лв., записи срещу лично поръчителство за 280 976,65 лв., записи срещу дружествени акции за 65 740,80 лв., записи срещу ценни книжа за 244 190 лв., текущи сметки срещу лично поръчителство на стойност 74 912,85 лв., текущи сметки срещу ипотека за 29 514,40 лв., текущи сметки срещу дружествени акции за 24 825,31 лв., текущи сметки срещу ценни книжа за 6 411,25 лв.²⁸⁷ При дружество „Дунав“ отчетът за 1898 г. сочи: сконтирани полици за 27 116,45 лв., записи срещу залог на акции за 366 772 лв., записи срещу лично поръчителство за 398 305 лв., текущи сметки срещу ипотека за 19 736,75 лв., текущи сметки под залог на акции за 7 021,55 лв., текущи сметки под лично поръчителство за 156 006 лв.²⁸⁸ Дейността на двете дружества впечатлява както с обемите на извършените операции, така и с вариантността на условията за отпускане на кредит, което осигурява по-широк достъп до него. Обезпечаването е най-често чрез лично поръчителство, което показва добрата осведоменост на управителните съвети за положението на заемоискателите и техните гаранции, като в същото време отразява и духа на доверие между самите търговци в града.

През 1889 г. – първата година от дейността на „Първото... дружество“ – лихвата по кредитите е сравнително висока – 12 ½ %. Ръководството смята, че при това ниво на лихвата ще се привлекат само сигурни клиенти – такива, които наистина имат нужда от кредит, в състояние са да го погасят и искат да го получат бързо и на място. (През тази година лихвата по кредитите на БНБ е 8 и 9%). Постепенно размерът на лихвения процент се намалява като обикновено остава с един-два пункта по-висок от този на БНБ и се променя съобразно с него. През 1894 той е 10% (на БНБ е 8%). На толкова възлиза тогава и лихвеният процент на „Дунав“, а при текущите сметки е 12%. За 1896 г. при „Първото... дружество“ лихвите по разните заеми са 9%, а по текущите сметки – 10%. През 1898 г. при покачване на лихвата на БНБ се променя и лихвата на „Първото... дружество“ – до октомври тя е 8%, а след това се покачва на 9%. Същата

²⁸⁶ Отчет на I-то Свищовско спистително акционерно дружество в Свищов за 1896 г. Свищов, 1897, с. 15-17.

²⁸⁷ Отчет на I-то Свищовско спистително акционерно дружество в Свищов за 1898 г. Свищов, 1899, с.20.

²⁸⁸ Отчет на Свищовско спестовно акционерно дружество „Дунав“ в Свищов за 1898 г. Свищов, 1899, с. 8.

промяна настъпва и при „Дунав“. Основната част от капиталите на двете дружества се пласират към търговците²⁸⁹.

Организацията на работа на двете свищовски дружества, солидността на техните заемодавци – акционери, както и постигнатите резултати, са високо оценени от тогавашните първи изследователи на спестовните акционерни сдружения Стефан Караджов (той нарича „Първото...дружество“ и „Дунав“, заедно с русенското „Гирдап“, „украшенията на нашите дружества“) и Андрей Ляпчев (статииите им са писани, преди да станат известни злоупотребите в „Дунав“ – б. а.). И двамата прогнозируют, че перспективата пред тях е да се трансформират в истински акционерни банки и съветват ръководствата им да следват примера на „Гирдап“²⁹⁰, който вече придобива статут на такава кредитна институция. За съжаление, както ще видим, това не се случва.

В началото на 1898 г. БТБ открива своя агентура в Свищов, което е част от нейния първи опит да овладеят нови райони на влияние. Градът, тогава бурно развиващ се, както и Варна и Бургас, са първите центрове, в които тази банка навлиза, като сключва контракти с местни фирми, които да извършат от нейно име и с нейни средства различни операции. Банката подписва договор със свищовската фирма „Паяков&Вълев“²⁹¹. Той представлява практическо споразумение за отпускане на финансов ресурс, който посредникът след това може да преотдава на трети лица на пиацата, спазвайки договорените условия. Фирмата има право да продава и купува камбио, чекове, да извършва обмен на злато и сребро, да сконтира полици, да отрива текущи лихвени сметки на частни лица срещу полици²⁹². БТБ пласира своите капитални при 6–10% лихва – т.е. в същия диапазон, в който се движи сконтовата лихва в БНБ²⁹³. Агентурата е закрыта в края на годината поради кризата и ако е била улеснение за свищовските търговци, то е било за кратко. В следващите години те ползват услугите в банката директно от офиса в Русе.

Тук трябва да споменем и за Сирашката каса, която също отпуска, макар само през няколко години, кредити в малки размери. Капиталът ѝ преди Освобождението е на стойност 8 000 лири, но той е откраднат от изселените се през войната турци²⁹⁴. През 1878 г. тя е възстановена и

²⁸⁹ Ляпчев, А. Дружествата от правно и икономическо гледище. // *Списание на Българското икономическо дружество*, г. III, 1898-1899, кн. 3-4, с. 119, 121.

²⁹⁰ Караджов, Ст. Спестовните дружества в България..., с. 160; Ляпчев, А. Цит. съч., 119, 121.

²⁹¹ Фирмата „Паяков & Вълев“ е създадена на 17 февруари 1897 г. като събирателно дружество с членове Лазар Паяков и Киро Вълев с цел комисионна, спедиция, покупка и продажба на храни. Тя съществува до 29 август 1905 г. (ДА – В. Търново, ф 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 39-40).

²⁹² Иванов, М. Мрежовият капитализъм..., с. 312, 323, 326-237.

²⁹³ Иванов, М. Мрежовият капитализъм..., с. 56.

²⁹⁴ Славянин, III, 24, 5 декември 1881.

работи до средата на 1880 г., като капиталът ѝ достига до 60–70 000 франка, но скоро след това е закрыта²⁹⁵. Това е вероятно във връзка с подготвящия се и приет през октомври 1881 г. Закон за настойничеството, който урежда по нов начин въпросите с имотите на починалите²⁹⁶.

Дейността на съществуващите през 80-те години на XIX в търговско-банкерски (сарафски) фирми и bankerски къщи е свързана не толкова с кредита, колкото със сарафлъка. Както се видя от предмета на тяхната дейност, в него влиза обмяна на пари и купуване и продаване на златна валута (Хаим Маламед, „Братя Халачеви“, Алеко Николиев, Яков Джаен, „Братя Абаджиеви“). Чистият сарафлък (обмяна на пари) е много необходим за търговията веднага след Освобождението, когато в паричната система цари хаос, предизвикан от широкото навлизане на руските рубли, на румънски и сръбски сребърни монети. В обращение са и различни турски сребърни пари. През 1880 г. България приема системата на биметализма, което позволява циркулация на сребърните монети и на държавите от Латинския монетен съюз, които следват същата система. Макар левът да е утвърден за паричен еквивалент, тъй като не се урежда демонетаризацията на чуждите средства, през 1882–1888 г. страната преживява парична криза. Появява се ажио между среброто и златото. Правителството в крайна сметка успява да овладее ситуацията и създава национална монетна система, като по този начин стабилизира положението на българския лев и функционирането на биметалния стандарт²⁹⁷.

Нееднаквата стойност на парите силно затруднява работата на свищовската скеля. Дори има периоди, в които за известно време се прекратяват всякакви сделки. Търговците не могат да се споразумеят дали да приемат лева за обща мярка, тъй като, в зависимост от това дали внасят или изнасят стоки, интересите им диктуват различни решения²⁹⁸. Спекулира се и курсът на рублията. Така например, когато през август 1881 г. правителството понижава курса на рублията от 4 на 3,50 франка, а правителствените каси са задължени да приемат по курс 3,70 франка²⁹⁹, търговците в Никополска и Свищовска околия не посрещат това с разбиране³⁰⁰. Известно време те продължават да поддържат стария курс, а в случай че приемат новата цена на рублията, цените на стоките продължават да се изчисляват по стария завишен курс³⁰¹. През следващите години поради неграмотността на населението все още съществуват възможности за

²⁹⁵ Сирашките каси възникват през последните десетилетия преди Освобождението. Те отпускат заеми, като използват средствата, събрани от наследствата на деца, останали без родители.

²⁹⁶ Държавен вестник, 75, 16 октомври 1881.

²⁹⁷ **Кьосева, Н.** История на паричните кризи..., с. 47-82.

²⁹⁸ Народна гордост, I, 18, 6 февруари 1887.

²⁹⁹ **Кьосева, Н.** История на паричните кризи..., с. 50.

³⁰⁰ Славянин, III, 10, 29 август 1881.

³⁰¹ Славянин, III, 17, 17 октомври 1881.

извличане на нечисти печалби от прилагане на подобни трикове. Често се случва, то да бъде лъгано за разменната стойност на парите, които притежава, както и за стойността на стоките. При все това работата на сарафите улеснява функционирането на паричното стопанство и им носи не големи, но сигурни доходи. Сарафлъкът е занаят, който е печеливш, но изисква и познания и опит. Чистият сарафлък, както и търговията с валута са важни за функционирането на пазара – както местен, така и национален и международен, и се практикува през целия разглеждан период до 1912 г. Не може да се изключи възможността, сарафите в Свищов да са и заемодатели и да отпускат пари като обикновени лихвари. Тази практика е широко разпространена в Княжеството. За близостта между сарафите и лихварите по отношение на техните доходи свидетелства и Законът за патентите, приет в края на януари 1885 г. от IV обикновено народно събрание. В раздела за облагане на различните видове банкерска търговия изрично се посочва, че „Лихварите, които се занимават постоянно с даване пари под лихва, се причисляват към сарафите“³⁰².

За времето до началото на XX в. не разполагаме, на настоящия етап на изследване, с конкретни сведения за краткосрочния кредит, предоставян от търговско-банкерските (сарафски) фирми и банкерски къщи. Въпреки че няма преки сведения, можем да твърдим с доза сигурност, че поличен и ипотечен кредит и разкриване на текущи сметки предлагат от „Буров&Абаджиев“, като доводите за това са: сигурният им собствен капитал; нуждата от кредит в тези силни за града търговски години; предметът на дейност (банкови операции); модерните форми на кредитиране, предпочитани вече от търговците³⁰³; образование на двамата съдружници и познанията им в областта на банкерството.

В духа на традициите от възрожденските години в Свищов се практикува и лихварство. При лихварството се оперира със собствени средства, за разлика от истинското банкерство, което разчита и на привлечени чужди средства чрез влогове и друг вид спестявания. До обикновено лихварство, според сведения в местен вестник, се свежда и кредитната дейност на „Братя Самоковлиеви, а също и някои от сарафите“³⁰⁴. Пари под лихва се дават за кратки срокове – месец, седмица, или дори дни, а понякога и за по-дълъг срок³⁰⁵. Лихварството не е методически организирано, не предлага суми в големи размери, режимът на изплащане е по-свободен. То привлича с персонално отношение към клиента, който може да получи пари, избягвайки строгите изисквания за обезпеченост,

³⁰² Държавен вестник, 17, 21 февруари 1885; Славянин, VI, 88, 16 февруари 1885.

³⁰³ **Атанасов, Хр.** Предварителни познания за търговеца. // *Промисленост*, г. I, 15 февруари 1888 г, кн. VIII, с. 144.

³⁰⁴ Народна партия, I, 3, 3 август 1894.

³⁰⁵ **Константинов, Н.** Лихварството. // *Списание на Българското икономическо дружество*, г. XIV 1910, кн. 3-4, с. 161-171.

които банките предявяват³⁰⁶. Свищов спада към селищата, в които се практикува (по израза на Н. Константинов – виден свищовски обществен и политически деец) „порядъчно лихварство“, т.е. с предлаган приличен размер на лихвен процент, що се отнася до сумите, отпускани като производствен кредит за търговци и други предприемачи. В богатия град няма условия за „разорително лихварство“, т.е. с високи лихви, каквото се среща в някои затворени селища във вътрешността на страната³⁰⁷. Ако все пак се демонстрира експлоататорско поведение, то то е спрямо чиновничеството, което среща трудности при посрещането на месечните си нужди и ползва потребителски кредит. „Честа практика, четем във в. „Дунавски известия“, е двама–трима банкери на 15 число от месеца да предоставят на дребни служители кредити от 5 лв., като при получаване на заплата се задължават да върнат 6 лв. – или лихва 120% годишно за взети 50 лв.“³⁰⁸. В някои публикации във връзка с пагубните за страната последици от лихварството за пример в Свищовска околия се дава село Драгомирово, тъй като там двама–трима търговци от града превръщат в сериозни свои длъжници местните семейства, преселници от Банат, които вземат заеми от тях, за да си купят земя³⁰⁹. Конкретните им имена обаче не се посочват³¹⁰. Макар да е хвърлено петно върху репутацията на търговското съсловие, не можем да кажем дали сред тези лица има и представители на банкерския кръг. Информация за други подобни случаи няма.

Търговско-банкерските (сарафски) фирми и банкерски къщи участват в кредитния пазар на града и косвено като отпускат краткосрочни заеми на двете спестовни акционерни дружества, които в месеците на интензивни търговски операции имат нужда от повече пари. В такива случаи те прибегват до заеми от клон на БНБ в Русе и от Спестовна каса, както и от частни лица от града. В отчетите на дружествата, от конфиденциалност, не се споменават конкретни имена, но сред тях едва ли липсват тези на местни банкери. Например през 1896 г. „Първото...дружество“ взема заеми от частни лица при 6% лихва³¹¹. При същите условия през 1898 г.

³⁰⁶ Аврамов, Р. Цит. съч...., с. 350-351.

³⁰⁷ Константинов, Н. Цит. съч...., с. 171.

³⁰⁸ Дунавски известия, III, 42, 25 юли 1897.

³⁰⁹ Село Драгомирово се състои от 234 домакинства, които имат дълг към няколко свищовски търговци в размер на 87 114 лв., а към Земеделските каси – 35 660 лв. Общият дълг възлиза на 122 774 лв., а всички имоти на селото са оценени от емлячния регистър на 81 111 лв., което означава, че дори да се продадат, пак ще остане дълг за доплащане. Окръжната постоянна комисия предлага, решението да се търси по линия на осигуряване на улеснен достъп до ресурси на Земеделската каса, като предварително се увеличи нейният капитал (Изложение за състоянието на Свищовското окръжие през 1894-1895 г. Свищов, 1895, с. 16-17).

³¹⁰ Дунавски известия, II, 9, 8 декември 1897.

³¹¹ Отчет на I-вото свищовско спестовно акционерно дружество в Свищов за 1896 г. Свищов, 1897, с.10.

заеми взема и „Дунав“³¹². Впрочем в много градове е честа практика, частните bankerски къщи да прехвърлят ресурс към кредитни дружества, за да избегнат организационната тежест и разходите по заемните операции и в Свищов едва ли правят изключение. Някои банкери, в качеството си на акционери, участват и в управлението на двете дружества и така непосредствено влияят върху формиране на тяхната политика по заемите – надеждност на клиентите, одобрение на молби, промени в лихвен процент, а също и за бъдеща дейност в това число и за преминаване в ликвидация и нейното протичане. В Управителния съвет на „Първото... дружество“ влиза Илия А. Иванов (1889 г.), като при основаването е избран и за подпредседател³¹³ и Янко Г. Самоковлиев (1896-1900 г.). Иван П. Панев е член на Проверителния съвет (1901 г.)³¹⁴. Акционери в дружество „Дунав“ и членове на неговия Управител съвет са Алеко Николиев (1901 г.), Ап. Г. Самоковлиев (1902 г.), Кръстю Цоков (1902 -1903 г.), Янко Г. Самоковлиев (1904), Киро Абаджиев (1904 г.)³¹⁵. Прави впечатление, че в управлението на дружество „Дунав“ банкерите се включват в годините, когато стават известни злоупотребите, започнали през 1898–1899 г. Това е ясен знак, че освен че са компетентни в счетоводната материя, те имат вложения в дружество и трябва да защитават както обществения, така и своя личен интерес. Фирмата „Д. А. Буров & Сие“ притежава акции на дружество „Дунав“, ползва и кредити от там, но нейни представители не участват в ръководството.

В годините на кризата в състава на „банкерската група“ настъпват промени: една част от ранните фирми вече не са действащи, две фирми прекратяват дейността си, основават се три нови bankerски къщи и две нови търговско-bankerски (сарафски) фирми, към bankerство през 1902 г. се насочва и една стара търговска фирма. В навечерието на войните публично оповестени в „Български алманах“ в качеството на банкери са: „Аврамов & Цоков“, „Иван П. Панев“, „К. М. Абаджиев“, „Братя Г. Самоковлиев“, „Алеко Тодоров“³¹⁶. Макар че израства до мощна bankerска къща, дружеството „Д. А. Буров & Сие“ не е сред тази група, тъй като развива в Свищов предимно производствена и търговска дейност. Сред сарафите са: „Братя Ст. Абаджиеви“, „Аврамов & Цоков“, „Хаим Маламед и син“, „Иван П. Панев“, „Алеко Николиев“, „Алеко Тодоров“, „Стефан Якимов“³¹⁷. На кредитния пазар всички те заемат освободеното място от двете спестовни акционерни дружества и с дейността си се опитват да ги заместят и улеснят достъпа до кредит за местните предприемачи.

³¹² Отчет на Свищовско спестовно акционерно дружество „Дунав“ в Свищов за 1898 г. Свищов, 1899, с. 6.

³¹³ Държавен вестник, X, 128, 24 ноември 1888.

³¹⁴ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 101-103.

³¹⁵ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 10-15.

³¹⁶ Български алманах за 1911 г...., с. 494.

³¹⁷ Български алманах за 1911 г...., с. 497.

Към 1903–1904 г. свищовските търговци все по-отчетливо чувстват нуждата от краткосрочен кредит. През 1904 г. реколтите от царевица и рапица са много добри и износната търговия се оживява. В същото време все по-чести стават случаите на отказа, без обяснение, на техни молби за кредит от страна на клона на БНБ в Русе или пък на забавяне на процедурата по отпускането им³¹⁸. При тези стеснени възможности за кредитна подкрепа от банката, макар и временни и епизодични, значението на банкерските къщи за развитието на местните фирми нараства, тъй като те разчитат на тях за бързо решение на възникналите затруднения. За повишаване на тяхната роля способстват и други временни причини, свързани с корекции в законодателството. През 1903 г. се променя чл. 979 от градското съдопроизводство, който предвижда, че част от имотите на населението вече ще остава неотчуждаема. В повечето случаи останалата част от имота не може или трудно гарантира личните дългове на заемателите и БЗБ предприема ход да изиска от длъжниците си да вземат кредити от лихвари³¹⁹ и да погасят дълговете си към нея³²⁰. От кръга на тези лихвари не бива да се изключват и някои от свищовските банкери, още повече, че те са си спечелили добро име в околията. През тези години техните собствени капитали нарастват, както и приливът на чужди средства, което засилва кредитните им възможности и клиентелата им се разширява. Въпреки това къщите не могат да обезпечат настъпилото стопанско раздвижване в града. Местните търговци и собственици на предприятия все по-настойчиво поставят въпроса за откриване на агентура на БНБ. Сред обществеността се долавя негодувание срещу политиката на банката за това, че пренебрегва Свищов и открива поделения в „далеч по неразвитите в търговско отношение“ Плевен, Шумен, Ст. Загора³²¹. Допълнителен мотив за настояванията е и бавното получаване на кредити от други банки чрез посредничеството на БЗБ. За успеха на това искане много се разчита на подкрепата на тогавашния министър на финансите Лазар Паяков, който има дълга кариера на учител и стопански деец в града³²².

Дългоочакваната банкова агентура на БНБ в Свищов се открива на 1 септември 1905 г. Надеждите, че тя ще бъде фактор за стопанското въз-

³¹⁸ Дунавски известия, IX, 33, 14 май 1904. Можем да допуснем, без да имаме сигурни сведения, че при партизанските нрави от онова време не е изключено сред причините за това да е свалянето на Иваница Иванов от директорския пост и съдебните дела срещу него. През своето директорство той сигурно се отнася благосклонно към молбите на своите свищовски съграждани, възможно е да е обвинен в по-либерално отношение към техните искания и сега да се търси „реванш“.

³¹⁹ Това понятие често се използва и за назоваване на местните градски банкери.

³²⁰ Изложение за състоянието на Търговското окръжие през 1903-1904 г. Търново, 1904, с. 29.

³²¹ Дунавски известия, IX, 33, 14 май 1904.

³²² Ратник, IV, 206, 13 март 1905

дигане на района, са големи³²³. Агентурата има самостоятелни права за повечето операции (да сконтира полици и да отпуска заеми срещу поръчителство до 2 000 лв., да отпуска заеми и открива текущи сметки срещу залог на ценни книжа и др.), а за някои трябва разрешение на централния или местен клон (при отпускане на заеми срещу поръчителство над 2 000 лв. и при откриване на специални текущи сметки и др.)³²⁴. Акцентът в работата ѝ, по препоръка на ръководството в София, е да развива, на първо място, търговско-промишления кредит и чак след това дългосрочния (ипотечен) кредит³²⁵. Агентурата оправдава очакванията, което личи от отчета за 1906 г. През тази година сконтираните и депозирани полици и записи за град Свищов възлизат на сумата 366 422,46 лв., а за селищата в околията – на 13 090 лв., като най-голям от нея се пада на търговците – те сконтират 730 полици за 338 666, 46 лв.³²⁶

От 1 януари 1907 г. във връзка с приетия тогава Закон за касовата служба на държавата³²⁷ агентурата в Свищов се трансформира в клон. През останалите довоенни години, въпреки че централната банка стеснява възможностите за отпускане на краткосрочни кредити, като в същото време завишава изискванията при отпускане на ипотечни кредити³²⁸, ролята на местния ѝ клон остава първостепенна при обезпечаване нуждата от кредити в района. Това се вижда от нарастването на броя на сконтираните полици: през 1908 г. те възлизат на 1 151 броя общо на стойност 591 822,22 лв., през 1910 г. – на 2 279 броя на стойност 2 136 704,79 лв. през 1911 г. – на 3 045 броя за 3 041 610,26 лв.; през 1912 г. – на 2 224 броя за 2 434 028,55 лв. Откриват се и специални, и безлихвени текущи сметки³²⁹. Увеличението отразява икономическото раздвижване и най-вече това в търговията, което се чувства в града през тези години, а спадът през 1912 г., според нас, се дължи на лошото управление на местната структура. В същото време броят на ипотечните кредити намалява – през

³²³ Ратник, V, 232, 4 септември 1905.

³²⁴ Ратник, V, 232, 4 септември 1905.

³²⁵ Сборник на окръжните писма на БНБ, издадени през 1885-1905. С. 1908, с. 19.

³²⁶ Отчет на БНБ за 1906 г. С., 1907, с. 7.

³²⁷ Законът от януари 1907 г. задължава БНБ да приема държавните приходи и да изплаща държавните разходи, което налага да се откриват клонове и агентури във всички окръжни и околийски центрове на страната (120 години Българска народна банка..., с. 58).

³²⁸ Това става по силата на новия закон за БНБ (6 февруари 1906 г.), Закона за ипотечния кредит на БНБ (февруари 1907 г.), и изменения и допълнения в закона за БНБ (февруари 1912 г., април 1912 г.) (вж. 120 години Българска народна банка..., с. 57-58, 60, 71-73).

³²⁹ Статистически годишник на българското царство: 1909..., с. 311-314; Статистически годишник на българското царство: 1910..., с. 353-358. Статистически годишник на българското царство: 1911..., с. 331-335; Статистически годишник на българското царство 1912 г., с. 269-276.

1903 г. те са 89 на брой на 418 002,80 лв., през 1906 г. – 54 на брой на 284 994, 26 лв., през 1910 г. – 23 на брой за 196 985,97 лв.³³⁰, което е следствие от политиката на самата банка и приложението на местна почва, а също и на по-ограничената нужда от този вид кредит с оглед характера на градското стопанство. В рамките на страната през 1908 г. Свищовското поделение е на предпоследно място сред клоновете (общо 10) по брой на операциите и на последно по големина на сумата на операциите³³¹. Градът и районът, по редица причини, се развиват по-бавно и това не се променя до края на разглеждания период, поради което и последните места на клоната по тези показатели остават запазени.

Промените в кредитната политика на БНБ засилват ролята на търговско-банкерските (сарафски) фирми и банкерски къщи на кредитния пазар. За това способстват още и нередностите, които стават в местния клон на банката в периода 1908–1912 г., когато директор е Георги Маринов. За живота и дейността на Георги Маринов засега не разполагаме с никакви сведения, освен че, когато заема длъжността, той е вече в пенсионна възраст. Счетоводител на клоната е братовият син на директора на БНБ Асен Чакалов. И двете назначения стават под натиск от София. Директорът се намират под силното влияние на местния депутат от Демократическата партия и известен търговец на жито Ангел Дюлгерев³³², който заедно с Боян Ив. Йорданов, търговец на колониални стоки, формират политиката на клоната³³³. Те проявяват субективизъм и партийни пристрастия, когато определят кредитоспособността на клиентите, често са незаинтересовани и бавят удовлетворяването на молбите както на едри и дребни търговци, така и на промишлени предприемачи. Ръководството търпи обществена критика за това, че силно ограничава броя и размера на ипотечните кредити. Като образцов пример за обратно поведение се дава клонът във Враца, където, въпреки законовите ограничения, този вид кредит успява да се развие добре. Едрите търговци срещат трудности и при откриване на текущи сметки срещу ипотека, а често при получаване на разрешение за такива предложения размер е доста по-скромен. Според изнесените информации в пресата на една местна фабрика, която има вложени средства в недвижими имоти на стойност 100 000 лв., се разрешава текуща сметка в скромния размер само на 10 000 лв. Отказва се и кредит на промишлено предприятие, което има изработена стока за 80–100 000 лв. и машини за 20 000 лв.³³⁴. От политиката на клоната страдат и дребните търговци, които се нуждаят от кредити в размер на 200–300–500 лв. Въпреки че долният праг е 1000 лв., от банката осигуря-

³³⁰ Отчет на БНБ за 1903 г. С., 1904, с. 8, Отчет на БНБ за 1906 г. С., 1907, с. 9, Отчет на БНБ за 1910 г. С., 1911, с. 29.

³³¹ Статистически годишник на българското царство: 1909..., с. 308.

³³² ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 647, л. 45-46.

³³³ По това време на власт е именно Демократическата партия (1908-1911 г.)

³³⁴ Родина, I, 10, 30 юли 1911.

ват кредити под него на свои приближени, а това създава усещане за несправедливост и настройва търговци срещу институцията. Има и откази да се сконтират полици на фирми, ако са 3-4 на брой през годината и възлизат на малки суми – по 4-5 000 лв.³³⁵ За да преодолеят тези трудности, някои от свищовските търговци и индустриалци търсят помощта на местните bankerски къщи. Споменатата фабрика, на която е отказан кредит, взема такъв от тях с 12% лихва. В града частният кредит се предлага при лихва от 12,15%, в някои случаи и повече процента – тоест тя е почти двойно по-голяма от тази на БНБ. Къщите сконтират полици за по-дребни суми³³⁶. (През тези години лихвата на БНБ по заемите е, както следва: 1906 г. – 8 и 7%, 1907–1910 г. – 7%, 1911 г. – 7,6 и 6,5%, 1912 г. – 6 и 6,5%³³⁷.)

Посочените слабости в работата на клона на БНБ Свищов не бива да се преувеличават. Факт е обаче, че през 1912 г. Г. Маринов е уволнен и то точно за злоупотреби и допуснати слабости³³⁸. През тази година настъпва и спад в броя и сумата на сконтираните полици и други банкови операции, макар че тогава външната търговия бележи ръст спрямо 1911 г. Очевидно в управлението настъпва временна криза. Във важните години на подем на търговията и отбелязания макар и не така ясно изразен напредък в промишленото развитие на града, клонът на БНБ не можа да окаже нужната помощ по най-добрия начин.

Свищов остава извън обсега на внимание на БТБ като център на евентуално нейно представителство при втория ѝ опит за създаване на клонова мрежа в страната, въпреки че някои търговци от града са сред нейните клиенти. От средата на първото десетилетие на XX в. банката възнамерява да стъпи в крайдунавските пристанища, като установи сътрудничество с местни фирми. За да опознае района, през 1906 г. новият главен директор Г. Губиделников предприема обиколка из редица търговски и промишлени центрове, в това число и в Свищов. В резултат банката влиза в договорни отношения с фирми в Лом, Оряхово, Видин, но не и с търговци от Свищов. През 1911 г. БТБ увеличава капитала си, като една от целите е да успее да овладее дунавската житна търговия и да измести от нея румънските банки, особено от долното течение на р. Дунав, поради което в Лом и Силистра през май 1912 г. се разкриват и агентури³³⁹. Свищов отново не успява да спечели доверието на банката, вероятните причини за което са както общото му изоставане, така и недостатъчната предприемчивост на големите фирми. При това положение на местния кредитен пазар bankerските къщи се чувстват все по-значими.

³³⁵ Родина, I, 10, 30 юли 1911.

³³⁶ Родина, I, 10, 30 юли 1911.

³³⁷ **Чакалов, Ас.** Цит. съч., с. 125.

³³⁸ Родина, I, 46, 29 април 1912.

³³⁹ **Иванов, М.** Мрежовият капитализъм..., с. 311-321.

Банкови услуги

Третата група банкови операции на търговските банки са комисионните (посреднически) операции: преводни, акредитивни, инкасови; управление на средства; покупко-продажба на ценни книжа, покупко-продажба на валута, анализи и информация³⁴⁰. Те се обозначат още и като банкови услуги. Сведенията за този вид дейност на свищовските търговско-банкерски (сарафски) фирми и банкерски къщи са много оскъдни, макар и да не подлежи на съмнение, че всички те, в една или друга степен, ги предлагат на своите клиенти. По предмета на дейност „Братя Абаджиеви“ се занимават с купуване и продаване на златна валута, „Теодоров Сие Ненов“ с размяна на пари и инкасо. Къщата „Буров&Абаджиев“ предлага на своите клиенти възможността „...да привежда за всякъде в и от странство суми, каквито пожелаят“³⁴¹. Според реклами в местната преса Иван П. Панев изкупува ценни книжа на БТБ³⁴² и продава лозове от III класната лотария в София, гарантирана от българската държава³⁴³. Билети на II софийска градска лотария предлага за продажба и фирмата на „Братя Абаджиеви“³⁴⁴. През 1900 г. братската фирма става представител в Свищов на осигурително дружество против пожар и за живот „Юнион“³⁴⁵. Логично е да се предположи, че тази страна от дейността на къщите се засилва през първото десетилетие на XX в. успоредно с развитието на банковата и финансовата система на страната. Значението ѝ, освен че носи приходи на собствениците, е в две основни насоки: спомага за нормалното функциониране и модернизиранието на икономическия живот в града и допринася за неговото интегриране в националното стопанство.

Значение

В българската стопанско-историческа литература не е отделено внимание на въпроса за институционалните характеристики на частните кредитни къщи (те най-общо се приемат за прекалено безлични и еднотипни), а на тяхното значение за градското стопанство се гледа твърде скептично (акцентира се, че те са създадени с близък хоризонт на действие и преди всичко за нуждите на своите създатели)³⁴⁶. Тези оценки имат своите основания. Настоящото изследване позволява, що се отнася до Свищов, заключенията по двата въпроса да бъдат по-конкретни.

В поведението на свищовските търговско-банкерски (сарафски) фирми и банкерски къщи се открояват няколко основни принципа. Първо, регионален обхват на действие. Краткосрочните производствени кредити са предназначени за местните фирми – търговски и промишлени, и пома-

³⁴⁰ Радков, Р. Пари, банки..., с. 108-109.

³⁴¹ Български алманах за 1897 г., с. 1451.

³⁴² Ратник, V, 244, 13 ноември 1905.

³⁴³ Дунавски известия, VI, 5, 12 ноември 1899.

³⁴⁴ Дунавски известия, XI, 35, 25 август 1905.

³⁴⁵ Дунавски известия, VI, 16, 4 февруари 1900.

³⁴⁶ Аврамов, Р. Цит. съч., с. 403-404.

гат за укрепване на градското стопанство. Второ, липсата на конкуренция между самите къщи. Въпреки че нямат единна договорена лихвена политика, те я разполагат в едни общи граници и не си съперничат на кредитния пазар, а гледат едни на други предимно като сътрудници в общата дейност за подпомагане на стопанския живот. Трето, второстепенна роля на спестовността като метод за формиране на общия капитал. Четвърто, финансова независимост от БНБ и други частни банки от страната и чужбина. Засега не отриваме сведения, които да сочат, че те ползват финансов ресурс от БНБ или че някоя от тях има контракт, подобен на този, който БТБ сключва с фирмата на „Паяков&Вълев“. Единственото известно е, че Иван П. Панев е представител на дружество „Гирдап“ в града, но по въпроса какво включва това и дали тъй има право да извършва банкови операции от негово име, засега не разполагаме с информация. Сигурно е само, че чрез него дружеството обявява и продава на търг магазинята си на свищовската скеля³⁴⁷. Пето, практикуване и на индивидуализиран кредит. На определени много близки или важни и надеждни клиенти се отпускат кредити без строго спазване на определен ред, както и без строго фиксирани вноски и срокове³⁴⁸. Шесто, отпускането на заеми е насочено към по-широк кръг от фирми, което ги предпазва от тясно обвързване приоритетно само с една от тях, за да се избегне риск от загуби при нейно евентуално неблагоприятно развитие. Тези принципи оформят институционалния образ на свищовските търговско-банкерски (сарафски) фирми и банкерски къщи.

Функциите на финансовите институции и специфичният начин на тяхното осъществяване варират в различни страни в зависимост от обстоятелствата във времето и мястото, както и от различни политически, икономически и дори географски фактори. Характерът на тези институции е силно повлиян от изискванията на самата икономика (дали тя е бързо развиваща се индустриална, или аграрна, прединдустриална икономика). От друга страна, начинът им на функциониране е важен фактор за темпа и посоката на икономическия растеж³⁴⁹. В контекста на тези зависимости, в локален план, свищовските търговско-банкерски (сарафски) фирми и банкерски къщи изпитват натиска на най-силния сектор от градската икономика – търговията – и обслужват с краткосрочни кредити основно него, като с това допринасят за напредъка му. Те обаче не съдействат в доста-

³⁴⁷ Дунавски известия, XIV, 42, 30 октомври 1910.

³⁴⁸ Към такъв принцип на работа се придържат и други банкови институции с по-специфичен облик като например банка „Геула“ – една еврейска банка, която раздава кредит само на евреи, чиито източник на средствата се събират само от самите тях. Банката съществува в периода 1921-1951 г. (вж. **Кьосева, Н.** Историята на една еврейска банка в България или за новата сто стопанска история и историята на свободното банкерство. С., 2002, www.easibulgaria.org/docs/Kiosseva_Bank.pdf.

³⁴⁹ **Cameron, R.** Banking in the early stages of industrialization a preliminary survey.- <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03585522.1963.10414345>.

тъчна степен за развитието на индустриално производство, което стои в основата на стопанската модернизация и не могат да заменят ролята на търговските банки, които имат възможностите да стимулират и подпомагат промишлеността, както по линия на кредита, така и чрез прякото участие в различни промишлени начинания.

Значението на търговско-банкерските (сарафски) фирми и bankerските къщи за стопанското развитие на Свищов се разполага в следните аспекти.

Първо, те са субекти в процеса на първоначално натрупване на капитала. Основната част от него се придобива от търговия, земеделие, bankerство. Той е функциониращ, въпреки че собствениците отделят средства от своето богатство за недвижими имоти, за подsigуряване и образование на наследниците и др. Привличайки, макар и не много, спестявания, те помагат за превръщане на „мъртвата“ парична маса в капитал.

Второ, те осигуряват както групово финансиране в рамките на фамилно-приятелските кръгове, така и краткосрочни кредити и банкови услуги на място и сравнително бързо и за други дружествени и еднолични фирми. С дейността си те увеличават общите средства за извършване на разплащателни операции и така улесняват протичането на стопанските процеси.

Трето, те внасят стабилност във функционирането на банково-кредитната система в периоди на промени в кредитната политика на БНБ и след спиране работата на двете местни кредитни дружества. Би било пресилено да кажем, че bankerските къщи са скритият ключ за функционирането на банковата система, каквато е тяхната роля в Испания през XIX в.³⁵⁰ най-малкото поради липса на достатъчно изследвания по тази тема и за други градове и райони у нас. Уместно ни се струва да изведем и още една линия на значимост. За градското стопанство в Свищов bankerските къщи са и своего рода „финансов буфер“, който осигурява оцеляване на фирми и тяхната финансова независимост при временни трудности от различен характер.

В специализирания смисъл на професията bankerът в Свищов се отклонява от истинския негов образ, тъй като дейността му не е тясно специализирана само в извършване на банкови операции и услуги. Той е търговец – banker, тъй като наред с bankerството организира самостоятелно или участва в съдружие в различни вносно-износни сделки, ангажиран е в някои производства, грижи се за правилното използване на ресурсите и за тяхното разпределение в различните звена на фамилния бизнес.

³⁵⁰ Ramos, Jose, Garcia Lopez. Banking merchants and banking houses: the hidden key to the workings of the Spanish banking system in the nineteenth century. *Accounting, Business & Financial History*, V. 10, 2000, Issue 1 www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/095852000330186

3. Акционерното начало в банковото дело – пропуснатата възможност за Свищов

Днес принципът на ограничената отговорност е повсеместно разпространен във всички сфери на икономическия живот и сякаш се приема за даденост. Исторически погледнато обаче, в развитието на европейския капитализъм до края на XIX в. доминират сдруженията с неограничена отговорност. Преходът от единия към другия тип институции е продукт на дълбоки икономически и социални промени, които възникват при преминаването от аграрна към индустриална икономика и започва в Англия, където през 1855 г. се приема първият Закон за ограничената отговорност³⁵¹.

След Освобождението сред ранните пропагандатори на акционерното дело у нас са представители на интелигенцията в Свищов, които през 1887 – 1891 г. издават сп. „Промисленост“. На страниците му в серия от статии Л. Паяков подробно разяснява юридическата същност на търговското дружество и неговите различни видове, като отделя особено внимание на акционерните сдружения³⁵². Местните стопански дейци са сред първите в страната, които внедряват новия принцип в кредитното дело. Двете спестовни акционерни дружества – „Първото...дружество“ и дружество „Дунав“, както и останалите от същия вид в страната, от правна гледна точка не са истински съвременни акционерни организации (през 1898 г. те се регистрират по членовете на Търговския закон, касаещи сдружаванията, а не акционерните дружества). Според А. Ляпчев тяхното същинско предназначение, на тогавашния етап от развитието на България, е в това, че те, бидейки своеобразни спестовни каси, ще подготвят основаването на истински акционерни капиталистически банки³⁵³. Най-рано по този път тръгва Спестително дружество „Гирдап“ в Русе. През 1894 г., тринадесет години след основаването, благодарение на успешното си развитие, то вече разполага със солидни възможности да извършва многобройни операции и се преустройва в Акционерно кредитно дружество с основен капитал от 1 млн. лв., разпределен на 10 000 безименни акции по 100 лв. През 1895 г. се обособява банков и спестовен клон, а през 1897 г. спестовният клон се закрива и „Гирдап“ придобива облика на истинска кредитна банка, като от 1902 г. вече пред името стои определението Кредитно дружество³⁵⁴.

³⁵¹ Djelic, Marie-Laure When Limited Liability was (Still) an Issue: Mobilization and Politics of Signification in 19th-Century England. - journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0170840613479223.

³⁵² Паяков, Л. По търговските дружества. // *Промисленост*, г. I, 15 май 1888 г., кн. XIII-XIV, с. 249-254; 15 юни 1888 г. кн. XI-XVI, с. 297-302; 15 юли 1888 г., кн. XVIII, с. 373-376; 15 септември 1888 г. кн. XXI-XXII. с. 443-448; 15 октомври 1888 г., кн. XXXII-XXXIV, с. 491-499.

³⁵³ Ляпчев, А. Цит. съч., с. 117.

³⁵⁴ Папазова, М. По дирите на една от първите частни банки в страната – Банка „Гирдап“ – Русе. // *Алманах за историята на Русе*, т. X, Русе, 2010. с. 159-164.

В края на 1896 и началото на 1897 г. управителният съвет и събранието на акционерите на „Първото...дружество“ в Свищов обсъждат въпроса за реструктуриране на неговата досегашна организация и дейност. Тъй като основният дружествен капитал нараства значително и в някои месеци остава непласиран, е наложително да се намери форма за неговото целогодишно приложение³⁵⁵. Обмисля се вариант за откриване на кореспондентски пунктове в други градове. Започналата криза обаче сменя въпроса от дневния ред. През 1899 г. събранието на акционерите решава, че дружеството е постигнало целите си в определения при създаването срок и че ще се пристъпи към подготовка за ликвидация. Тогава стойността на една акция достига рекордните 448, 77 лв. Като първа крачка на акционерите се изплащат събраните през годините спестявания – по 260 лв. на акция, те получават и първите дивиденди – 9 лв. на акция. Останалата печалба – над половин милион лева се изплаща периодично през следващите години, като общо възлиза на близо 200 лв. на акция³⁵⁶. Груби сметки показват, че към 1899 г. общият капитал на дружеството е около 1 200 000 лв. и моделът на развитие „Гирдап“ е бил напълно възможен.

Защо това не се случва? Защо две от „украшенията на нашите дружества“ не оправдават очакванията?

Причините за този развой се коренят в състоянието на градската икономика. Нейният характер и тенденциите на развитие тогава не създават стопански субекти, които в оня момент биха били надеждни и перспективни клиенти на една местна акционерна банка. Предназначението на търговската банка е не само да търси депозити и да отпуска заеми. Тя е заинтересувана и да насърчава местните предприемачи, познавайки отблизо техните възможности, помагайки им с контакти, информация и дори идеи за започване на бизнес³⁵⁷. Тогава в Свищов липсва климат за инвестиции извън търговията, която, от своя страна, като организация следва старите утъпкани пътища. Тя е най-развитият сектор на градското стопанство и е най-силно засегната от кризата. Големите фирми обаче, които разполагат с достатъчно капитали, се справят с неблагоприятната конюнктура чрез помощта на БНБ и продължават дейността си, а в трудни моменти, или за по-малки плащания, разчитат на банкерските къщи. Търговците не дават сериозни индикации, че ще се насочат и към производствена дейност, с което показват нисък праг на приспособимост към индустриалното предприемачество. Точно обратното поведение е сред най-важните условия за основаване на акционерна банка. Свищовските делови кръгове са тясно специализирани в търговията, свикнали са да работят, образно казано, „на една писта“, където извършват разнообразни опера-

³⁵⁵ Отчет на I-вото свищовско спестовно акционерно дружество в Свищов за 1896 г. Свищов, 1897, с. 12.

³⁵⁶ **Маринова, М.** Частният кредит в Свищов..., с. 400.

³⁵⁷ **Иванов, М.** Модернизация на периферията: България в огледалото на Александър Гершенкрон. // *Разум*, г. II, кн. 3-4, 2005, с. 205.

ции. Те са силни в сферата на размяната и разпределението, а производството с неговите рискове при организацията (доставка на суровини, набиране на работна ръка, осигуряване на енергия, на техника, на специалисти, на вътрешни и външни пазари) е ново, непознато и трудно за тях занятие. Това ясно проличава в липсата на внимание от тяхна страна към Закона за насърчаване местната промишленост от 1895 г.³⁵⁸. Налице е и резервираност към навлизането на чуждия капитал в България, в частност и в града, а това лишава местните предприемачески среди от възможността да използват успешния управленски и технологичен опит на по-развитите държави и така да снижат опасенията си относно неуспеха на евентуални производствени инициативи. Косвено доказателство, че богатите хора в града недооценяват ролята на индустрията като сърцевина на стопанския прогрес, е характерът на тяхното дарителство, донесло им известност в страната. То е насочено към стимулиране на културно-просветното развитие. Без ни най-малко да омаловажаваме това негово значение, фактът, че няма нито едно завещание за създаване на промишлено предприятие, говори красноречиво за градацията на сферите, чийто напредък, според разбиранията на дарителите, би бил благо за града. Като възпиращ фактор за производствени инициативи, но не от първостепенно значение, може да се приеме и състоянието на инфраструктурата. Освен че тогава градът не е включен в жп мрежата на страната, в много лошо състояние са шосейните пътища в района и на сесиите на Окръжния съвет въпросът за тяхното подобряване се поставя почти всяка година.

Сред причините да не се тръгне по пътя на „Гирдап“, е и сходството в манталитета на свищовските търговци, в който най-силно открояващата се черта е липсата на желание за сътрудничество извън роднинско-приятелските кръгове. Малкото представители на тогавашния български стопански живот (Ст. Бочев, Л. Паяков), учени (Г. Т. Данаилов), общественици и политици (Ст. Ганчев, Н. Сакаров), които по един или друг повод вземат отношение по проблемите на Свищов, отчитат единодушно това качество като пречка за напредъка на града. Така например в спомените за обучението си през втората половина на 90-те години на XIX в. в Търговската гимназия Ст. Бочев пише: „Свищовските търговци нямаха склонност към дружествена, сътрудническа работа“³⁵⁹. Това наблюдение косвено насочва към извода за тяхното предпочитание към личната кари-

³⁵⁸ Показателен е фактът, че на проведения Земеделско-промишлен събор в рамките на Пловдивското изложение от 1892 г. делегати от Свищовски окръг не участват в работата на индустриалната секция, където се обсъждат мерки за насърчаване на местната промишленост. Представители няма и в земеделската секция, която взема отношение по политиката в областта на селското стопанство, при все че на изложението окръгът се представя основно със селско-стопански произведения, а делегацията наброява повече от 100 души (вж. Нашето първо изложение, 43, 2 октомври 1892).

³⁵⁹ **Бочев, Ст.** Цит. съч., с. 597.

ера, вяра в индивидуализма и самостоятелността, както и предпазливостта към сдружаване на акционерна основа. В тази връзка в „Дунавски известия“ през 1912 г. с болка признава, че други градове в страната, като например Горна Оряховица, постигат икономически напредък, защото местните стопански сили проявяват „...сговорчивост, каквато липсва в Свищов“³⁶⁰. Липсват и хора с изпреварващо мислене, които, бидейки наясно с тенденциите на развитие на капитализма от края на XIX и началото на XX в., да поемат риска и да предложат проект за създаване на местна акционерна банка. В известна степен този нисък потенциал за новаторство в икономическата сфера, в частност в bankerството, се дължи и на факта, че значителна част от наследниците на богатите търговски възрожденски фамилии не продължават семейната професионална традиция. Те не остават да живеят в родния си град, където да приложат знанията от доброто образование, натрупания практически опит и да развият своя „търговски генетичен код“. Веднага след Освобождението не малко видни свищовци, сред които се открояват имената на Григор Начович, Георги Т. Данаилов, Иваница Иванов, Драган Цанков, Иван Д. Шишманов и др., се установяват в столицата и отдават сили за политическия, научния и стопанския напредък на страната. Немалка част от младото поколение търси други поприща на изява, най-вече в административния апарат, сякаш уморено от възлаганите му надежди да следва примера на своите предходници. В тази връзка Ст. Бочев пише: „...поколението търговци от близкото предосвобожденско време си отиваше, а неговите потомци се разсейваха в интелектуален живот, в политиката, отчасти и в чиновничеството. Малцината млади хора, които се опитваха да продължат бащината си фирма, нямаха бащиното си упорство и способности“³⁶¹.

Така в самия край на XIX в. Свищов, под влияние на тези обективни и субективни причини, не успява да тръгне по един от важните пътища на съвременния прогрес – да мобилизира и концентрира местните капитали в кредитна акционерна институция, която би била от значение за ускоряване на социално-икономическото развитие. Вместо това: събраният към 1899 г. капитал от над 1 млн. лева на „Първото...дружество“ се демобилизира и от 1901 г. то минава в процес на ликвидация. Дружество „Дунав“ завършва безславно съществуването си и в него потъват немалко средства на акционери³⁶², а празнотата запъват нововъзникналите частни банкерски къщи.

³⁶⁰ Дунавски известия, XVI, 11, 10 март 1912.

³⁶¹ Бочев, Ст. Цит. съч., с. 597.

³⁶² Първите сведения, че нещата в дружеството не вървят добре, са от 1898 г., но неговото истинско източване става през следващите години (Подкрепление, I, 13, 28 април 1902 г.; I, 21, 29 юни 1902 г. и др.). Поради многобройните дела на ощетени акционери и трудности при продажбата на ипотекираните имоти ликвидацията на дружество се проточва до 1928 г. (ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е.645, л. 14).

Че състоянието на местната икономика и стопанско-психологическия профил на участниците в нея са от ключово значение за решенията, които се вземат в подобни важни моменти, показва крайдунавският град Лом, в който се стигна, макар и трудно, до изграждане на местна банка. Лом също, подобно на Свищов, е засегнат неблагоприятно от железопътната политика на държавата (съседното по-малко пристанище Сомовит отнема от търговския му трафик, защото се включва в жп мрежата чрез връзка с Плевен), от промените в административното деление на страната (през 1899 г. престава да бъде център на окръг), както и от кризата. За разлика от Свищов обаче там през 80–90-те на XIX в. се построяват няколко сравнително модерни предприятия – мелница, пивоварна, тютюнева, керамична и тухларна фабрики. В повечето случаи те са собственост на фирми със смесен капитал – български и чужд, образувани чрез сдружаване на местни с гръцки, турски и чешки предприемачи³⁶³. Тези предприятия, наред с търговските фирми, са сред клиентите на създаденото през 1890 г. Спестовно дружество „Богатство“, те формират и средата, която позволява, въпреки много перипетии, то да се превърне в банка. Дружеството е основано за срок от 5 години, а през 1895 г. той е продължен с още 10. Тогава то се и преименува на Акционерно дружество „Богатство“ с обявен основен капитал от 500 000 лв. фиксиран на 5 000 акции по 100 лв. Тъй като част от акциите остават непродадени, през 1898 г. капиталът е намален на 300 000 лв., а непродадени 2 000 акции се унищожават. През следващите години дружеството се управлява лошо и през 1903 г. е обявено в несъстоятелност³⁶⁴. В този решаващ момент се наместват, по думите на изследователя на историята на Лом Д. Попов „...добри граждани и спасяват дружеството“³⁶⁵. Неговото управление преминава в подготвени и с перспективно мислене хора. През 1905 г. то променя името си на Ломско акционерно дружество. На 31 декември 1906 г. основният капитал възлиза на 282 000 лв. и не достигат 174 акции, за да се покрие основния капитал – те са продадени едва през 1912 г.³⁶⁶. Въпреки това дружеството работи успешно и генерира печалби и през 1914 г. се превръща в акционерна банка. В града израства поколение предприемчиви търговци и фабриканти, които също са клиенти на Ломското акционерно дружество. В сравнителен план към 1905 г. процентът на ангажираното в промишлено производство активно население в Лом е 22,8%, а в Свищов е 18,4%³⁶⁷. Така дружество „Богатство“ се превръща наистина в богатство за ломчани.

³⁶³ **Попов, Д.** Лом. Града и околията. Икономическо развитие с кратки географски и исторически бележки. Лом, 1927, с. 185-202.

³⁶⁴ **Йорданов, Д.** Кредитните дружества ..., с. 60-61.

³⁶⁵ **Попов, Д.** Цит. съч., с. 224.

³⁶⁶ **Йорданов, Д.** Капиталите на българските акционерни дружества в навечерието на Балканската война. С., 1914, с. 52-53.

³⁶⁷ **Попов, К.** Цит. съч., с. 281.

И през първото десетилетие на ХХ в. идеята за създаване на акционерна кредитна институция не е във фокуса на вниманието на свищовското предприемаческо съсловие. Търговско-банкерските (сарафски) фирми и банкерски къщи продължават да работят самостоятелно и дори най-богатите сред тях не правят опити за преустройство на акционерен принцип. В свищовското градско стопанство като цяло, и специално в банковото дело, не се проявява характерната за това време тенденция към концентрация на капитал. Все още значението на една градска банка като двигател за „връщане на старата търговска слава“ и за развитието на промишлеността се подценява. Не се променя и отношението към чуждия капитал. В него се вижда „враг-конкурент“ на българските фирми, а тогава той вече навлиза вече и в банковия сектор у нас. Още през 1898 г. в „Дунавски известия“ хвали двете свищовски спестовни акционерни дружества не толкова за успешната им работа, колкото за това, че са сигурна преграда срещу навлизането на „небългарски „гешефтарски и експлоататорски капитали“ в града. Вестникът громи чуждото присъствие в кредитните институции, защото те отпусkali кредити на български търговци с високи лихви и имали за цел, в един момент да спъват дейността им и да отворят място за външни гешефтари, а крайният резултат щял да е компрометиране на българските кредитни и търговски способности³⁶⁸. Десетилетие по-късно мисленото остава същото. Свищов дори се гордее, че за разлика от Варна и Русе не предава българските интереси на „алчните чужденци“, които били причината за фалити на търговски фирми, кредитни дружества и банки³⁶⁹.

Акционерното начало не навлиза и в търговията. Още в първите години след Освобождението се чувства нужда от обединение между търговците, за да могат успешно да се противопоставят на злоупотребите на пиацата в Браила, където се предлага голяма част от износната продукция, идваща от Свищов. На пиацата – чрез нелоялните практики, за сметка на свищовските търговци, браилските фирми трупат големи печалби и това, както и конкуренцията между старите градски възрожденски и нововъзникнали фирми, често води до фалити. Загубите биха могли да се избегнат посредством акционерна структура за търговия или създаване на някаква друга форма на обща организация. Г. Т. Данаилов споменава за опити в това отношение, които завършили катастрофално, но не споменава конкретни подробности³⁷⁰. Търговците биха могли да предприемат общи стъпки и за проучване на пазара. Тъй като цената на зърнените произведения на свищовската пиаца зависи изключително от цените на Браилското тържище, за да се избегне тази зависимост, би било разумно, те да се сдружават и да изпращат свои агенти в по-главните европейски тър-

³⁶⁸ Дунавски известия, IV, 47, 25 септември 1898.

³⁶⁹ Дунавски известия, XVIII, 27, 5 юли 1914.

³⁷⁰ Данаилов, Г.Т. Цит. съч., с. 159.

жища, които да ги осведомяват за движението на курсовете³⁷¹. Но и тук няма положително развитие. Фирмите продължават да действат самостоятелно на външните пазари и понасят всички негативни последици от това.

След неуспеха на търговско-индустриалното дружество „Светлина“ в града няма други опити за акционерно промишлено предприемачество независимо от силната държавна подкрепа за развитието на индустрията чрез двата Закона за нейното насърчаване от 1905 и 1909 г. В навечерието на войните, по мнението на в. „Родина“, вече е почти невъзможно да се изгради голямо фабрично заведение като например акционерна фабрика, която да преработва суровини от селското стопанство, тъй като наличните капитали не са свободни, а ангажирани в търговията или раздадени като заеми. Споменатият вестник, близък до средите на Народната партия в града, констатира, че Свищов е пропуснал възможността за това въпреки благоприятните предпоставки: значителен капитал – фирми, които разполагат с по 100, 200, 300 000 лв. капитал, а някои и повече, и които са могли да съберат 3-4 млн. лв., за да се изгради технически модерно предприятие с голям капацитет; изобилие от сурови материали за преработка; що-годе сигурен вътрешен и външен пазар и подготвена работна ръка. Отново на преден план сред причините това да не се случи, се посочва мирогледът на свищовските търговци, включая и на младото поколение, което по своите „разбирания, понятия и умствен кръгзор“ не се отличава твърде от по-старото, в чиито ръце са капиталите и което „задава тона“³⁷². Все пак откриваме сведения от август 1912 г. за предстоящо основаване на акционерно дружество за построяване на спиртна фабрика с капитал 400 000 лв. (4 000 акции по 100 лв.) и уверения, че проектът е в напреднала фаза и че само заплетено положение в страната може да осуети намерението³⁷³. Инициативата очевидно не вижда бял свят, тъй като през следващите години няма информация за създаване на такова предприятие и причината вероятно е започналата Балканска война.

Обществеността в Свищов болезнено, трудно и доста късно достига до дълбоките причини за икономическото изоставане на града. През годините устойчиво битова мнението, че лидерът на крайдунавския район Русе напредва, защото правителствата го фаворизират чрез железопътната политика и русенци се ползват с особено благоразположение от страна на партии и управляващи, че срещу Свищов едва ли не има скрит заговор и др. Постепенно обаче започват да се чуват гласове, че Русе напредва, защото първо, изгражда или става център на редица частни акционерни банкови институции – и български и чужди, и второ, защото модернизира всички сектори на стопанския живот, като прилага акционерния принцип на работа и се впуска в големи промишлени проекти³⁷⁴.

³⁷¹ Пранчов, Ст. Цит. съч., с. 760.

³⁷² Родина, I, 49, 27 май 1912.

³⁷³ Родина, II, 12 август 1912.

³⁷⁴ Съединение, I, 13, 27 септември 1909.

Най-силни са тези гласове сред кръг от търговци, членове и симпатизанти на Народната партия, групирани около в. „Родина“, сред които изпъкват имената на Александър Ф. Маринов, Николай Г. Високов и Владимир Манев, като последния е и издател и редактор на вестника³⁷⁵. Този кръг лансира тезата, че най-важната крачка, която трябва да се направи, за да се пречупи тенденцията на изоставане на града, е изграждането на една местна акционерна банка. Макар и да отчитат, че е пропуснат най-благоприятният момент за това (краят на XIX в., на база капиталите на „Първото...дружество“), през 1911 г. те достигат до извода, че все още има възможност да се поеме във върната посока. Вестникът призовава, вместо да се изпада в песимизъм и да се „плаче“, че Свищов е „осъден на загиване“, трябва да се започне сериозна обща работа. На страниците му четем: *„Ако обаче се проследи всичко внимателно, ще се види, че в Свищов има всички условия за борба, за да може той да бъде един град с добър поминък за жителите си и от ден на ден да прогресира. Местоположението е благоприятно, свързан е с железница, строи се кей, работна сила в изобилие, не липсват даже и частни капитали, но липсва само едно - инициатива, липсва предприемчивост. Ако свищовци мислят, че ще се завърнат миналите блажени времена, когато почти половината Северна България го имаше за свой търговски център, то те се лъжат. Ако мислят, че само с критика по кафенетата и мегданите ще се борят против злото, пак се лъжат. Едно само остава: да се заловят сериозно за работа да запазят по някои начин намиращите се още в града капитали и да ги използват за подпомагане на търговията и най-главно за създаване на индустрията, за която тук има всички благоприятни условия. Първата крачка към това трябва да е създаването на един частен кредитен институт, на едно акционерно дружество, което да може да финансира и подпомага разни търговски и индустриални предприятия. Нашият град е център на богата земеделска околия, гдето също не липсват свободни капитали, и ако не се погрижим посредством такъв кредитен институт да пренесем тия капитали за развитието на индустрията и търговията, гдето те и да могат да се оползотворят, той ний ще пропуснем и тях, и тогава, може би, ще настъпи времето, когато всичко ще бъде вече късно“*³⁷⁶. Това закъсняло признание и призив за действие не намира обществен отзвук.

Буквално месеци преди да избухне Балканската война, в Свищов най-накрая се създава акционерно предприятие. През април 1912 г. в града стартира подписка за основаване на акционерно дружество „Модерен театър“ с предмет на дейност „експлоатиране на един театър с кинеско

³⁷⁵ Фирмата на Вл. Манев се занимава с печат и издателство, покупко-продажба на книги, осигуряване на реклами и др. Освен това той е представител за Свищовска околия на фирмата за шевни машини „Гритцнер“, както и притежател на много земеделски имоти (Родина, I, 42, 1 април 1912).

³⁷⁶ Родина, I, 26, 20 ноември 1911.

матогграф и бюфет при него за срок от 20 години“. Основният капитал възлиза на 100 000 лв., разпределен на 1 000 акции по 100 лв. (по вид – акции на преносителя). Срокът за записване е от 2 до 16 април 1912³⁷⁷. Интерес представлява социално-икономическият профил на основателите – общо 20 души, от които, както те сами се определят в подписката, шестима са търговци (Апостол Теодоров, Ал. Екимов, Александър Ф. Маринов, Николай Г. Високов, Димитър П. Аврамов, Братя Самоковлиеви), четирима адвокати (Никола Лафчиев, Христо С. Христов, Апостол Николаев, д-р Петър П. Пелтеков), двама лекари (Д-р Жупунов, Д-р Б. Стефанов), двама аптекари (Александър Чернев, Михаил Колчев), един зъболекар (Ал. Лингоров), един книжар (Владимир Манев, един предприемач (Петър Чалъков), един рентиер (Петър Ил. Милинчев), един офицер (Тодор Рядков), един чиновник (Янко И. Чакалов)³⁷⁸. От bankerския кръг участват само Братя Самоковлиеви, макар тук да са посочени в битността им на търговци. Най-голям е делът на адвокати, лекари, чиновници, хора със свободни професии. Учредителното събрание се провежда на 12 май 1912 г. За председател е избран Ат. Тодоров, за подпредседател М. Колчев, касиер е Ал. Екимов, деловодител Д. П. Пелтеков. Като съмишленици са посочени Хр. С. Христов и Иван И. Цанков. Дружеството е вписано в търговския регистър на 16 май 1912 г.³⁷⁹.

Инициативата за създаване на дружеството обаче не е на свищовци. Дружеството е част от кинорежата, която през 1912 г. изгражда Карло Вакаро. Този амбициозен италианец, заселил се в България малко преди Освобождението, израства до крупен предприемач и полага основите на кинематографията у нас³⁸⁰. Мрежата от създадените от него кинотеатри се експлоатира чрез местни акционерни дружества, на които Вакаро дава същото име, като на своята фирма, и които са нейни клонове. Според търговския регистър на Свищовското поделение на Търновския окръжен съд „Модерен театър“ е безименно акционерно дружество за кинематографично предприятие. Главно заведение е в град София, а клон се намира в град Свищов. Председател е Карло Вакаро и членове: Аладар Остарайхер и Сигмунд Симали. Уставът е приет от Общото учредително събрание на членовете от 19 март 1912 г. и е утвърден от Софийския окръжен съд на 5 април 1912 г. Регистрацията в Окръжния съд в Търново е с дата 19 май 1912 г., като е представен препис към делото от софийската регистрация³⁸¹. През април и май 1912 г. такива клонове на „Модерен театър“ се създават още в Русе и Плевен³⁸².

³⁷⁷ Родина, I, 42, 1 април 1912.

³⁷⁸ Родина, I, 42, 1 април 1912.

³⁷⁹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 229-230.

³⁸⁰ За живота и дейността на К. Вакаро вж. **Калинкова, П.** За фамозния Вакаро България става съдба – Дума, 192, 18 август 2012 – www.duma.bg/node/37700.

³⁸¹ ДА – В. Търново, ф. 928К, оп. 1, а.е. 645, л. 231-232.

³⁸² **Йорданов, Д.** Капиталите на българските..., с. 46-48.

Критичният поглед към отношението на свищовските стопански дейци спрямо акционерното дело през довоенния период не цели да омаловажи резултатите от развитието на промишлеността, постигнати чрез сдружаване на капиталите върху принципите на ограничената отговорност. Твърде рисковано би било, достигнатото ниво да се определи като провал, още повече ако се сравни с положението в други градове. България осъществява бавно и мъчително своята модернизация и причините за това са обект на множество изследвания. Селищата, в които се забелязва тенденция към по-бързо развитие на фабричното предприемачество, не са много. През 1910 г. градовете в страната са 80 на брой, като най-много са тези с население до 10 000 души – 53 града; 19 града са с население между 10 и 20 000 жители, 7 са с население между 20 и 50 000 жители и 1 – столицата – с население над 50 000³⁸³. Данните за нарастване на промишленото население (в него се включват заетите в занаятите и индустриалното производство) според преброяванията от 1900 и 1905 г. сочат, че в градовете, които са под 10 000 жители, в промишленото производство се забелязва тенденция за упадък (единственото изключение е Габрово, което през тези години преживява истинско „индустриално чудо“), а в големите градове над 20 000 души – тенденция към прогрес. Градовете с жители между 10 000 и 20 000 души, сред които е и Свищов, представляват демаркационна линия³⁸⁴, в която промените не са достатъчни, за да се отчете движение към растеж или спад. Така че градът не е изключение от масовия случай.

Същото, в рамките на крайдунавския район, може да се каже и за постигнатото в банково-кредитното дело. От осемте включени в него селища акционерни банки има само в Русе, Лом и Силистра. От 1910 г. във Видин съществува и едно кооперативно дружество за откриване на кредит с неустановен капитал, наричано „Видинска популярна банка“³⁸⁵. Това обаче е само на пръв поглед. Предвид и капиталът, с който разполагат свищовските търговци, и натрупаният през годините опит и с оглед на перспективите в развитието на националните финанси и засилващата се роля на частните акционерни банки като един от факторите за модернизацията на страната, не би било лековато и преднамерено, ако определим крайния резултат от дейността им в тази област като незадоволителен. В общия мироглед на свищовските делови кръгове не намира място идеята, че истинската експанзия на капитала в различните сфери на икономиката, особено в изостанали в развитието си държави, става чрез банкови институции от нов тип, с помощта на които той да твори и да

³⁸³ Попов, К. Цит. съч., с. 9.

³⁸⁴ Денев, Ив. Тенденции в развитието на занаятите у нас. // *Економически преглед*, г. I, 1914-1915, кн. 5-6, с. 85.

³⁸⁵ Златев, Л. Развитие на банково-кредитното дело в крайдунавските градове след Освобождението до войните (1878-1912 г.). // *Научни трудове на Русенския университет*. т. 48, серия 6.2, 2009, с. 272-279.

навлиза смело в непознати територии на бизнеса. По този начин той би съдействал за изграждането на съвременно градско стопанство. Направеният преглед показва, че търговско-банкерските (сарафски) фирми и bankerски къщи остават далеч от тези идеи и виждат мисията си в това да помагат, да подкрепят, да спасяват търговци и индустриалци, но не и са създават нови такива. Критичният ни поглед изважда на показ още и значението на „моралния капитал“ като условие, от което в голяма степен зависи рационалното оползотворяване на „материалния капитал“ и насочването му към съвременни форми на икономически живот.

Заклучение

В големия мащаб на изграждащата се финансова система в България в периода от Освобождението до войните 1912–1918 г. развитието на банково-кредитното дело в Свищов представлява пример за неуспешен преход от неорганизираните форми на кредитиране към модерен организиран в местни дружества и банки кредит. Въпреки че тук акционерното начало навлиза сравнително рано и в голяма степен резултатно в първите години, в лицето на двете спестовни акционерни дружества то не успява да пусне трайни корени и се прилага само за около десетилетие. В същото време институциите на неорганизирания кредит – търговско-банкерските (сарафски) фирми и bankerски къщи, наследени като модел от Възраждането, и с водеща роля в прединдустриалния тип икономики, показват устойчивост и съществуват безпроблемно през целия период. До края на XIX в. еволюцията към модерен кредит не достигна до логичния за условията на един силно развит търговски град завършек – основаване на акционерна банка. Вместо това в началото на XX в. процесът се „върна назад“ в рамките на старото и познатото и доведе до възникването на нови bankerски къщи. Пропуснат бе моментът, в който част от натрупаните многобройни капитали от търговия в годините на нейния разцвет, съсредоточени в няколко десетки едри фирми, както и спестяванията на гражданите, да се мобилизират в банка, която би била важен фактор за икономическия напредък и би помогнала в значителна степен за засилване на индустриалното предприемачество. Това, разбира се, не означава автоматично, че наличието на такава институция би предала на градското стопанство промишлен характер, тъй като за такъв поврат са необходими и други предпоставки, но едва ли аграрно-занаятчийският облик би останал толкова очевиден. В предвоенното десетилетие в условията на свиващата се търговия и при неголемия индустриален напредък свищовските предприемачи продължават да разчитат основно на кредитната помощ от държавата в лицето на БНБ и от местните търговско-банкерски (сарафски) фирми и bankerски къщи, което се оказва достатъчно за техните нужди.

Развитието на търговията и банковото дело в Свищов в довоенния период ни дава основание да направим изводи, валидни в регионален

план, по два основни въпроса, свързани с резултатите от стопанската модернизация на страната и с характера на българския капитализъм. Макар да е в групата крайдунавски градове, които в първите десетилетия след Освобождението са силни търговски центрове и в които има добри изходни предпоставки за по-бърз напредък, в Свищов модернизацията на стопанския живот не протича хармонично в двете ѝ основни фази – натрупването на капитал и неговото рационално управление чрез насочването му към нов тип кредитни институции и съвременни технологични предприятия: превес има натрупването, а в управлението личи недостиг на рационалност. Поради това тя протича бавно, а резултатите от нея са половинчати. Що се касае до проблема за природата, начина на функциониране и вътрешните дефицити на българския капитализъм, по който в стопанско-историческата литература се води дебат³⁸⁶, Свищов в голяма степен потвърждава линията на оценка, според която той е бавен, хилав и дори повърхностен. Тук местните стопански сили не показват предприемчивост и не рискуват да се насочат смело към овладяване на нови стопански поприща при все че редица условия за това са налице. В тяхното поведение личи инерцията от миналото. В съзнанието на свищовския търговец са дълбоко залегнали разбиранията за силата на географския фактор като най-важно условие за търговска дейност (географското разположение остава по-важно от предимствата, създадени от човека); за значението на посредническата търговия (тя е основата за трайно благосъстояние)³⁸⁷; за банкерството като по-лесния път за забогатяване („парите пари да носят, без много работа да се върши“, както гласи градската легенда); за същността на богатството, сведено до пари и къща (пари – като спестена маса – т.е. неактивни или като основа за някаква нова дейност и недвижим имот),³⁸⁸ за индустриалната дейност като по-несигурна, за чуждия капитал като вражеска сила и др. Тези по същество неформални норми на институциите, определени от Дългас Норт като правила на играта (традиции и обичайни разбирания, които не се променят бързо и лесно, понеже са плод на дълга еволюция и са вградени в културата и начина на мислене на дадено общество³⁸⁹), оказват задържащо влияние върху насочката, хода и темпа на стопанските процеси.

³⁸⁶ За обобщената картина на този дебат вж. **Иванов, М.** Мрежовият капитализъм..., с. 460.

³⁸⁷ Като се придържат трайно към този възглед, свищовските търговци сякаш оправдават докрай самовъзприемането си като „българските холандци“ и споделят както славата на посредничеството, така и нейната нетрайност.

³⁸⁸ **Сакаров, Н.** Търговско и икономическо значение на Свищов от Освобождението и към края на XIX в. и в началото на XX в. – причини за упадъка и перспективи пред неговото възраждане. С., 1928, с. 36.

³⁸⁹ **Пенчев, П. Д.** Икономическата теория – неизбежен контекст на стопанскоисторическите изследвания. // *Годишник на УНСС*, 2015, № 5, с. 247.

Библиография

Архиви

Държавен архив (ДА) Велико Търново
ф. 928К Окръжен съд – гр. Свищов, Търговски дружествен регистър;
Търговски едноличен регистър
ф. 668К I-вото Свищовско спестовно акционерно дружество – Свищов

Публикувани документи

Бюджет на град Свищов за 1890 г. // *Промисленост*, г. II, ноември-декември 1889 г., кн. XI-XII, с. 1233-1254.
Сборник на окръжните писма на БНБ, издадени през 1885-1905. С. 1908.
Статистически годишник на Българското царство: 1909 г., година първа (с данни за 1908 г.). С., Държавна печатница, 1910.
Статистически годишник на Българското царство: 1910 г., година втора (с данни за 1909 г.). С., Държавна печатница, 1911.
Статистически годишник на Българското царство: 1911 г., година трета (с данни за 1910 и 1911 г. г.). С., Държавна печатница, 1914.
Статистически годишник на Българското царство: 1912 г., година четвърта (с данни за 1911 и 1912 г.). С., Държавна печатница, 1915.
Статистика за операциите на БНБ (1886-1905). С., 1907.
Отчет на БНБ за 1885 г. С., 1886.
Отчет на БНБ за 1886 г. С., 1887.
Отчет на БНБ за 1887 г. С., 1888.
Отчет на БНБ за 1888 г. С., 1889.
Отчет на БНБ за 1889 г. С., 1890.
Отчет на БНБ за 1890 г. С., 1891.
Отчет на БНБ за 1891 г. С., 1892.
Отчет на БНБ за 1892 г. С., 1893.
Отчет на БНБ за 1893 г. С., 1894.
Отчет на БНБ за 1894 г. С., 1895.
Отчет на БНБ за 1895 г. С., 1896.
Отчет на БНБ за 1896 г. С., 1897.
Отчет на БНБ за 1897 г. С., 1898.
Отчет на БНБ за 1898 г. С., 1899.
Отчет на БНБ за 1899 г. С., 1900.
Отчет на БНБ за 1900 г. С., 1901.
Отчет на БНБ за 1901 г. С., 1902.
Отчет на БНБ за 1902 г. С., 1903.
Отчет на БНБ за 1903 г. С., 1904.
Отчет на БНБ за 1904 г. С., 1905.
Отчет на БНБ за 1905 г. С., 1906.
Отчет на БНБ за 1906 г. С., 1907.
Отчет на БНБ за 1910 г. С., 1911.
Отчет на I-вото свищовско спестовно акционерно дружество в Свищов за 1896 г. Свищов, 1897.

Отчет на I-то свищовско спестовно акционерно дружество в Свищов за 1898 г. Свищов, 1899.

Отчет на Свищовско спестовно акционерно дружество „Дунав“ в Свищов за 1898 г. Свищов, 1899.

Отчет на Спестовната каса за 1901 г. С., 1902.

Отчет на Спестовната каса за 1903 г. С., 1904.

Отчет на Спестовната каса за 1904 г. С., 1905.

Отчет на Спестовната каса за 1905 г. С., 1906.

Отчет на Спестовната каса за 1906 г. С., 1907.

Отчет на Спестовната каса за 1907 г. С., 1908.

Отчет на Спестовната каса за 1910 г. С., 1911.

Рапорт на Проверовъчната комисия на Свищовското спестовно акционерно дружество „Дунав“. Свищов, 1903.

Периодичен печат

Български новини 1895 г.

Български търговски вестник 1895–1905 г.

Дунавски известия 1895–1914 г.

Държавен вестник 1879–1912 г.

Народна воля 1894 г.

Народна гордост 1886–1887 г.

Народна партия 1894 г.

Нашето първо изложение 1891–1892 г.

Нова епоха 1894 г.

Ратник 1902–1905 г.

Ред 1900–1901 г.

Родина 1911–1912 г.

Подкрепление 1902–1903 г.

Славянин 1881–1882; 1885–1886 г.; 1899–1900 г.

Съединение 1909 г.

XX век 1900 г.

Изследвания

Аврамов, Й., Попов, Д. Теория и история на парите и кредита. С., Издателство Сиела, 2003.

Аврамов, Р. Комуналният капитализъм. Т. 2, Фондация българска наука и култура. Център за либерални стратегии. С., 2007.

Атанасов, Хр. Н. Предварителни познания за търговеца. // *Промисленост*, г. I, 15 февруари 1888, кн. VIII, с. 142-146.

Атанасова, Св. Историята на банкерска къща „Ганчо С. Парасков & синове“ и акционерното дружество „Ганчо Парасков & Г. Йорданов Генчев“ – Килифарево от 1876 до 1923 г. // *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, т. II, Варна, 2017, с. 456-473.

- Билчев, Т., Великова, Т. Иваница Ангелов Иванов – съзаклятник и банкер (биографичен портрет). В. Търново, 2002.
- Бобчев, Ст. С. 50 години „България“ – първо българско застрахователно дружество 1891-1941. С. 1942.
- Боев, Б. Тридесетгодишният юбилей на Българска кредитна банка „Гирдап“. // *Банков преглед*, 1912, кн. 9, с. 165.
- Бочев, Ст. Капитализмът в България. С., Фондация Българска наука и култура, 1998.
- Български алманах за 1892 г. С., 1893.
- Български алманах за 1893 г. С., 1893.
- Български алманах за 1894 г. С., 1894.
- Български алманах за 1895 г. С., 1895.
- Български алманах за 1896 г. С., 1896.
- Български алманах за 1897 г. С., 1897.
- Български алманах за 1902/1903 г. С., 1902.
- Български алманах за 1911 г. С., 1911.
- Вачева, Е. Развитие на занаятите в Свищов в периода от Освобождението до края на XIX в. // *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. Т. 1, Градското стопанство в българските земи през вековете. Варна, 2016, с.387-404.
- Велева, Л. Търговско-индустриалните камари в Българи 1894-1919 (организация и дейност). С., Авангард Прима, 2005.
- Ганчев, Ст. Свищов. Принос за историята му. Свищов, 1929, второ фототипно издание, Свищов, 1996.
- Георгиев, Г. Н. Статистически сведения за краткосрочните заемни операции на Българската народна банка (и клоновете ѝ) през последните единадесет години 1890-1900 г. // *Списание на Българското икономическо дружество*, V, 1901, кн. 8, с. 495-510.
- Давидова, Евг. Българските търговски къщи през Възраждането (Някои историографски аспекти). // *Исторически преглед*, 1997, кн. 5-6, с. 95-118.
- Давидова, Евг. Братята Христо и Никола Тъпчилещови – стопанска и обществена дейност през Възраждането. Автореферат на дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“. С., 1998, с. 14, 18.
- Данаилов, Г.Т. Свищов като търговски град едно време и сега. – Юбилеен сборник на Държавната търговска гимназия „Д. х. Василев“ в Свищов. 1884-1 септември 1909. Свищов, 1909, с. 158-161.
- Денев, Ив. Тенденции в развитието на занаятите у нас. // *Економически преглед*, г. I, 1914-1915, кн. 5-6, с. 83-89.
- Друмева, М. Стопанското развитие на Свищов и дейността на търговските фирми на Цвятко Радославов през Възраждането. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, С. 2018.
- Дюрастел, А. Международен алманах за България 1898. С. 1897.
- Златев, Л. Развитие на банково-кредитното дело в крайдунавските градове след Освобождението до войните (1878-1912 г.). // *Научни*

- трудове на Русенския университет*. Т. 48, серия 6.2, 2009, с. 272-279.
- Златев, Л. Демографското развитие на крайдунавските градове след Освобождението до войните (1912-1918 г.)// *Алманах за историята на Русе*, т. XI, Русе, 2009, с. 32-62.
- Златев, Л. Стопанско развитие на крайдунавските градове след Освобождението до войните (1878-1912 г.). // *Алманах за историята на Русе*, т. X, Русе, 2010, с. 79-153.
- Иванов, М. Модернизация на периферията: България в огледалото на Александър Гершенкрон. // *Разум*, г. II, кн. 3-4, 2005, с. 202-216.
- Иванов, М., Ганев, Г. Бизнес елитите на България 1912-1947, 1989-2005. С., 2009.
- Иванов, М. Мрежовият капитализъм. Българска търговска банка и нейните дружества. 1890-1914 г. С., Издателство Гутенберг, 2010.
- Изложение за състоянието на Свищовски окръг, представено на Свищовския окръжен съвет на редовната му сесия на 1 септември 1889. Свищов, 1889.
- Изложение за състоянието на Свищовски окръг през 1889. Никопол, 1889.
- Изложение за състоянието на Свищовското окръжие през 1891 г. Свищов, 1891.
- Изложение за състоянието на Свищовското окръжие през 1894–1895 г. Свищов, 1895.
- Изложение за състоянието на Свищовското окръжие през 1895–96 г. Свищов, 1896.
- Изложение за състоянието на Свищовското окръжие през 1896–97 г. Свищов, 1897.
- Изложение за състоянието на Свищовското окръжие през 1897–98 г. Свищов, 1898.
- Изложение за състоянието на Търговското окръжие през 1901–1902 г. В. Търново, 1902.
- Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1902–1903 г. В. Търново, 1903.
- Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1904–1905 г. В. Търново, 1905.
- Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1909–1910 г. В. Търново, 1910.
- Изложение за състоянието на Търновското окръжие през 1910–1911 г. В. Търново, 1911.
- Йонков, Г. Програмата на гимназията. – В: Юбилеен сборник на Държавната търговска гимназия „Д. х. Василев“ в Свищов. 1884-1 септември 1909. Свищов, 1909, с. 86-157.
- Йорданов, Д. Кредитните дружества в България. С., 1909.
- Йорданов, Д. Капиталите на българските акционерни дружества в навечерието на Балканската война. С., 1914.

- Калинкова, П. За фамозния Вакаро България става съдба. // Дума, 192, 18 август 2012 - www.duma.bg/node/37700.
- Караджов, Ст. Спестовните дружества в България. // *Списание на Българското икономическо дружество*, г. I, 1896, кн. 3, с. 153-169
- Караджов, Ст. Отчет на Българската народна банка и на Земеделските каси за изтеклата 1896 г. // *Списание на Българското икономическо дружество*, г. II, 1897, кн. 1, с. 5-18.
- Кацаров, К. Систематичен курс по българско търговско право. Четвърто издание С., 1990.
- Коен, Д. Банкерската дейност на къщата „Евлоги и Христо Георгиеви“ в българските земи до Освобождението. // *Исторически преглед*, 1975, кн. 6, с. 63-74.
- Константинов, Н. Лихварството. // *Списание на Българското икономическо дружество*, г. XIV, 1910, кн. 3-4, с. 161-182.
- Косев, К. Икономическото положение на Свищов преди Освобождението. – В: Сборник в чест на академик Михаил Димитров. С., 1974, с. 617-623.
- Крестовский, В. Юбилейна книга за спомен на 15 юни 1877 г. Преминаването н Дунав от русите при Свищов за Освобождението на България. Свищов, 1902.
- Кьосева, Н. История на паричните кризи в България 1879-1912 г. С., Издателство на УНСС, 2000.
- Кьосева, Н. Историята на една еврейска банка в България или за новата сто стопанска история и историята на свободното банкерство. С., 2002. www.easibulgaria.org/docs/Kiosseva_Bank.pdf.
- Кърклияски, Н. Констатации върху кредитната дейност на банковите институции с оглед на въздействието им върху по-важните отрасли на българското народно стопанство. С., 1941.
- Лазаров, Н. История на Българската народна банка и банковото дело в България. С., Издателство Сиела, 1997.
- Ликовски, Н. Диарбекирски спомени и автобиографични бележки на Иванци Ангелов Иванов от Свищов (1847-1938). // *Известия на държавните архиви*, т. 52, 1986, с. 407-462.
- Ляпчев, А. Дружествата от правно и икономическо гледище. // *Списание на Българското икономическо дружество*, г. III, 1898-1899, кн. 3-4, с. 102-136.
- Маринова, М. Към въпроса за промяната в ролята на река Дунав и на крайдунавските градове във външната търговия на България (1878-1912 г.). // *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*. т. 1, Градското стопанство в българските земи през вековете. Варна, 2016, с. 365-386.
- Маринова, М. Частният кредит в Свищов в периода от Освобождението до войните (1912-1918 г.) – общ преглед. // *Известия на Центъра за стопанско-исторически изследвания*, т. II, Разнообразието в българското стопанско-историческо развитие, Варна, 2017, с. 388-405.

- Минев, Д. Стопанското положение на Дунавска България и Балкана преди Освобождението според Ф. Каниц. С., 1940.
- Минев, Д. Град Лясковец. Минало, сегашно състояние и дейци. Исторически и стопански приноси. Варна, 1944.
- Николова, Ю. Достойно ест. Свищов през XIX век до първото десетилетие на XX в. С., Издателство Иврай, 2008.
- Папазова, М. По дирите на една от първите частни банки в страната – Банка „Гирдап“ – Русе. // *Алманах за историята на Русе*, т. X, Русе, 2010. с. 154-195.
- Паяков, Л. По търговските дружества. // *Промисленост*, г. I, 15 май 1888 г., кн. XIII-XIV, с. 249-254; 15 юни 1888 г. кн. XI-XVI, с.297-302; 15 юли 1888 г., кн. XVIII, с. 373-376; 15 септември 1888 г. кн. XXI-XXII. с. 443-448; 15 октомври 1888 г., кн. XXXII-XXXIV, с. 491-499.
- Паяков, Л. Икономически преглед. // *Промисленост*, г. II, кн. 11-12, 1889, с. 1228-1230.
- Пенчев, П. Д. Икономическата теория – неизбежен контекст на стопанско-историческите изследвания. // *Годишник на УНСС*, 2015, № 5, с. 197-264.
- Попов, Д. Н. Лом. Града и околията. Икономическо развитие с кратки географски и исторически бележки. Лом, 1927.
- Попов, К. Стопанска България. С.,1916.
- Пранчов, Ст. Икономическото положение на България през 1889 г. // *Промисленост*, г. II, август-септември 1889, кн. VIII-IX, с. 748-761.
- Радков, Р. Пари, банки и парична политика. С., Издателство Мартилен, 2001.
- Радков, Р., Доневики, П. Свищов. Културно-исторически забележителности. Абагар. В. Търново, 2007, с. 115.
- Русев, Ив. По въпроса коя е първата българска банка – дискусивно и документално. // *Българска историческа библиотека*, 2000, кн. 4, с. 26-40.
- Русев, Ив. Търговската модерност на Българското възраждане като култура и практика. Изследване и извори. В. Търново. Издателство Ровита, 2015.
- Ръждавичка, Ев. Свищовската държавна търговска гимназия „Димитър Хадживасилев“ и формирането на българския обществен елит в края на XIX и началото на XX в. – В: И настъпи време за промяна: Образование и възпитание в България, XIX - XX век. С., 2008 с. 65-86.
- Сакаров, Н. Търговско и икономическо значение на Свищов от Освобождението и към края на XIX в. и в началото на XX в. – причини за упадък и перспективи пред неговото възраждане. С., 1928.
- Свищов в миналото и днес. С., Издателство на ОФ. 1980.
- Свищовски родови хроники. Съставител д-р Мария Ценова-Тошева. Свищов, 2011.
- 120 години Българска народна банка. Под общата редакция на Р. Аврамов. С., 1999.

- Списък на населените места в Царство България от Освобождението (1879) до 1910 година (Сравнителен историко-етнографски преглед). С., 1921.
- Стоянов, З. Съчинения, т. IV. Лични свидетелства. С., Изд. З. Стоянов, 2008.
- Състояние на учебното дело в Свищовски окръг. // *Промисленост*, г. I, 15 септември 1888 г., кн. 21-22, с. 485-487.
- Тодорова, Цв. Икономическата модернизация – случаят Габрово след 1878 до войните 1912-1918. – В: Модернизацията на България и Габрово. 1878-2006. Национална конференция, септември 2006, В. Търново, 2007, с. 35-62.
- Хаджиниколов, В. Българо-руски връзки през Освободителната война и Временното руско управление. – В: Великите сили в ново и най-ново време. С., Издателство на БАН, 1985, с. 122-133.
- Хаджиниколов, В. Икономически връзки между Временното руско управление и освободеното българско население (1877-1879 г.). – В: Юбилеен сборник в чест на акад. Д. Косев, С., БАН, 1985, с. 218-232.
- Христофоров, Ас. Курс по българско банково дело. С., 1946.
- Цветков, Ж. Атанас Буров. Живот за България. С., Издателство на Българската академия на науките, 1994.
- Чакалов, Ас. Форми, размер и дейност на чуждия капитал в България (1878-1944). С., 1962.
- Юбилеен сборник на Българската народна банка. 1879–1929. С., 1929.
- Юбилеен сборник на Търговско-индустриалните камари в Царството по случай 25 години от основаването им 1895–1920. С., 1920.
- Юбилеен сборник на Държавната търговска гимназия „Д. х. Василев“ в Свищов. Свищов, Печатница П. А. Славков, 1909.
- Юбилеи на Българската народна банка (6 юни 1879 г. – 6 юни 1908 г.). // *Списание на Българското икономическо дружество*, г. VIII, 1904, кн. 6, с. 385-401.
- Cameron, R. Banking in the early stages of industrialization a preliminary survey.- <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/03585522.1963.10414345>
- Gelderblom Oscar, Francesca Trivellato. The Funding of Small-Scale Business in Pre-Industrial Europe. 2016.- www.its.caltech.edu/~rosentha/events/EMG2016/2016%20Gelderblom&Trivellato.pdf.
- Djelic, Marie-Laure When Limited Liability was (Still) an Issue: Mobilization and Politics of Signification in 19th-Century England. journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/0170840613479223
- Ramos, Jose, Garcia Lopez. Banking merchants and banking houses: the hidden key to the workings of the Spanish banking system in the nineteenth century. *Accounting, Business & Financial History*, V. 10, 2000, Issue 1 www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/095852000330186
- Schmidt, Reinhard H, Dilek Bülbük, Ulrich Schüwer. Savings Banks and Cooperative Banks in European Banking Systems. - cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.desklight-cc747e51-1910-478a-93ed-3bcd67e73419